

CABDELLS

REVISTA D'INVESTIGACIÓ
DE L'ASSOCIACIÓ CULTURAL
CENTELLES I RIUSECH

Director:	Joan R. Morell Gregori
Consell de Redacció:	Antoni Esteve Blay, Alejandro Cardona Ballester, Pura Peiró Bertomeu, Joan Francesc Pi i Aparici, Francesc Devesa i Jordà, Rosa Maria Girau Borràs i Josep Sendra Molió
Maquetació i disseny de coberta:	Salvador Mañó Fenollar
Traducció a l'anglès:	Jesús Cerdà Tortosa
Fotografies:	Totes aquelles imatges, en què no s'indica l'autoria i/o pertinença al respectiu peu de foto (o s'hi especifica al començament de l'article), han estat facilitades pels mateixos autors dels textos
Edita:	Associació Cultural Centelles i Riusech C/ Aula, 5 46780 Oliva (la Safor, País Valencià)
Col·labora:	Ajuntament d'Oliva - Regidoria de Cultura
Amb el suport de:	Institut Ramon Muntaner Fundació Privada dels Centres d'Estudis de Parla Catalana
Dipòsit legal:	V-3511-2002
ISSN:	1577-7596
Impressió:	Imprenta Online SLU Novembre 2025

CABDELLS té una periodicitat anual.

CABDELLS no es responsabilitza necessàriament del contingut de les col·laboracions que s'hi publiquen.

CABDELLS s'intercanvia amb tot tipus de publicacions sobre història, patrimoni, literatura, art i etnologia que ho sol·liciten.

Reservats tots els drets. Es prohibeix la reproducció total o parcial d'aquesta publicació per qualsevol mitjà o procediment, ja siga electrònic o mecànic, així com la distribució d'exemplars, mitjançant lloguer o préstec públics, sense l'autorització prèvia dels titulars del copyright. Qualsevol infracció d'aquesta advertència estarà sotmesa a les sancions que estableix la llei.

ÍNDIX

L'arrest de l'alcalde don Carlos Ciscar per descobrir les corrupteles dels regidors	5
DOMÉNEC-XAVIER CANYAMÀS I VALLCANERA	
La divisió de termes entre Pego i Oliva a finals del segle XIX	23
JOAN MIQUEL ALMELA COTS	
Feixisme, esport, i entremig... la fundació de la UD Oliva (1940-1950)	53
ANTONI JOSEP VERGEL DOS SANTOS	
Els bibliotecaris Luis i Maruja Chorro. <i>Sic vos, non vobis</i>	81
RAFAEL CHORRO / ALEJANDRO CARDONA	
Naixement i evolució de l'actual IES Gabriel Ciscar. 50 anys d'història de la Formació Professional a Oliva	129
VICENTE FERNANDO VENGUT BLAY	
Una proposta de millora ambiental del Parc Públic de Santa Anna d'Oliva	147
EQUIP REDACTOR *	
El fons documental de Lorenzo Gil y Braco, un prevere inversor immobiliari	175
JOAN FRANCESC PI I APARICI	
L'Elca. Un paisatge cultural construït, viscut i representat per la paraula	195
ADRIÀ BESÓ ROS	
Resums/<i>Abstracts</i>	229
Índexs de les revistes <i>Cabdells</i>	241

L'ARREST DE L'ALCALDE DON CARLOS CISCAR PER DESCOBRIR LES CORRUPTELES DELS REGIDORS

DOMÉNEC-XAVIER CANYAMÀS I VALLCANERA
Diplomat en Genealogia, Heràldica i Nobiliària

1. INTRODUCCIÓ

L'arxiu històric de la casa d'Osuna custodia dues missives classificades sota el títol «Cartas de Carlos Ciscar, alcalde de Oliva, a [Luis de Borja Centelles y a Rosalía Bernarda de Benavides, XI] duques de Gandía, sobre su descubrimiento de un libro supernumerario con el registro de cobros fraudulentos por parte de los regidores». Davant un enunciat tan suggerent, i atès que prèviament havíem escrit un article sobre el llinatge Siscar,¹ la curiositat ens dugué a llegir un episodi protagonitzat per un personatge gens desconegut per a nosaltres.

Tot començà quan Carlos Ciscar Ramírez d'Arellano, un prohoms de la noblesa local, descobrí fortuïtament un llibre apòcrif amb anotacions que evidenciaven pràctiques corruptes per part dels regidors d'Oliva l'any 1723. Tanmateix, abans que poguera fer pública la troballa, els autors de la malifeta ordiren un pla per a desacreditar-lo, teixint un conjunt d'acusacions falses amb l'objectiu de protegir-se. Aquestes maniobres culminaren amb l'arrest immediat de Ciscar, presumiblement per ordre del lloctinent del comte d'Oliva i duc de Gandia.²

Com a resposta a aquesta situació, Ciscar escrigué les esmentades cartes —una adreçada al comte-duc i l'altra a la duquessa— en què exposava els fets i proclamava la seua innocència. A més, no hi mancaven les súpliques, motivades per les greus conseqüències que el confinament havia causat a la seua família.

1 Vegeu CANYAMÀS, 2024, pp. 115-132.

2 En aquells dies, és possible que el comte-duc Luis Ignacio de Borja-Centelles es trobara a Madrid ultimant el trasllat a Gandia de les restes mortals del seu pare, el desé duc, Pasqual Francesc de Borja. El cadàver arribà a la ciutat ducal el 12 de setembre de 1723 (BARBER CASTELLÀ, 2024, p. 212).

L'episodi que tot seguit relatem posa de manifest un cas de corrupció estructural vinculada al poder polític, i constitueix l'expressió d'una «picaresca» profundament arrelada en la cultura hispànica des de temps immemorials. Una actitud que, en última instància, podríem considerar com el veritable germen de la corrupció moderna. En qualsevol cas, tant la picaresca com la corrupció no són sinó manifestacions d'un comportament ignominiós, alimentat per la cobdícia humana.

2. CARLOS CISCAR RAMÍREZ D'ARELLANO

Carlos Ciscar va néixer a Oliva el 22 d'agost de 1690. Era fill de Pedro Ciscar Pasqual i de Teresa Ramírez d'Arellano Gasella, natural de Dénia. A l'edat de díhuit anys, Carlos Ciscar protagonitzà un curiós episodi que causà un terratrémol familiar, ja que intentà amullerar-se amb una xica del Raval, de condició social inferior (Barber Castellà 2024: 82). Superat —o frustrat— aquell amor juvenil, l'any 1716 es casà amb una cosina, Josefa-María Pasqual Ciscar. El matrimoni va engendrar tres fills: Andrés, Rosa i Antonio.

Signatura de don Carlos Ciscar Ramírez d'Arellano.

Tot i que la classificació de l'Arxiu Històric de la Noblesa l'esmenta com a alcalde d'Oliva en el moment dels fets,³ sabem que Ciscar fou regidor de l'Ajuntament en 1725 i 1728, i que formà part de la confraria del Sant Sagrament de Crist de l'església de Santa Maria la Major, on ocupà el càrrec de majoral l'any 1716 i el de clavari en 1737 i 1738 (Pi i Aparici 2019: 101).

3 El Decret de Nova Planta de 1707 imposà l'organització administrativa castellana en l'àmbit municipal, i l'antic càrrec de justícia, propi de l'època foral, passà a dir-se *alcalde*.

En 1730, en virtut de la seua condició nobiliària, fou eximit de pagar «el utensilio», un impost creat en 1719 per a finançar les despeses de les tropes durant els seus desplaçaments (Cadenas y Vicent 1981: 112). Així mateix, el seu pare també havia gaudit de privilegis similars arran d'una sentència de 1660 que va eximir del pagament de la cisa de la carn al seu avi,⁴ Pedro-Juan Ciscar, també en reconeixement de la seua noblesa.

Carlos Ciscar era cosí germà de l'il·lustrat Gregori Maians i Siscar, i entre els seus descendents sobresurt un net: l'insigne Gabriel Ciscar Ciscar (1760-1829), tinent general de la Reial Armada, matemàtic i tres vegades regent d'Espanya.

En aquest article no abordarem el llinatge Ciscar, que, com hem indicat anteriorment, ja ha estat objecte d'un estudi específic. Ens centrarem, en canvi, en mostrar algunes pinzellades sobre la ascendència materna: els Ramírez d'Arellano, una distingida estirp establida a Dènia durant el segle XVI.

2.1 ELS RAMÍREZ D'ARELLANO: UNA NISSAGA NOBILIÀRIA

Ramírez és un cognom patronímic derivat de Ramir, nom d'origen germànic (Radamir), que significa 'conseller il·lustre'. Per trobar la gènesi de la forma composta Ramírez d'Arellano, cal remuntar-nos al segle XII, quan Sanç Sanxes Ramírez va rebre el senyoriu d'Arellano, una vila navarresa el nom de la qual afegí al cognom familiar. Aquest noble era fill de Sanç Ramírez, senyor de Peñacerrada, i nebot del rei de Pamplona García Ramírez, el Restaurador. Tots tres eren descendents directes de la dinastia Ximena, que va regnar a Pamplona i Navarra des del 905 fins al 1234.

4 La cisa era un impost que gravava els comestibles i altres mercaderies, i consistia a llevar una part del pes o de la mesura. Aquesta taxa és l'origen de l'expressió «fer la cisa», emprada sovint per a referir-se al fet de deduir una part d'alguna cosa. Tanmateix, la noblesa no estava exempta de satisfer els impostos destinats a sufragar obres d'interès comú. Després del Decret de Nova Planta (1707), els nobles mantingueren certs privilegis fiscals, però es veieren obligats a pagar els anomenats *impostos de cavalleria* (vegeu GUARDIOLA Y SPUCHE, 2004, t. I, pp. 65 i 66).

Entre els monarques d'aquest llinatge destaquen figures com Sanç Garcés I, primer rei de Pamplona; García Sanxes I; Sanç Garcés II; García Sanxes II el Tremolós; Sanç Garcés III el Gran; i García Sanxes III el de Nájera. L'any 1162, sota el regnat de Sanç VI, el Regne de Pamplona passà a denominar-se Regne de Navarra.

D'altra banda, cal esmentar que l'àvia paterna de Sanç Sanxes Ramírez d'Arellano fou Cristina Rodríguez, filla de Rodrigo Díaz de Vivar, conegut com el Cid Campeador.⁵

Amb el pas del temps, una branca dels Ramírez d'Arellano s'hi assentà a Dénia al segle XVI, sota el patrocini dels Sandoval, senyors del marquesat de Dénia. Cal recordar que, l'any 1355, el rei Pere IV el Cerimoniós va crear el comtat de Dénia i en concedí el títol al seu cosí Alfons d'Aragó i Foix, més conegut com Alfons el Vell, qui més tard esdevindria el primer duc de Gandia. L'acte tingué lloc a Avinyó i comptà amb la presència del papa Innocenci VI. Alfons el Vell era el primogènit de l'infant Pere d'Aragó i Anjou, comte de Prades i fill del rei Jaume II.

L'any 1425, el comtat de Dénia va revertir a la Corona, però en 1431 Joan II de Navarra,⁶ llavors governador d'Aragó, el concedí al comte de Castrogeriz: Diego Gómez de Sandoval y Rojas. Posteriorment, en 1484, el rei Ferran II el Catòlic elevà la dignitat del feu a marquesat, coincidint amb l'any en què els Sandoval assoliren el comtat de Lerma. En temps de Felip III, aquest comtat esdevenigué en ducat.

La documentació històrica confirma que a la primeria del segle XVII residien al marquesat de Dénia Antonio Ramírez d'Arellano, administrador del duc de Lerma, i la seua esposa, Catalina Gavilanes Sandoval (Jordán 1712: pàssim). El genealogista Onofre Esquerdo cita en el *Nobiliario de Valencia*, un manuscrit del Sis-cents, a «[...] Don Antonio Ramírez d'Arellano Procurador y Gobernador general de los estados del Ducado de Segorbe y Marquesado de Denia [...]»

5 En el *Cantar del Mio Cid*, relat anònim que narra les gestes heroiques del cavaller castellà Rodrigo Díaz de Vivar, Cristina és esmentada com a «doña Elvira». Cap al 1099, es va casar amb l'infant Ramir Sanxes de Pamplona, senyor de Montsó.

6 Dit també Joan II d'Aragó. Fou rei d'Aragó, València, Mallorca, Sicília i Navarra. Era fill de Ferran I d'Aragó, conegut com el d'Antequera, primer monarca de la dinastia castellana dels Trastàmara.

(Esquerdo s/d: 110). Aquest prohom va rebre del rei Felip IV privilegi militar de cavalleria en 1651, sense vot a Corts, i dos anys després li fou concedit el títol de noblesa (Pastor i Fluixà 1993: 226).

L'any 1637, Antonio Ramírez d'Arellano va contraure segones núp-cies amb Isabel Subirats, amb qui tingué a Andrés Ramírez d'Arellano Subirats, militar que presidí el primer Consell borbònic de Dénia en 1709, quan el bàndol filipista assolí el control de la ciutat en finalitzar la Guerra de Successió al Regne de València. En aquell moment, Andrés exercia com a governador de Dénia i del marquesat en nom del rei Felip V i del marquès, Luis Francisco de la Cerda y Aragón, també duc de Medinaceli (Miralles i Cebrià 1986: 230).

Andrés Ramírez d'Arellano s'amullerà amb Eugenia Gasella Mulet l'any 1667 i, en quedar vidu, es casà en 1686 amb Clara Ciscar, natural d'Oliva i vídua de Llorenç Mérita. Aquest darrer matrimoni marcà la primera aliança entre la nissaga d'origen navarrès i els Ciscar olivers, aliança que es consolidaria dos anys més tard amb l'esposori de Pedro Ciscar Pascual amb Teresa Ramírez d'Arellano Gasella, filla d'Andrés i mare del nostre protagonista, Carlos Ciscar.

La noblesa del llinatge Ramírez d'Arellano es manifesta en l'adopció d'un escut d'armes, la descripció del qual és la següent:

Escut partit: al primer camper, de gules, amb una flor de lis d'or; al segon, d'argent, una flor de lis de gules; al centre de la punta, una flor de lis esmaltada, meitat d'argent sobre el camper de gules i meitat de gules sobre el camper d'argent.

Escut heràldic dels Ramírez d'Arellano.
(Font: <https://heraldicahispana.com>)

3. CARLOS CISCAR I EL CAS DELS REGIDORS

3.1 LA NOBLES VALENCIANA DEL SEGLE XVIII

Quan Carlos Ciscar va escriure les dues cartes l'agost de 1723, estava a pocs dies de complir trenta-tres anys. El seu estatus nobiliari li venia de sang: el seu besavi, Pere-Joan Siscar Pasqual,⁷ havia representat l'estament noble o militar a les Corts del Regne de València de 1645, les darreres celebrades abans de la pèrdua de la independència foral.

El Decret de Nova Planta, promulgat per Felip V el juny de 1707, va abolir els Furs del Regne de València i sotmeté el govern territorial a la legislació castellana. Fins aleshores, l'estament militar valencià estava format per nobles, generosos i cavallers. Tanmateix, la uniformització jurídica amb Castella afectà la noblesa valenciana, que fou progressivament assimilada a la castellana.

Com a conseqüència, l'estiu de 1724, el rei Lluís I promulgà una Reial cèdula per la qual s'atorgaven a l'antic estament militar valencià i als ciutadans d'immemorial les mateixes preeminències i privilegis que als hidalgos de Castella. Entre altres prerrogatives, els nobles tenien dret a l'ús del tractament de «don», estaven exempts de determinats tributs i, en cas de ser detinguts, havien de ser tractats amb distinció i no podien ser empresonats en establiments comuns destinats a la plebs. De totes maneres, continuaven obligats a contribuir als impostos relacionats amb al bé comú, com ara els que servien per a construir i mantindre camins, fonts, fortaleses i altres infraestructures públiques.⁸

3.2 LA TROBALLA DE CARLOS CISCAR

Les cartes de Ciscar, conservades a l'arxiu d'Osuna, revelen un greu cas de corrupció que implicava directament els regidors municipals. I diem «greu» perquè, segons les seues pròpies paraules, l'engany consistia a fer pagar impostos indeguts als més pobres, aprofitant-se'n de la

7 Gaspar Ciscar, nascut en 1673, i nebot de Pere-Joan, modificà la grafia del cognom adoptant la forma 'Ciscar'. Per aquest motiu, els membres de la família més antics són identificats com 'Siscar'.

8 Vegeu GUARDIOLA Y SPUCHE, 2004, I, pp. 65 i 66; i VALERO DE BERNABÉ Y MARTÍN DE EUGENIO, 2020, p. 132.

seua ignorància. En essència, es feia recaure sobre la plebs els tributs que corresponien a l'estament privilegiat. Uns diners que, paradoxalment, acabaven a les butxaques d'aquells que, des de l'administració local, haurien de vetlar pel bon funcionament de la municipalitat.

Ciscar, com a membre de la noblesa, i amb la voluntat d'informar-se sobre els pagaments que se li exigien en concepte de «generalidad, y donativos y fortificaciones», acudí a casa del recaptador Joseph Semper, qui li lliurà un quadern titulat *Copia supernumeraria del quartel del año mil setecientos veinte y tres*. En fullejar-lo, advertí que es tractava d'un «llibre apòcrif» —tal com ell mateix el qualifica—, és a dir, una còpia fraudulenta de l'original.

Quan Semper s'adonà de la situació, intentà arrabassar-li el quadern de les mans, però Ciscar el retingué i abandonà la casa. Després d'examinar-lo detingudament, considerà imprudent haver-se'l endut i decidí tornar-lo. No obstant això, ja havia descobert el frau ordit pels pocaver-gonyes, els quals, en un intent desesperat per protegir-se, adoptaren la millor defensa: l'atac, i conjuraren un seguit d'acusacions falses contra ell.

El resultat d'aquesta conspiració fou el seu arrest: primer, durant dotze dies al seu propi domicili, i, posteriorment, al palau comtal. És en aquest context que Ciscar redacta les cartes, on narra amb detall els fets, assumeix una part de responsabilitat i suplica clemència per les conseqüències que l'empresonament havia tingut en la seua família.

A continuació, examinarem alguns aspectes clau d'ambdues missives.

3.3 CARTA ADREÇADA AL COMTE-DUC LUIS IGNACIO DE BORJA-CENTELLES, DATADA EL 2 D'AGOST DE 1723⁹

Aquesta primera lletra de Carlos Ciscar comença amb una referència a «diferentes informes» que presumiblement haurien arribat a mans del comte-duc. Conscient de la gravetat de la situació, l'autor manifesta el seu desig de fer palesa «la verdad» dels fets i d'obtenir la «piadosa benignidad» del destinatari.

Tot seguit, i una vegada exposats els detalls del cas —tal com hem relatat—, Ciscar descriu la reacció dels implicats, afirmant: «de aquí se empenso a disponer tal aparato de calumnias contra mi, que me an echo

⁹ Hem inclòs la transcripció literal de l'escrit a l'«Annex I».

mil cargos, que antes los oigo, que los avia imaginado». Com a resultat directe d'aquestes acusacions, explica que «estuve al pncipio arestado dose dias, ahora tengo por custodia el palacio de VE^x».

A continuació, lamenta que el confinament li impedeix exercir les seues funcions públiques i detalla el greu impacte que ha tingut al si familiar. La seua esposa, diu, «de pura melancolia y de la flaqueza de la evacuacion de un parto se alla enajuenada de su antiguo y claro entendimiento», raó per la qual ella i els tres fills es van traslladar a Dénia.

L'impacte social de l'arrest devia ser considerable, ja que Ciscar assegura que «los mismos que solicitavan mi perdicion, les causa compacion mi desgracia i si devo algun castigo, paguelo yo y no tantos inocentes». Afegeix que ja ha pagat pels seus errors i suplica clemència per a la seua família, tot invocant la pietat del comte-duc: «VE^x tendra de mi aquella comiseracion que jamas a negado a los que imploran su piedad».

La missiva clou amb una petició explícita de restitució de llibertat i una mostra d'humil submissió a l'autoritat senyorial: «en todo caso espero obedecer con gusto quanto VE^x me quiera mandar».

3.4 CARTA ADREÇADA A LA DUQUESSA ROSALEA DE BENVIDES, DATADA EL 9 D'AGOST DE 1723¹⁰

Suposem que la raó per la qual Carlos Ciscar escrigué una segona lletra amb tan sols una setmana de diferència es devia a l'absència del duc quan envià la primera. En aquesta ocasió, apel·la a la generositat de la duquessa amb l'esperança de resoldre el conflicte amb celeritat.

Ciscar inicia la seua exposició amb una declaració humil i suplicant: «Acudo a la Piedad de VE^x como unico refugio de mi indiscreto zelo. Permitiendome pues VE^x que yo confiece mi yerro». Tot seguit, relata novament els fets, però incorpora un detall significatiu que no apareixia en la primera carta: abans de retornar el llibre a Samper, va compartir el seu descobriment amb altres persones. Ho explica així: «despues de haver examinado yo con mis propios ojos tan fraudulenta maldad, y haverla hecho patente a muchos otros restitui el libro a su dueño».

¹⁰ Una transcripció literal d'aquesta segona carta figura a l'«Annex II».

Malgrat no haver denunciat formalment el cas davant l'intendent, Ciscar assenyala que el recaptador, «impaciente en la venganza, ha solicitado el desaogo de su ira con los siniestros informes con que veo profanados con apariencia de zelo los odios del duque mi Sr.». Davant aquesta situació, suplica el favor i la protecció de la duquessa «contra los que malignamente pretendent privarme de la gracia de su EX^a», i afegeix: «no es tanta la gravedad de mi delito que no quede de algun modo disculpada en el justo origen que tuvo». Sosté que la seua falta és menor en comparació amb la gravetat del frau descobert, i lamenta haver esdevingut «victima del odio de tantos que concurieron a hacer el quaderno pudiendo yo influir en su perdicion con quatro palabras».

Com en la primera missiva, Ciscar torna a exposar la delicada posició familiar: «mi parienta se halla en Denia con el juicio trastornado, mis hijos de tres años y medio el mayor, sin quien cuide de ellos». I finalitza l'escrit suplicant a la duquessa que intercedisca per ell, amb l'esperança que la seua petició «mueva a VE^x la Piedad, de que yo espero no solo la intercecion con su Excelentissima un éxito totalment feliç, para que estos desasosiegos terminen en mi, y pueda yo perpetuamente vivir en un singular reconocimiento al favor y honra que espero de VE^x».

4. EPÍLEG

No sabem quin va ser el desenllaç d'aquest afer tan térbol, que va dur un home de moral íntegra a un confinament injust, tot per haver destapat el lladronicí que uns suposats «honorables» regidors exercien sobre els més humils. Amb l'arrest de Carlos Ciscar, pagaven justos per pecadors, però confiem que, finalment, la justícia es pronunciara a favor seu.

Anys més tard, a la mort de Ciscar, el dret de primogenitura recaigué en el seu fill Andrés, qui en 1769 exercí també com a alcalde d'Oliva. Aquest es casà amb Magdalena Perelló Almúnia, hereva de distingits llinatges valencians. L'any 1753, el matrimoni tingué el seu primer fill mascle, que fou batejat a l'església de Santa Maria amb el nom de l'avi: Carlos.

L'article que ara conclou trau a la llum un cas ignominiós esdevingut fa tres-cents anys: un pla ordit per truans que, a més de saquejar els conciutadans més pobres, van deturpar el bon nom de don Carlos Ciscar Ramírez d'Arellano. Paral·lelament, la recerca genealògica duta a terme ens ha permés conèixer diverses dades sobre la branca dels Ramírez d'Arellano establida a Dénia al segle XVI. Una estirp que dimana de la casa reial de Navarra i que compta, entre els seus ancestres, una de les figures més rellevants de l'Espanya medieval: el Cid Campeador.

**ANNEX I. CÒPIA LITERAL DE LA CARTA ENVIADA PER DON CARLOS CISCAR
AL COMTE-DUC LLUÍS DE BORJA-CENTELLES, EL 2 D'AGOST DE 1723**

Exmo Señor

Señor

Aunque tendrá VEx [Vuestra excelencia] diferentes informes de lo que yo egecuté en dias pasados; sin embargo me ha parecido parte de mi debido rendimiento manifestar a VEx la verdad de suseco [suceso] para conseguir de la piadosa benignidad de VEx la comiseracion que gustare tener de mis desaciertos, y espero de su alta conprehecion [comprensión], que formará aquel juicio que mereciere mi causa. Por cuio motivo me abstendré yo de todo genero de expreciones que pudiesen parecer artificiosa disminucion de mis yerros, esperando que VEx sabra compadecerlos. Lo que paso fue esto deseando yo saber lo que me tocava pagar por la generalidad, y donativos y fortificaciones, fui a casa de josep senper menor col-lector de esos repartimientos, el qual por manifestarme un libro me ençeñò otro: y advirtiendoyo que su titulo era: copia supernumeraria del quartel del año mil setecientos veinte y tres, admirè mucho, que tan declaradamente se isese un libro apocrifo del repartimiento en fuerça del qual yvan cobrando los regidores independientemente del libro principal que devia ser unico, sin multiplicadas imposiciones. reparando entonces senper su poca cautela quiso quitarme el libro de las manos. yo resistí con animo de no darle lugar a que lo ocultace, y de recibir testimonio de que avia un libro fraudulento contra las ordenes de su Majestat y bien publico. con este yntento me lo llevè repugnando el: y fui a casa de pedro Juan climent para que me diese testimonio del libro supernumerario. no lo encuentre y reconociendo que avia echo mal en tomar el libro con mis manos, pudiendo pedir su exhibicion juridicamente, lo restitui a su dueño. toda mi culpa señor estava en haver yo executado por mi lo que uviera podido conseguir llanamente. error fue, que de ningun modo me atrevo a disculparlo, aunque tuvo su origen del deseo de que se isese patente un error me engañò, con que ocultamente se tirava a la cumun roina. esto señor es lo que ha pasado: de aqui se enpeso a disponer tal aparato de calumnias contra mi, que me an echo mil cargos, que antes los oigo, que los avia imaginado VEx es el arbitro de mi y de todas mis conveniencias, aqui estoi esperando lo que se dinne mandarme, ya por esta misma causa estuve al pencipio arestado dose

dias. ahora tengo por custodia el palacio de VEx. solo el gusto de obedecer a vuecelencia pudiera, y deviera obligarme a no quejarme de mi poca fortuna, asta tanto VEx se diese por bien servido, y jusgase que queda ya satisfecha mi culpa. pero señor mis obligaciones ya no me permiten que yo deje de aser alguna representacion a VEx por que mi parienta de pura melancolia y de la flaqueza de la evacuacion de un parto se alla enajenada de su antigo y claro entendimiento: de çuerte que me a visto obligado acerla pasar a denia. tres hijitos que tengo, el maior de tres años y medio no repiten vos, que no sea legitimo su mencion de sus aucentes padres. de manera que creo que los mismos que solicitavan mi perdicion, les causa conpacion mi desgracia i si devo algun castigo, paguelo yo y no tantos inocentes, suplico a VEx, que en atencion a que ya parece que queda purgada mi temeridad, se apiade VEx de mi, de mi mujer, y de mis ijos, mandandome resutituir a mi entera libertad y ser libre conpañia. espero que VEx tendra de mi aquella comiseracion que jamas a negado a los que inploran su piedad. y en todo caso espero obedecer con gusto quanto VEx me quiera mandar. D [Dios] G [guarde] E [su excelencia] ms añs [muchos años] como suplico y es menester. oliva y agosto de 2 de 1723

*Exmo Ceñor
B[esa] la mano de VEx
su mas umilde Criado
Don Carlos Ciscar*

ANNEX II. CÒPIA LITERAL DE LA CARTA ENVIADA PER DON CARLOS CISCAR A LA DUQUESA DE GANDIA, EL 7 D'AGOST DE 1723

Exma Sra

Señora

Acudo a la piedad de VE^x [Vuestra excelencia] como unico refugio de mi indiscreto zelo. y espero que informado su animo de una sensilla narracion de la verdad, protegerà mi causa con su acostumbrada clemencia. Permittiendome pues VE^x que yo confiece mi yerro, dirè llanamente, que aviendo ido yo a la casa de Joseph semper menor, para saber lo que tocava pagar de la generalidad, y donativo para las fortificaciones; por enseñarme un libro, me manifestò otro supernumerario, en fuerça del qual ivan los Regidores cobrando, de aquellos que a titulo de pobres de solemnidad nos davan a entender que eran esentos, y con esse pretexto recargavan la suma que devian ellos pagar sobre mi, y otros, Escadaliçòme tan enorme maldad y para que fuesse patente a los ojos del mundo quise llevarme el quaderno con animo de tomar un testimonio. Resistiaçe a esto joseph semper: y considerando yo, que perdida aquella ocacion, malograra lo que tan oportunamente avia logrado, de que se descubriese un engaño tan perjudicial al bien comun, me parecio, que soltar el libro era dar lugar a que lo ocultacen; y assi persistiendo yo en llevarmelo, entre su recistencia, y mi por fin sali yo con mi intento. al cabo de rato despues de aver examinado yo con mis propios ojos tan fraudulenta maldad, y averla hecho patente a muchos otros restitui el libro a su dueño. de aqui se movio contra mi un odio internecino, que no pudiendo explicarse por recelo de que yo no diese parte al intendente, se ocultó por entonces hasta que impaciente en la venganza, ha solicitado el desahogo de su ira con los siniestros informes, con que veo profanados en apariencia de zelo los odios del duque mi Sr. esta pues, señora es la causa por la qual yo acudo a los pies de Ex. solicitando de su singular benignidad, aquel favor y amparo de que yo necesito contra los que malignamente pretenden privarme de la gracia de su EX^a y para que VE^x con su alta compencion examine, que los que tanto agravan mi yerro, unicamente se mueven del odio que contra mi tienen, suplico a VE^x que para descubrir su animo mande primero examinar, si han tenido parte en dicho libro, pues no puede sentimiento tan grande dejar de obrar sus

efetos [efectos]. Pero por no meterme a fiscal quando yo necesito de tanto patrocinio, buelvo a suplicar a VE^x otra y otras mil veces, que se sirva de considerar que no es tanta la gravedad de mi delito que no quede de algun modo disculpada en el justo origen que tuvo, y bastantemente satisfecha la justicia despues de dose dias de aresto en mi casa. y tantos dia de pricion en el Palacio de VE^x cosa que yo llevaria con mucho gusto por obedecer al Duque mi Señor, si no considerace que me hallo victima del odio de tantos que concurieron a hacer el quaderno pudiendo yo influir en su perdicion con quatro palabras. A esto se añade, que mi parienta se halla en Denia con el juicio trastornado, mis hijos de tres años y medio el mayor, sin quien cuide de ellos y asi quando no mi causa, mueva a VE^x la piedad, de que yo espero no solo la intercecion con su Excelentissima un exito totalmente feliç, para que estos desasosiegos terminen en mi, y pueda yo perpetuamente vivir en un singular reconocimiento al favor y honrra que espero de VE^x. Cuia vida D [Dios] G [guarde] E [su excelencia] ms añs [muchos años] como deseo. oliva y Agosto a 9 de 1723

*Exma Sra
B. l . P [besa los pies] de VE^x
su mas umilde criado
Don Carlos Ciscar*

FONTS I BIBLIOGRAFIA

FONTS

Arxius

Arxiu Històric de la Noblesa (AHNOB)
Osuna,CT.220,D.126-127

Arxiu Parroquial de Nostra Senyora de l'Assumpció de Dénia (APN-SAD)

Quinke libri

Batejos (1610-1622), 1.1.1-03
Batejos (1623-1632), 1.1.1-04
Batejos (1633-1651), 1.1.1-05
Batejos (1666-1687), 1.1.1-07
Matrimonis (1633-1651), 1.1.1-05
Matrimonis (1666-1687), 1.1.1-07
Matrimonis (1687-1699), 1.1.1-08

Arxiu Parroquial de Santa Maria d'Oliva (APSMO)

Quinke libri

Batejos (1668-1748), 1.1.1/2
Batejos (1748-1808), 1.1.1/3
Matrimonis (1668-1748), 1.1.1/2

Llocs web

Biblioteca Heràldica [en línia]

<<https://heraldicahispana.com>> [consulta 12 de gener de 2024]

Diccionario Genealógico de Perceval [en línia]

<<https://perceval.es>> [consulta 10 de gener de 2014]

Diputación de la Grandeza de España [en línia]

<www.diputaciondelagrandezaytitulosdelreino.es> [consulta 13 de gener de 2024]

FamilySearch [en línia]

<<https://ancestors.familysearch.org>> [consulta 8 de gener de 2024]

Fundación Casa Ducal de Medinaceli [en línia]

<www.fundacionmedinaceli.org/casaducal/fichacasa.aspx?id=33> [consulta 10 de gener de 2024]

BIBLIOGRAFIA

BARBER CASTELLÀ, Frederic. (2024): *Elits de poder i vida quotidiana a la Safor (1650-1750)*, Gandia, CEIC Alfons el Vell.

BARÓN DE FINESTRAT. (2003): *Nobiliario alicantino*, Aranjuez, Fundación Jorge Juan i Ediciones Doce Calles.

BONNASSIE, Pierre; GUICHARD, Pierre; i Marie-Claude GERBET. (2008): *Las Españas medievales*, Barcelona, Crítica.

BORDES GARCÍA, José. (2019): *La vila d'Oliva al segle XV*, Piles, Edicions del Sud.

CADENAS Y VICENT, Vicente de. (1981): *Extracto de los expedientes de la Orden de Carlos 3º. 1771-1847*, tom III, Madrid, Hidalguía.

— (1987): *Repertorio de blasones de la comunidad hispánica*, 2a ed., tom III, Madrid, Hidalguía.

CHABÁS, Roque. (1874): *Historia de la ciudad de Denia*, tom I, Denia, Imprenta y librería de Pedro Botella.

D.A. (2005) *Gran Enciclopedia de la Comunidad Valenciana*, toms IV i XIII. El Archivo [Dénia], núm. 43 i 44 (1887).

ESQUERDO, Onofre. (s/d) *Nobiliario de Valencia*, manuscrit del segle XVII.

FERNÁNDEZ-ARROYO Y CABEZA DE VACA, Manuela i Jesús VILLALMANZO CAMENO. (1976): *Catálogo de la serie de Real Justicia*, Arxiu del Regne de València, Madrid, Servicio de Publicaciones del Ministerio de Educación y Ciencia.

GUARDIOLA Y SPUCHE, Pascual. (2004): *Antiguos linajes del Reino de Valencia*, vol. I i II, València, Real Acadèmia de Cultura Valenciana.

— (2005): *Antiguos linajes del Reino de Valencia*, vol. III, València, Real Acadèmia de Cultura Valenciana.

- (2007): *Antiguos linajes del Reino de Valencia*, vol. IV, València, Real Acadèmia de Cultura Valenciana.
- (2009): *Antiguos linajes del Reino de Valencia*, vol. V, València, Real Acadèmia de Cultura Valenciana.
- JORDÁN, Jaime. (1712): *Historia de la provincia de la Corona de Aragón*, tom II, València, Imprenta de Antonio Bordazar.
- LA PARRA LÓPEZ, Emilio. (1995): *El regente Gabriel Ciscar: ciencia y revolución en la España romántica*, Madrid, Ajuntament d'Oli-
va i Compañia Literaria.
- LOMAS CORTÉS, Manuel. (2009): *El puerto de Dénia y el destierro morisco (1609-1610)*, València, Universitat de València i Ajunta-
ment de Dénia.
- MIRALLES I CEBRIÀ, Robert. (1986): «Guerra i Població a la Marina Alta 1700-1720», dins *Primer Congrés d'Estudis de la Marina Alta*, Alacant, Institut d'Estudis Juan Gil-Albert, pp. 221-246.
- MOLL, Francesc de B. (1959): *Els llinatges catalans*, 3 vol., Palma de Mallorca, Editorial Moll.
- PARDO DE VERA Y DÍAZ, Manuel. (2012): «La nobleza en el reino de Valencia y la condición de ciudadano», dins *Hidalgos: la revista de la Real Asociación de Hidalgos de España* [Madrid], núm. 531, pp. 12-17.
- PASTOR I FLUIXÀ, Jaume. (1993): «Nobles i cavallers al País Valencià», dins *Saitabi*. Revista de la Facultat de Geografia i Història [Ala-
cant], núm. 43, pp. 13-54.
- PI I APARICI, Joan Francesc (2019): «La Confraria del Sant Sagrament de Santa Maria la Major d'Oliva», dins *Cabdells*. Revista d'investi-
gació [Oliva], núm. 17, pp. 91-127.
- SANCHIS COSTA, Josep. (2016): *Aportacions a la Guerra de Successió*, La Pobla Llarga, Edicions 96.
- TOMÁS BOTELLA, Bernardo. (2013): *El condado de Dénia en tiempos de Alfonso el Viejo*, València, Universitat de València i Ajuntament
de Dénia.
- VALERO DE BERNABÉ Y MARTÍN DE EUGENIO, Luis. (2020): «Instituciones nobiliarias del Reino de Valencia», dins *Hidalguía* [Madrid], Año LXVI, núm. 384, pp. 123-158.

LA DIVISIÓ DE TERMES ENTRE PEGO I OLIVA A FINALS DEL SEGLE XIX

JOAN MIQUEL ALMELA COTS

Arxiu Municipal de Pego

1. ANTECEDENTS. EL PROBLEMA DE LES AIGÜES I LA COLONITZACIÓ DE LA MARJAL

En 1329 Hug de Cardona, senyor de Pego, Laguar i Xaló, va demanar que es partiren els seus termes amb els altres termes circumveïns de Dénia, Bèrnia, Tàrbena, Castell de Castells, Gallinera, Rebollet, Calp i Forna. D'aquell any, no obstant, sols coneixem la delimitació feta dels termes de Laguar i Pego amb el de Dénia, en la qual es posaren mollons i es concordà: que des del molló construït damunt del barranquet del castell de Segària «avall vers Mongó e la mar seran terme de Dénia».¹ És aquest un document molt interessant que pot donar llum i claror a la delimitació dels termes dels pobles situats prop de la mar, sempre tan problemàtica. L'espai més costaner quedà dintre del terme general de Dénia.

Fruit possiblement d'aquesta martinera divisió, quan en 1479 el comte d'Oliva, Francesc Gilabert de Centelles, va prendre possessió de la vila i baronia de Pego aquesta afrontava: «de una part ab terme de la vila e comtat de Oliva, ab terme general de la vila e comtat de Dénia, e ab terme de la Vall de Gallinera, e ab terme del lloc de Forna». Si us doneu compte, en el temps en què Pego passava per primera vegada a formar part del comtat d'Oliva, no es diu en cap moment que fita amb la mar.

Una altra incorporació senyorial important va ser la que va fer el marquès de Dénia en 1580 en comprar a Joan Jeroni Vives el lloc del Verger, el qual fitava aleshores: «ab lo Molinell, ab terme de Pego, ab terme de Benimelich, ab terme de Vinyals, ab terme de Mirafior, ab ter-

1 SNAHN, FERNAN NÚÑEZ, CP. 420, D. 15.

me de la Cella, ab lo pla dit del Palmar y ab la riba de la mar».² D'aleshores ençà, la costa i la mar va ser cosa del comte d'Oliva (després duc de Gandia) cap al nord del Molinell, i del marquès de Dénia cap al sud.

Al temps d'Escolano, a primeries del segle XVII, sols existia un riu en l'indret de la marjal que podríem anomenar Bullent-Revolta-Molinell. Així el descrivia el cronista:

En que se prosigue la descripción de la costa desde el río del Molinell ó Molinillo, hasta Oliva: en las antigüedades della y de su campo, y del linaje de los Centelles.

... Vueltos á la costa del mar y salidos de Dénia, se topa al cabo de una legua con la torre que llaman del Palmar, cerca de la qual desemboca un riachuelo llamado del Vergel, por el pueblo de aquel nombre, en cuyo campo nace casi á la vista del mar. Media legua más adelante viene la del rio del Molinell, donde fenece el partido de Dénia. Este río nace en el campo de Pego, villa del condado de Oliva, de una fuente muy grande de cuyas aguas se forma un río muy profundo y ancho y tan revoltoso en su corriente, que con no haber mas que una legua desde su nacimiento al mar, hace un camino de mas de tres entre vueltas y revueltas. La fuente se llama la Bullente, en lengua valenciana, que es lo mismo que decir, la que mana á borbollones.

El río Molinell tuvo el nombre de una casa ó molino por donde pasa poco antes de juntarse con el mar. Tambien le llaman del Calapatar, por unas sierras vecinas á la fuente de donde nace, á quien corrompidamente llama Abraham Ortelio Calaspatas por Calapatar, y diéronle este nombre los moros por las muchas tortugas que allí se crían, que en arábigo se llaman calapas y en castellano galápagos tomándolo de los moros. En los contornos de este río y sus riberas se hacen grandes pantanos en forma de estanques y albuferas, y en él se crían muchos peces, señaladamente las estremadas lisas ó savalos que se llaman del Calapatar, estimadas por su grandor y sabor, y en los pantanos muchas aves y puercos monteses.

Pasado el río Molinell comienza el partido que llaman de la villa de Oliva. Dista Oliva de dicho río una legua...³

² *El Archivo*, tom IV, quadern IX, 1890. Document publicat per Roc Chabàs del protocol notarial de Cosme de Xulbi fet a València el 21 de setembre de 1580.

³ Gaspar ESCOLANO, *Décadas de la Historia de la Insigne y Coronada Ciudad y Reino de Valencia, València*, 1611, pp. 64-65.

Detall del mapa del Regne de València d'Ortelius, 1584. IGN, 11-C-65.

Ja aleshores, el riu partia els termes dels grans estats senyorials d'Oлива i Dénia malgrat tenir el seu naixement en el mateix terme de Pego. No hi ha dubte que la gran obertura de la séquia del Vedat —documentada ja al segle xv— va ser cosa dels de Pego per tal de desaiguar cap a la mar, i que els d'Oлива no hi estaven massa conformes perquè en 1637 la tancaren perjudicant els interessos dels pegolins. Finalment, cap a 1659 es va obrir la nova séquia del Vedat, possiblement més gran que la primitiva. Els d'Oлива seguien queixant-se al duc de Gandia perquè en estar oberta la séquia els produïa gran perjudici i preferien que l'aigua —que era molt abundant— anara pel conducte antic, és a dir, la Revolta.⁴ Sembla que els d'Oлива aconseguiren dos anys després tancar de nou la séquia perquè els de Pego protestaren que «les marjals es perden a causa de la molta aigua» i demanaren que es destapara la séquia del Vedat. El Consell Municipal de Pego va determinar, segurament perquè la cosa ja s'embolicava massa i buscant una nova estratègia, «que no es

4 AMP, Actes del Consell, 1674, 29 de març.

parle paraula per ara en materia de la sequia». ⁵ A la fi, el duc de Gandia va deixar que s'obriera la séquia del Vedat pagant els propietaris de Pego l'obra a través d'una taxa a raó del mal que havia fet l'aigua en cada terra: «per quant tots tenen util en que la sequia estiga oberta per la salut». ⁶

Detall del mapa del Regne de València de Cassaus, 1693. Real Academia de Historia, C-Atlas E, II, 28.

En 1711, després de la Guerra de Successió i de la mort sense descendència del marquès de Dénia, va prendre possessió del marquesat el seu nebot el marquès de Priego i en aquell acte es diu sobre el Molinell:

En el Molinete que está en el término de la ciudad de Denia a los veinte días del mes de febrero mil setecientos y once, continuando dicho don Juan Francisco de Alique en dicho nombre, la susodicha posesión concluida la de las Almadras, se pasó con dicho escribano y testigos al dicho Molinete, que hoy está muy derruido, sito en los confines de

5 AMP, Actes del Consell, 1676, 7 d'agost.

6 AMP, Actes del Consell, 1678, 11 de maig. El pont sobre la séquia es va fer dos anys després.

Oliva y en el término de Denia, y contiguo al camino que va a Oliva, y puesto en dicho sitio, cogió por su mano tierra de las ruinas y las esparció por el aire, y mandó segar y quitar unas hierbas y malezas del conducto o acequia por donde va el agua, que viene del término de la villa de Pego al dicho Molinete, y con cuya agua muele dicho molino. Todo lo cual hizo don Juan Francisco de Alique en dicho nombre en señal de la verdadera, real, actual y corporal posesión, seu quasi, de dicho molino nombrado el Molinete, y de sus conductos, acequias y aguas para moler y de los demás derechos que pertenecen a los señores marqueses de Denia. De todo lo cual se otorgó esta escritura pública que fue hecha en dicho Molinete, término de Denia, a los veinte días del mes de febrero de mil setecientos y once. Presentes a esta escritura Juan Guasch, Bernardo Moll, Francisco Costa y otros muchos vecinos y moradores del lugar del Vergel, a quienes yo infraescrito escribano doy fe conozco. Y dicho don Juan Francisco de Alique la firmó.⁷

En el mateix document se'ns parla de la delimitació del terme del marquesat de Dénia pels indrets de la marjal: «que prende desde la otra parte del Molinete y antes del puente de madera por el rio de Rincons, que divide el término de Oliva y el de Denia, y donde se junta el rio de la Revolta, que es el que divide Pego y Oliva con el dicho de Rincons».

La colonització agrícola iniciada a finals del segle xvii i materialitzada a la mitjanía del xviii va canviar per complet el discurs hídric de la zona. L'obertura major de la séquia del Vedat, com hem vist, va fer desviar les aigües en línia recta cap a la mar, reservant però el riu Revolta com partididor de nord a sud. Poc de temps després, des del Riatxol i la bassa del Sineu (dues surgències d'aigua del terme de Pego) es creà el riu Racons. Amb aquestes dues iniciatives, d'excel·lent nivell tècnic, s'arribà a la configuració que actualment tenim, és a dir, dos rius: el Bullent-Vedat i el Racons-Molinell.⁸ Tot això va ser possible des que en 1722 el duc de Gandia atorgara el dret d'ús de les aigües que naixien en terme de Pego —de les quals ell era l'amo— perquè els propietaris pogueren regar les seues terres. Aquest document, mal interpretat per molts i de manera intencionada, no significava res més que la concessió sols de l'ús ja que el duc es reservava sempre la propietat plena de les aigües.

7 AMP, Protocols notariais, Pere Antoni Garcia, 1711, 5 de febrer.

8 Fernando SENDRA BAÑULS, «Els rius de la marjal de Pego», *Llibre de Festes de Pego*, 2019.

La poderosa família dels Sala (originària d'Oliva) i altres veïns pegolins, van protestar aquesta jugada perpetrada per l'Ajuntament de Pego i auxiliada pel duc. Deien els Sala —sempre contraris a les intencions ducals— que la «laguna» era adversa per a la salut pública, però el quid de la qüestió estava que si Pego rebia el favor del duc en la cessió de l'ús de les aigües perdia, en canvi, poder propi, en guanyar el duc amb això altres prebendes senyorials com les de poder establir emfitèuticament en terres que abans eren comunals: «que el duque nada cede a la villa, y esta al duque cosas de preciosísima entidad», deia el Sala. L'Ajuntament de Pego, en canvi, deia que la marjal no era perjudicial perquè les aigües mai havien estat rebalsades per tenir eixida al riu Calapatar. Aquest riu sortia al terme de Dénia pel Molinell i pel Regalatxo i, a més, es recordava que sobre l'any 1680 es va donar una nova eixida major obrint la séquia del Vedat «por la qual todo passa al mar la de las fuentes de Bullent y Bullento».⁹ La major eixida de les aigües va fer possible la creació de marjals baixes per a conrear dacsa, blat, civada i moreres.

Després d'això, en 1728 es va signar una concòrdia entre Oliva i Pego al voltant del règim i govern de les aigües per tal de donar-les eixida. Els d'Oliva estaven interessats en el Pla, que és com ells anomenen la marjal, i en les partides de la Revolta, Revolteta, Justa, Mànegues i Racó. Els de Pego estaven interessats a colonitzar la partida del Riu de Baix. D'aquesta concòrdia entre els pobles veïns va sortir: la creació d'un nou conducte pel costat del vall del Barranquet; la construcció d'un nou pont per a carruatges sobre el Barranquet; la millora del camí de Dénia fins la mar; l'adreçament de la séquia del Vedat; la possibilitat de desaiguar pel vall de la Ratlla; la formació d'un tribunal de dubtes a Gandia i el nomenament de sequiers per part dels dos pobles.¹⁰ En 1746 la duquessa de Gandia va aprovar la concòrdia i va començar a nomenar sequiers. L'aprovació es va retardar perquè en 1737 s'inicià un plet al voltant del Molinell entre el marquès de Dénia —que volia tornar a fer funcionar el molí fariner— i el duc de Gandia i els de Pego. En aquell plet s'especificava clarament que el riu de la Revolta era la fita immemorial dels termes de Pego i Oliva.

⁹ ARV, EC, Processos, 27, 1722-1723.

¹⁰ AHNOB, OSUNA, C. 759, D. 53, 1728, 16 de novembre.

Mapa del terme de Pego realitzat per Casimiro Medina en el plet del Molinell amb el marquès de Dénia, 1737. AHNOB, Osuna, C. 759, D. 54.

El fruit de tots aquests canvis en el paisatge de la marjal el va poder observar Cavanilles anys després, i així descriu els dos rius: el Bullent o Calapatar i el Molinell:

El rio Bullent o Calapatar brota por entre peñas junto al puerto de Oliva, é inunda mucha tierra por hallarse profundos aquellos manantiales: va recogiendo otros hacia levante, y despues de haber corrido algo mas de una legua entra en el Mediterraneo. También nace en la herradura de Pego el rio llamado Molinell, cuyo origen se halla en el copioso ojo conocido con el nombre de Balsa de Sineu, situada al oriente de los marjales: corre hacia Segarria, y aumentando con las muchas aguas que por alli manan sigue hacia el mar casi paralelo al otro rio.

I quan parla de les fites:

El término de Oliva tiene cinco quartos de legua de norte a sur des el de Gandia hasta el Molinell, y algo menos de oriente a poniente entre el mar y los montes. Es en gran parte inútil por las arenas sueltas y estériles que se hallan en las orillas del Mediterráneo, y por las que ocupan la media legua que hay desde el Molinell hasta la acequia del Vedat.¹¹

En 1793 es va produir de nou un enfrontament al voltant de la séquia del Vedat i l'aprofitament de les seues aigües. La séquia era la fita dels termes d'Oliva i Pego i, per això, zona de conflicte constant. Segons una carta anònima inserida en l'expedient obert per al cas, aprofitar les aigües del Vedat li reportava al duc un ingrés en qüestió de quartell de 15.000 pesos. En dit expedient també apareix una lleugera descripció d'aquesta zona de la marjal, com és el cas del Calapatar:

Llaman Galapatar, por los muchos galápagos que antiguamente había, y aún hay algunos; a este río se le comunican muchos manantiales (...) y para aprovecharse el terreno, han abierto zanjas y levantan las tierras, y las siembran de adacsa, y en estos años hacían arroces, que mandaron quitar.

11 Antoni Josep CAVANILLES I PALOP, *Observaciones sobre el Reyno de Valencia*, Albatros, València, 1987, tom II, pp. 146-147. Edició facsímil de l'obra publicada en 1797.

Però més important encara és la definició que fa de la séquia del Vedat:

No hay nivel más seguro que el de las mismas aguas, todas estas tienen su natural inclinación al hondo, y por lo mismo antiguamente se encaminaron las aguas de este río por el llamado de la Revolta y Revolteta (...) y después, por el perjuicio que causaban a las marjales del término de Pego, hicieron una zanja o acequia encaminándolas así al mar. Y por eso se llama la acequia del Vedat, en la cual se han formado dos puentes...¹²

En 1806, en un plet entre Pego i el ducat de Gandia, es deia que el riu Racons: «nace dentro del término de la Villa de Pego, por el que corre poco mas de un cuarto de legua, y despues entra en la partida de la Justa, término de la Villa de Oliva, y desagua en el rio llamado del Molinell, que igualmente está dentro del término de la Villa de Oliva». En el mateix document, es diu del riu Bullent, Calapatar o Vedat: «que todo es uno, toma su nacimiento de las aguas de una fuente o fuentes que nacen dentro de los términos de Oliva y Pego, y corre primeramente como cosa de un cuarto de legua por el término de Pego, y despues quarto y medio por el de Oliva hasta desaguar en el mar».¹³

En 1827 sembla que hi va haver un amollonament dels termes d'Oлива i Pego, però no hem pogut localitzar encara el document. En aquella època Pego encara no feia arròs, dedicat com estava al conreu de la morera per a la producció de la seda, i curiosament van ser els d'Oлива els primers a intentar conrear arròs en 1831. Alguns veïns d'allí com Antoni Borràs, Antoni Sanchis, Carles Navarro i Vicent Fuster demanaren que se'ls establiren les aigües del riu Bullent —que deien que eren totes sobrants i anaven a perdre's al mar— per a regar les terres del seu terme, en la partida de la Revolta o Revolteta: «para la cria de arroces y planteles, que es la única cosecha a que pueden destinarse por su calidad salitrosa, y pantanosa, por cuio motivo hasta el día han estado incultas». Els d'Oлива pretenien posar en conreu 1.000 fanecades i, per això, havien trencat el marge del riu obrint una bretxa i construint sobre ella un pont i un canó de fusta per a portar l'aigua a les seues terres.

12 AHNOB, OSUNA, C. 1288. Expedient sobre aigües del Vedat, 1793.

13 AHNOB, OSUNA, C. 4035, D. 1.

L'oposició de Pego va ser immediata. El riu Bullent naixia en el seu terme; fer arròs en el terme d'Oliva perjudicava les terres del terme de Pego; fer arròs perjudicaria les hortes de Pego; i al remat, els de Pego no volien que s'estancara l'aigua, ja que destruiria la gran plantació de moreres per a la seda. A la fi, en 1835 es va sentenciar que no es donara l'establiment demanat, ja que aleshores el conreu de l'arròs estava molt mal vist pel tema de la insalubritat i el paludisme.¹⁴

Als volts de 1844, o fins i tot abans, va començar la gran crisi de la seda, i els de Pego es van tirar de cap a la colonització de la marjal per a dedicar-la al conreu de l'arròs. La situació sembla que havia millorat en favor del conreu de l'arròs, tant és així que els d'Oliva van signar un conveni amb Pego en 1843 per a poder fer arròs. El membre delegat de la Junta d'Aigües pegolina, Joaquim Antoni Cendra de Montserrat, el Mayorazgo, es va obligar a donar aigua a les terres de les partides de la Revolta, Racó del Comte i Lluents, fins a la senda del Bancal, del terme d'Oliva, per tal que propietaris d'allí pogueren criar arròs. El conveni durava tres anys i els propietaris havien de pagar cada any quatre rals per fanecada de les que conrearen arròs; a més a més al Barranquet no hi podien haver cap tipus d'entrebancs ni pesqueres de caladas.¹⁵

El nostre territori, com diu Sanchis Guarner, fixà els seus límits en 1847 i

[...] s'alterà encara l'extrem llevantí del límit provincial entre València i Alacant, i els comtats d'Oliva i Vilallonga foren incorporats a la província de València, col·locant la fita divisòria a la muntanya de la

14 ARV, Batlia, lletra E, apèndix, Exp. 1067.

15 AMP, Protocols notarials, Pau Miralles, 1843, 23 de maig. Els propietaris i veïns d'Oliva eren: José Sanchis, Francisco Vicente Terrades, Antonio Borràs, José Tomás Guixot, Francisco Ibiza, Francisco Pérez, Miguel Gerónimo Llorca Verdú, Andrés Collado Escrivà, Vicente Mengual Llàcer, Felipe Cardona, Mariano Bertomeu Morató, Francisco Tercero Gilabert, Antonio Climent Salort, Vicente Mestre Fuster, Vicente Barreres Colomar, Antonio Sanchis Mauri, Vicente Bernabeu Navarro, Ramon Llorca Llàcer, Antonio Bañuls Berbegal, Blas Soler Bañuls, José Boronat Cots, José Calatayud Ferrando, Agustín Esteve Arlandis, Vicente Rodríguez Mañó, Jaime Vidal Tomàs, Vicente Climent Garcia, Ignacio Salort Molla, José Serra Pascual, Francisco Savall Arlandis, Domingo Llorca Boscà i Domingo Mas Seguí.

Font de l'Om i el riu del Molinell, on segueix encara, tot i restar dins la província alacantina el Marquesat de Dénia i les valls de Pego i de Gallinera.¹⁶

Efectivament, en 1847 els pobles de Vilallonga, la Font d'en Carròs, Rafelcofer, Oliva i Potries aconseguiren ser segregats del partit judicial de Pego i passats al de Gandia, modificant-se la primera divisió provincial de 1833. La petició d'aquells pobles per a passar a la província de València ja venia fent-se des de 1836 —quan el partit de Gandia passà de pertànyer de la província d'Alacant a la de València— perquè es queixaven que en la d'Alacant: els camins eren dolents, les muntanyes eren abric per als malfactors, hi mancaven mitjans de correspondència, sols hi havia correus dos dies a la setmana i existia poca seguretat per a la conducció dels impostos públics. Des d'Alacant intentaren tombar la segregació argumentant que prompte es faria la carretera de la Marina, però igualment apuntaren conseqüències catastròfiques de la mesura: la desaparició del partit de Pego que hauria d'agregar-se al de Gandia, la possible eliminació del districte electoral de Pego, i la necessitat de conservar el jutjat de Pego perquè «Pego y Oliva era tierra de sumillero de gente perversa» i la seua creació havia ajudat a començar a «moralizarse».¹⁷ Encara en 1850, alguns veïns de Pego —interessats en el foment del conreu de l'arròs— demanaren la reincorporació d'aquells pobles, sobretot del d'Oliva, perquè pensaven que si estigueren en el mateix partit judicial seria molt millor per al conreu de l'arròs, el qual havia sigut un desastre des de 1847. La qüestió, sempre en dansa, era que les aigües «naciendo en Pego y correspondiendo a esta villa su dirección y gobierno, bañan y riegan parte del término de Oliva».

Fertilizan sus campos en una extensión de dos leguas las aguas que nacen en el término de la primera (Pego), y entran en el mar por el de la segunda (Oliva), formando el río Bullent, y otros riachuelos, y azarves, el naciente cultivo del arroz que promete transformar aquellos terrenos pantanosos e improductivos en huertas fértiles y abundosas,

16 Manuel SANCHIS GUARNER, *Obra completa, I. Per una caracterització valenciana*, València, Eliseu Climent, 1976, p. 112.

17 AHDA, GE-18735/2, Exp. 46/344, 1836-1847.

se halla embarazado con mil litigios que naturalmente surgen al haber de distribuir equitativamente las aguas, mejorar sus antiguos conductos, abrir otros nuevos, facilitar sus corrientes, etc.¹⁸

A partir de l'any 1854 el duc de Gandia va començar a arrendar a veïns de Pego terres de la seua propietat de la partida de la Devesa, en terme d'Oliva, pels voltants del vall Nou i del vall de l'Aigua Morta. En aquella zona també tenien arrendades terres veïns d'Oliva, Ondara, Pedreguer, Setla i El Verger. Els arrendaments tenien una durada de deu anys pagant-se cada any tres rals per fanecada.¹⁹ Aquesta iniciativa, immersa en la decadència total del règim senyorial, pot ser que siga el germen del paisatge actual on trobem propietats rústiques i urbanes pròpies dels veïns dels pobles abans esmentats, però sempre dintre de la jurisdicció dels termes generals d'Oliva o de Dénia.

2. LA COMISSIÓ DE LA DELIMITACIÓ DE TERMES DE 1877

2.1 UNA COSA D'AIGUA I DE TERMES

Les actes de l'amollonament comencen amb una important traveta, no hi ha documents antics ni recents sobre la divisió completa dels termes entre Pego i Oliva, sols antecedents aïllats per disputes esdevingudes per la mateixa mancança de documents.²⁰ No es va fer doncs aquell amollonament de 1827?

La delimitació entre Oliva, Pego i l'Atzúbia era també la partició de les províncies de València i Alacant, la qual va començar al port de Les Aigües el 8 de gener de 1877. Abans de tot, es van crear unes comissions municipals per part dels pobles implicats. Per la província de València participà el diputat provincial Francisco Martí de Veses i el pèrit nomenat pel governador Gregorio Lleó Comín; i per la província d'Alacant representaren els diputats Pedro Ferrando i Cristóbal Bolufer, i com a pèrit José Ramón Inchaurreandieta.

18 AHDA, GE-18735/3, Exp. 50/392, 1850-1851.

19 AHNOB, OSUNA, Sèrie A, C. 1.269, D. 18.

20 AMP, Copia de las actas y demás diligencias de deslinde de términos entre Oliva con Pego y Adsubia, 1877.

Comissió d'Oliva	Comissió de Pego	Comissió de l'Atúbia
Gabriel Coloma, alcalde Diego Antonio Escrivà, tinent d'alcalde Francisco Sanchis Seguí, jutge municipal Vicente Sanchis, propietari Fernando Ferrando, propietari Francisco Just, propietari Luis García, propietari Francisco Mestre, propietari Segismundo Terrades, secretari ajuntament Vicente Pérez, pràctic José Pérez, pràctic	Juan Bautista Mengual, alcalde Silvestre Mengual, primer tinent d'alcalde Pascual Ferrando, segon tinent d'alcalde Daniel Gascó, síndic Antonio Abad, regidor Fernando Sastre, regidor Pedro Pascual Sala, propietari Evaristo Cendra, propietari Simón Ortola, propietari Joaquin Sala, propietari Juan Sala, propietari Pascual Mengual, propietari Ricardo Carreras, propietari Aureliano Sanchis, propietari José Corts, secretari ajuntament José Sendra Mengual, pràctic Vicente Sendra Sastre, pràctic	Juan Bta. Server Bondia, alcalde José Pons García, propietari Andrés Server Vives, propietari Vicente Pons Andrés, propietari Valeriano Server, secretari ajuntament

Hi havia dubtes des del primer moment: allò que anava a fer-se era l'amollonament sols de la muntanya d'Oliva o era la total delimitació del terme general d'Oliva amb els pobles de Pego i l'Atzúbia? Era la fita sols de la carretera o de tot? Els enginyers pràctics ho explicaren un poc a les comissions, allò que anava a fer-se —malgrat que l'origen havia sigut les fites a una muntanya pública— era:

[...] la fijación completa de los límites entre los pueblos de Oliva, Pego y Adsubia y por lo tanto la de las provincias de Valencia y Alicante, en este trayecto describiendo y fijando los hitos o mojones que se encuentren actualmente reconocidos de una manera indubitada y conviniendo la colocación de los que hubieran podido desaparecer, para evitar las dudas que se observan en la actualidad.

Com hem dit, no hi havia documents sobre un amollonament general i, per tant, els pèrits demanaren a les comissions que presentaren almenys allò que tenien. Els d'Oliva presentaren la denúncia que va fer en 1867 l'encarregat de la carretera de Pego-Oliva en la qual:

[...] encontró derribado y a unos catorce metros mas hacia Oliva el poste que se habia colocado por el contratista de la carretera y bajo la inspección del sobrestante de la provincia para indicar la división entre los de Valencia y Alicante, cuya colocación se habia hecho sin anuencia ni intervención de los municipios y representantes de las provincias interesadas.

Sembla que al fer la nova carretera, el molló antic va desaparèixer i ningú no gosava de posar-ne un nou per les disputes que pogueren produir-se; però a la fi, sense la participació de Pego ni d'Alacant, es va posar el senyal divisor i per part del sobreestant de les obres, que és la que denuncia que van llevar després. Els d'Oliva es queixaven que els de Pego no van acudir a la col·locació de la fita perquè no van voler, avisats com estaven i, a més a més, afegien que: «todas las tierras existentes en la margen izquierda del rio se hallan amillaradas en el termino de Oliva». Els d'Oliva no tenien més documents que presentar sobre les fites del terme.

Era ara el torn de presentar els de Pego els documents que tenien. En primer lloc, van presentar el document de la cessió per part del duc de Gandia del dret de l'ús de les aigües de 7 d'octubre de 1722 que hem tractat abans. Per eixe document es certificava que el riu Bullent naixia en terme de Pego.

En segon lloc, presentaren una còpia simple —d'un acord municipal d'Oliva de 17 de maig de 1701— de la comissió practicada entre Oliva i Pego el 10 d'abril d'aquell any per a assenyalar la línia divisòria dels termes amb motiu d'una denúncia de ramats. En aquella diligència va quedar determinat que:

[...] el termino cortaba empezando por las aguas por donde hay un Colladito y un corral de Colmenas y de alli tomando linea recta a Moscó, con lo cual la comisión de Pego deducia la improcedencia de la pretension que viene sosteniendo Oliva de llegar con su termino a los manantiales del rio Bullent cuando no debia pasar del Puerto hacia aquellos.

Els d'Oliva, com en l'anterior document, rebutjaren també aquest; del primer deien que no estava inscrit en el Registre de la Propietat —òbviamment en 1722 no existien els registres de la propietat—, i del segon deien que era sols una còpia simple. Quan els pèrits d'Alacant demanaren que es buscara a l'arxiu d'Oliva l'acta corresponent, l'alcalde es va negar argüint que sols el secretari de l'Ajuntament podia intervindre en l'arxiu.

En tercer i últim lloc, els de Pego presentaren un expedient judicial de 15 de juliol de 1836 en el qual:

[...] se mantiene, ampara y en caso necesario se reintegra al comun de vecinos de la villa de Pego y en representación suya al Ayuntamiento de la misma en la posesion de limpiar hasta el mar los rios de Bullent i Racons y los desaguederos de las margales del termino llamados Vall de la Ralla, Barranquet y Regalacho; introduciendose para ello en el termino de la villa de Oliva, cerrando los boquetes que se encuentren en las margenes de dichos rios y desaguederos, quitando cuantos estorbos se encuentren en sus respectivos cauces.

Els d'Oliva i València rebutjaren també aquest document

[...] sosteniendo que cuando mas se referia al derecho de limpiar los cauces de los rios, pero nunca al exclusivo dominio y aprovechamiento de las aguas que venian utilizando mancomunadamente los vecinos de ambos pueblos en el riego de sus tierras mediante las formalidades expresadas en convenios especiales.

Com que allò era un galimaties de despropòsits i calia avenir-se a bé —atenent que els de Pego volien la divisòria pel «Collado del Puerto» i que en l'actualitat les terres que hi havia des del Port fins al riu estaven amillarades en Oliva—, el pèrit d'Alacant va proposar als de Pego que es limitaren a acceptar per divisòria de termes el límit de les terres que constaven amillarades en Oliva. Com que aquestes terres arribaven fins al marge esquerre del riu Bullent avall, es va pretendre establir la fita al marge esquerre; però els d'Oliva volien que la fita fora el centre del riu, la qual cosa es negaven a admetre els de Pego. Quin embolic! Els pèrits enginyers es feien creus i comprenien «que la cuestion del agua era asunto de vital importancia para los pueblos de Oliva y Pego y que involucrado este asunto con el de la división de terminos y provincias, hacia mas y mas difícil toda avenencia». Els dos pobles pretenien que el naixement del Bullent recaiguera en el seu terme.

2.2 CAP A LES MUNTANYES

Calia trobar indicis de fites i els d'Oliva digueren que des del pla de Moscó cap al port de Les Aigües hi havia una línia de mollons la qual assenyalava la divisòria de termes, però els de Pego no estaven conformes perquè eixos mollons no es van posar fruit de cap conveni ni diligència consensuada. Al dia següent, les comissions van pujar al Moscó, a l'Alt o pla de Boscons o Moscó. Per a començar, calia fixar el punt on concorrien els tres termes d'Oliva, Pego i l'Atzúbia. La fita entre Oliva i l'Atzúbia —segregada de Pego després de pertànyer al seu

terme durant alguns segles— tampoc no estava clara, i els d'Oliva deien que al seu terme pertanyia el Racó de l'Albelejar, el qual formava la falda meridional de la serra Negra. Però els de l'Atzúbia sostenien que eixe Racó l'havien comprat alguns veïns del poble a l'Estat en pública subhasta en 1869.

Mentrestant, es tractà sobre el terreny la delimitació entre Oliva i l'Atzúbia. La comissió d'Oliva pretenia que la fita entre els dos estava:

Descendiendo al rio o rambla de Gallinera y caminando aguas arriba de dicha rambla mostró a una pequeña cerca del mismo camino y rambla de Gallinera en donde habia labrada una pequeña cruz diciendo que desde allí venia deslindando de antiguo el termino de Oliva con el de Pego hasta el mojon del alto o llano de Moscó que acababa de dejarse, en cuyo trayecto empezaria a lindar Adsubia para seguir después lindando por la antigua divisoria con Pego que lo era por un costado de riscos hasta la cumbre de un colladito que hay en lo mas alto de la Sierra Negra en que empieza a lindar el termino de Forna.

Però la comissió de l'Atzúbia sostenia pel contrari:

Que el antiguo termino de Pego hoy de su jurisdicción seguia desde la peña de Moscó linea recta a la cumbre de la Sierra Negra en frente del costado de dicha peña Moscó y que desde la segregación de Adsubia empezaba el termino de esta con Oliva en el punto en que aquella linea recta cortaba la rambla ó rio de Gallinera en donde existia en una peña al lado del camino entre este y la rambla una cruz mas antigua que la mostrada por Oliva, cuya cruz en efecto se reconocio si bien no fue admitida por la comision de Oliva como señal divisorio de terminos.

La discòrdia pretenien salvar-la els pèrits mitjançant una transacció, però els dos pobles la rebutjaren. Es va fer tard i tots caps a casa, els d'Atzúbia haurien d'esperar.

2.3 MOSTALLA

L'endemà els pèrits i les comissions d'Oliva i Pego tornaren a la feina, reunits tots

[...] en un mojon análogo al que nos hallabamos, situado en la falda de Mostalla por bajo de la barraca de observacion de la Guardia Civil, cuyo mojon con el anterior y otros cuatro que aseguraban los practicos encontrarse intermedios de ambos se dijo publicamente por los asistentes eran hoy los que servian de guia para distinguir los distintos terminos de Oliva y Pego.

El molló on estaven era de «cal i canto» i de forma cònica, a la falda de Mostalla i en el lloc anomenat pla de la Cova de la Gotera. Però ni aquest ni els altres mollons vists els volia reconèixer Pego per bons, com ja ho havia dit abans, i per al cas demanà la data i la diligència per la qual es van col·locar. Un dels pràctics de la comissió d'Oliva va dir que quan ell va ser guarda de muntanyes, en 1851, els mollons ja estaven col·locats; però de la diligència o expedient la comissió d'Oliva no va poder demostrar res.

La discussió va ser acalorada i els de Pego asseguraven: «que el pueblo de Oliva no tenia ningun monte en el Mostalla, ni en ninguna de sus derivaciones y que la palabra Mostalla era una corrupción de la palabra Monstalla que indicaba que dicho monte cortaba el termino y queda dentro del de Pego». Els d'Oliva es van embravosar

[...] asegurando que dicho pueblo poseia montes de su propiedad en las derivaciones de Mostalla que en tal concepto figuraban en el Catálogo de montes publicos de la provincia que pacíficamente y sin que nadie le molestase viene aprovechandose de ellos con las formalidades legales que de otra manera no se esplicaba como los ingenieros de montes estaban practicando el deslinde de los mismos, y que la interpretacion dada a la palabra Mostalla era erronea puesto que traducido literalmente quiere decir nos corta ó sea que por dicho monte parten los dos terminos que se deslindan.

Com que la cosa anava caldejant-se, els de Pego proposaren que es retiraren les dues comissions i que foren els enginyers els que decidiren sense cap tipus de coacció. Els d'Oliva rebutjaren la proposta feta pels de Pego, i demanaren que se seguira el reconeixement dels mollons fins a Les Aigües com estava fent-se.

2.4 BAIXANT DE LES MUNTANYES

El següent molló que trobaren estava entre el barranc del pla de Llidó i el de la Cova de la Gotera. El seguia un altre molt deteriorat en l'alt de la lloma del Mig, i pujant a l'alt de la foia de Seràpia ja no quedaven ni restes del que els d'Oliva asseguraven que existia allí. Passaren després a l'Elca, on quedava sols la base d'un molló, i seguiren el reconeixement de restes de mollons en el tossal Roig, en el coll on comença el barranc del Cocó de la Granota, en el fons del mateix barranc, en l'alt d'una altra lloma i, per últim, a les poques restes que quedaven d'un molló en una lloma propera a la carretera i al naixement de Les Aigües.

Arribats a aquest punt els pèrits preguntaren si hi havia algun molló més o si sols s'havia de reconèixer el llit dels rius fins a la fita amb el terme de Dénia. Els de Pego es reservaven l'opinió argumentant que «la linea divisoria a partir del Collado del puerto hasta levante sostenian como natural y mas antigua la formada por la divisoria de aguas que desde dicho Collado va a buscar el rio denominado de la Revolta».

A la contra, la part d'Oliva

[...] sostenia por el contrario que la division de terminos desde el punto de la carretera en donde existió el poste divisorio de provincias iba por el centro del rio Bullent hasta el punto en que se separa e parte de él Rio de la Revolta siguiendo asi mismo el centro de los demás rios hasta el termino de Denia sin que existan mojonos.

El tema de la fita pel centre del riu i la no necessitat de posar mollons no era una cosa nova, ja quan en 1734 el marquès de Dénia va acotar i amollonar la seua devesa pel riu Molinell es va determinar que

[...] desde el ultimo mojon puesto junto a la orilla del rio Molinell corre la Dehesa de su excelencia por toda la orilla del dicho rio hasta que este entre en el mar, de manera que es todo dehesa el territorio que se halla desde dicho ultimo mojon, entre el mar y dicho rio, y por quanto por esta parte tiene una fita inmutable, qual es el dicho rio, declaran de conformidad estos expertos, que no es necesario se ponga ningun mojon, pues lo es continuo y perpetuo dicho rio.²¹

El punt on es pensava que delimitaven els termes d'Oliva, Pego i Dénia, era allà on el riu Rocher sortia del riu Clar; allí s'arribaren els pèrits proveïts d'una brúixola anivellant. En el reconeixement fet sobre el terreny es va determinar que el riu Rocher

[...] no es en realidad mas que un desagadero de los marjales superiores y acequia de los inferiores, cuyo cauce se encontro variable del antiguo en algunos sitios debido a las exigencias del cultivo del arroz hasta el punto que dicho cauce se ha cegado por completo en donde se reunia antiguamente con el rio denominado Regalacho.

Des d'allí pujaren els pèrits cap amunt per visurar el riu Racons fins al punt on s'unia amb el Barranquet. Després de travessar-lo entraren en el de la Revolta fins al vall de la Ratlla, i més amunt cap al Bullent fins arribar a la casa del Calapatar. D'allí es va seguir, l'endemà, fins al punt del naixement del riu, al costat de la carretera, per a començar a reconèixer després els mollons fins a la fita amb l'Atzúbia, mollons que els de Pego no tenien per bons ni fidels.

2.5 EL BANDOLER QUICO

La majoria dels mollons que presentaren els d'Oliva només eren restes de morter de calç, i quan passaren a mirar-los es va notar que la toponímia variava segons la verificaven els d'Oliva o els de Pego. De la carretera van pujar cap a la lloma del Castellar, coneguda pels de Pego com la d'Arlandis, i d'allí al fons d'un barranc anomenat pels d'Oliva

21 ACCV, Protocols notariales de Lluís Vidal, R. 4.328, 1734.

del Cocó de la Granota i pels de Pego com a barranc d'Arlandis. Per damunt del barranc hi havia un coll que els de Pego anomenaven de la Boticariera i on hi havia restes d'un molló, així com en el tossal Roig.

En aquest punt s'arribà al pla de Montaner o d'Elca, on els comissions de Pego afirmaren que

[...] se encontró el cadaver de un bandido apellidado Quico y en donde por ser la linea divisoria de terminos ocurrieron dudas respecto a la jurisdiccion de las autoridades que debian entender en el procedimiento, resolviendose al fin que correspondia a los de Oliva por estar la cabeza del difunto en la jurisdiccion de este ultimo pueblo por mas que la mayor parte del tronco se encontraba en la de Pego, sin que pudiera recordar con precision la fecha de este acontecimiento acaecido proximately en el primer tercio del siglo actual.

D'allí seguiren fins a l'alt de la lloma de l'Elca i després al cim de la foia de la Seràpia on els d'Oliva deien que havia estat un molló però del qual ara ja no quedaven cap tipus de restes. Dirigint-se cap a la lloma del Mig els de Pego mostraren les restes d'un molló molt més antic dels que estaven mirant-se ara, un molló de la divisòria feta en 1701 que els d'Oliva no tenien per bo. Tornaren de nou als mollons pretesos per Oliva en un punt entre el barranc de Llidó i el del pla de la Gotera. En el pla de la Cova de la Gotera els de Pego deien que hi havia un molló més antic que demostrava la divisòria pretesa per ells, és a dir, la línia recta des del collado del Port a Moscó. Reconegues les poques restes, es va continuar l'observació arribant a l'alt del barranc de les Fonts on hi havia restes clares d'un molló presentat pels d'Oliva. Un molló semblant demostraren en el pla de Llonganissa, i altres mollons aparegueren que els d'Oliva digueren que no eren de fites de termes sinó de fites de l'Heretat de Pastís i dels aprofitaments forestals. Per tant, baixaren al barranc del Carritxar al mig del qual hi havien restes visibles, i d'allí caminaren cap a l'alt del pla de Moscó: un lloc suscitable de polèmica. Segons l'alineació que venia fent-se, estava l'alt de Moscó a l'esquerra o a la dreta del collado?

La parte de Oliva aseguraba que el alto de Rascon o Moscó era el punto mas elevado de la izquierda del Collado siguiendo de frente a la mojonera que se venia describiendo por estar mas alto dicho punto que el mas elevado de la montaña a la derecha del mismo Collado. La parte de Pego juntamente con la de Adsubia sostenia por el contrario que lo que siempre se habia conocido por alto o peña de Bascón o Moscó era la que se encontraba a la derecha del Collado mirando de frente a la Sierra Negra, a cuyo alto se habia considerado y aun reconocido señales de mojones que han desaparecido como divisorios de terminos entre Oliva y Pego, y que lo significado y pretendido por esta ultima villa como alto de Moscó no era otra cosa que el alto del Carrichart.

Les discussions es feien interminables, però la comissió havia de seguir. Els d'Oliva presentaren l'expedient d'un incendi que tingué lloc l'any 1816 en el Racó de l'Albelejar, terreny que pertanyia aleshores a la Marina, però aquest no aclaria res. Aleshores, baixaren al centre del riu Gallinera on fitaven els termes d'Oliva, Pego i l'Atzúbia. Tocava ara trobar la divisòria entre Oliva i l'Atzúbia i la cosa tampoc pintava massa clara. Els de l'Atzúbia pretenien que la fita estiguera al cim de la serra Negra, però a la fi la fita entre l'Atzúbia, Forna i Oliva es va col·locar com volien els últims en el collado del Port.

Pego pretenia ara que es fixara la línia divisòria més antiga que la separava d'Oliva des del collado del Port fins al riu del vall de la Ratlla. Aqueix espai, malgrat que estava hui amillarat en terme d'Oliva, podia haver-ho estat abans en el de Pego. Així doncs, aquests últims presentaren els llibres de béns o de la peita de 1539 i de 1615 en els quals hi havia propietats taxades a propietaris pegolins que segons les fites anotades podrien correspondre a aquest espai; i també presentaren una certificació de la defunció per mort violenta del pegolí Sebastià Cots ocorreguda allí l'any 1845. La partida era anomenada del Port d'Oliva i fitava amb el camí d'Oliva, amb el tossal de les Forques, amb el riu i amb les fonts del Bullent. Amb tot això, els de Pego pretenien com a terme seu els terrenys de la falda de la muntanya des del collado del Port fins al riu Bullent. És a dir:

[...] que existen en las vertientes meridionales de la montaña de Benirrama, varias fincas que por los años 1539 y 1615 pagaban contribución a Pego, toda vez que se ha conseguido llegar desde tan remotas fechas a la actual, siguiendo la historia y sucesivas transmisiones de dominio de la finca colindante situada en termino de Oliva, y sitio llamado Racó del Perelló.

Per la seua part, els d'Oliva rebateren aquestes tesis i els pèrits passaren a fixar els punts que des del Port pretenia el poble de Pego «corresponder de antiguo a la divisoria de terminos que es la linea que desde dicho punto separa las aguas vertientes a un lado y otro del rio Bullent, hasta enfrente de donde nace o se separa el denominado Vall de la Raya».

Els d'Oliva presentaren als pèrits uns documents per veure si aclarien l'amollonament. En primer lloc, l'expedient d'acotament d'arrossos sol·licitat per Oliva el 22 d'abril de 1843 i concedit pel governador en 26 d'abril de 1851. En segon lloc, el conveni del primer de març de 1851 entre Oliva i Pego sobre les bases de l'aprofitament de les aigües del riu Bullent. Aquest conveni no va ser aprovat per l'Ajuntament de Pego i mai no va tenir efecte. I en tercer lloc, l'expedient de denúncia de l'alcalde d'Oliva en 1785 contra l'Atzúbia per aprofitament de llenya.

Els de Pego pretenien defendre una fita diferent de la que proposaven els d'Oliva, és a dir, volien el traçat natural que era:

[...] la linea que pasando por la cumbre del collado o puerto de Pego va por un lado a buscar el monte Moscó y por el otro siguiendo las vertientes meridionales del de Benirrama el Rio de la Rebolta, dejando siempre a salvo, caso de que asi no se resolviera, su derecho a revindicar el terreno usurpado por Oliva y al dominio absoluto de las aguas de Bullent y Bullentó, de que siempre se ha hallado Pego investida y que de ningun modo quiere abdicar.

En les conclusions de la diligència de 1877 s'informa que la possible delimitació que havia estat defenent Oliva podria ser una operació que va iniciar entre 1836 i 1838 Manuel Franco, veí d'Oliva i aleshores jutge de primera instància de Pego. Aquell amollonament, del qual no hi havia cap document oficial, va propiciar també que quedara

[...] amojonado en las aguas para abrevadero y sesteo de los ganados de ambas villas el espacio ocupado por las mismas en la proximidad de los manantiales de Bullent por medio de tres hitas, una el parte y término de Pego; otra en la parte y término de Oliva, ambas al extremo de los charcos que naturalmente se forman antes de encauzarse dichas aguas, y la tercera en medio y que esta ultima era la que servia de linea de separación de términos.

Aquestes tres fites sembla que van desaparèixer durant la construcció de la carretera i, per això, els operaris posaven a ull la divisòria de províncies la qual va ser arrancada en 1867.

Després de tot l'enrenou, els pèrits enginyers es trobaren en la dicotomia de tres possibles línies divisòries i no se'n decidiren per cap d'elles i deixaren la resolució en mans de les autoritats provincials.

Una la que empezando en la cumbre de Sierra Negra y atravesando el Barranco de Gallinera va al punto mas elevado de Moscó, para desde allí buscar la divisoria que reúne la condición de que todos los barrancos que nacen a los lados de ella viertan sus aguas en las respectivas hondonadas que indubitadamente constituyen la principal zona cultivada de las poblaciones en cuestión, cuya linea pasando por el Castellar y Collado del Puerto va indicada en el plano y termina en un punto de la montaña enfrente donde parte el rio o desagadero de Vall de la Ralla al otro lado del rio Bullent en donde concluye la parte montañosa hacia Dénia.

Otra linea tambien indubitada seria la misma que hemos considerado desde Moscó hasta el collado del Puerto y desde allí partir por la linea de reunión de aguas hasta encontrar el Rio Bullent, cuyo curso seguiriamos hasta la linea secundaria de reunión de aguas rio Vall de la Ralla, continuando despues, como para el caso anterior, todos los que actualmente se consideran divisorios hasta el término de Dénia. Por último, otra linea que tambien pudiera siempre replantearse con facilidad seria la misma que venimos admitiendo desde Moscó hasta el Castellar para de allí seguir la divisoria secundaria hasta el colla-

dito o cabeza donde sostienen hoy los de Oliva la señal del primer mojon (desde la carretera hacia Moscó) desde cuyo vertice o cúspide de mojon se iria a tomar el rio Bullent en su nacimiento para seguirlo en su curso hasta el sitio en que se separa el Vall de la Ralla como en el caso anterior.

3. LES CONSEQÜÈNCIES DE LES INDECISIONS

Pocs mesos després que la comissió practicada quedara a expenses d'una decisió concreta dels estaments superiors, una societat creada a Oliva i encapçalada per Francisco Sanchis Seguí va aconseguir amb una Reial orde de 2 de juliol de 1877 l'aprovació de les modificacions d'un canal de reg concedit per Reial decret de 31 de juliol de l'any 1872 com d'utilitat pública. El projecte es basava en la construcció d'un canal de reg derivat del riu Bullent el qual, amb una presa o parada i amb una roda hidràulica, podia portar el reg a 917 hectàrees del Pla d'Oliva.

Fet això, i com que els de Pego se sentien perjudicats, alguns membres de l'Ajuntament i de la Junta d'Aigües arribaren el 10 de gener de 1879 al lloc i ho va destrossar tot. L'afer havia començat el 6 de gener quan els sequiers denunciaren la construcció d'una parada —que servia per al reg de terres del terme d'Oliva— en el riu Bullent, prop del pont de Sant Pere, la qual obstruïa el curs natural de les aigües i perjudicava les terres de les partides del Magranar, Giratei i Marjals Majors. Membres de l'Ajuntament i de la Junta d'Aigües de Pego van anar a veure la parada i determinaren que s'havia d'enderrocar. El dia 10, com hem dit, l'alcalde de Pego Vicent Martínez Pons i altres regidors i membres de la Junta d'Aigües —acompanyats de tres guàrdies civils i sis guardes rurals— es van personar al lloc i procediren a llevar la parada construïda en agost de l'any anterior. L'endemà l'alcalde va escriure:

Habiendo llegado a mi noticia que el dueño de la parada que estaba construida en el rio de Bullent, reside en la villa de Oliva, oficiase al alcalde de la misma para que manifiesta a dicho dueño de la parada referida, se presente en esta villa dentro del termino de tres días a recoger la madera extraida de la parada y abone los gastos del derribo de la misma, advirtiendolo que si transcurre el plazo prefijado, que empezará

a contarse del de la notificación, sin que dicho sugeto se presente a mi autoridad, se procederá a la venta en pública subasta de la madera aplicando su importe a los gastos ocasionados en el derribo.²²

Allò va ser un acte indigne i impropï d'un poble que vol ser poble. Així ho manifestava un regidor de l'Ajuntament alguns dies després de feta la barbàrie, quan pregonava que s'havia d'acabar d'una per totes amb

[...] las frecuentes perturbaciones que tienen divididos y aun enconados en porfiada lucha a los vecinos de dos poblaciones limitrofes y tan inmediatas como las de Oliva y Pego, con gran peligro del orden público (...) y cerrarse para siempre la era de discordias y luchas intestinas entre poblaciones que debian ser amigas y no adversarias decididas.²³

L'alcalde de Pego i els membres de l'Ajuntament van quedar suspesos perquè van encapçalar la destrucció violenta de la parada. La premsa es va fer ressò del fet i la sentència judicial va ser definitiva en 1881, condemnant als disset acusats a pagar totes les destrosses que havien fet.

Seguia argumentant el regidor pegolí Salvador Sastre que el problema venia perquè la simple rectificació de mollons, com pretenia Oliva, no era la millor solució al conflicte de termes, sinó que calia, en canvi,

[...] un perfecto y acabado deslinde y amojonamiento, que basado en accidentes naturales, no olvidando, sin embargo, los respectivos destinos que a cada una de las mencionadas poblaciones puedan atribuir los documentos presentados, sea facil mañana de replantear si causas imprevistas hicieran desaparecer las hitas que vengan a constituirle.

Per tant, encara no s'havia fet res des de la comissió de gener de 1877. Calia fer-se una divisió jurisdiccional de termes completa i acabada, però cap dels dos pobles havia presentat documents amb força suficient i no existia, com hem vist, un document o diligència original

22 AMP, Expedient d'enderroc de les preses del riu Racons, Regalatxo i Nou, 1879.

23 AMP, Actes de l'Ajuntament, 1879, 26 de gener.

d'amollonament. Per al regidor de Pego l'opció més natural de la divisòria seria la primera de les tres que van proposar en 1877 els pèrits enginyers.

El cas va passar a la Diputació d'Alacant on la Permanent de 5 de febrer de 1878 va decidir que «no debe en manera alguna admitirse la línea propuesta por el perito de Valencia, y que se exijan las condiciones de que queden en término de Pego los manantiales y fuentes que dan origen al río Bullent, por ser esto conforme a la concordia y pruebas aducidas en el particular».²⁴ Però encara en 1879 no s'havia decidit res en clar i la diputació alacantina deixà la solució en mans de la Direcció General d'Administració Local del Ministeri de la Governació.

L'actuació de l'Ajuntament de Pego no va cessar i en el mes de juny 1879 manà també enderrocar les parades que tenia posades el propietari Bernardino Almela Tarrassó en els rius Racons, Regalatxo i Nou. El conreu de l'arròs era la indústria prioritària i la seua defensa passava per la inexistència de parades que pogueren estancar l'aigua o, en cas contrari, impedir el seu desaigüe en l'època d'assecar la marjal.

La importància de la séquia del Vedat com a canal de drenatge va quedar de nou manifestada en el moment de la construcció de la carretera de Silla a Alacant en 1880. Aleshores, l'enginyer d'Obres Públiques de València va escriure una carta a l'alcalde de Pego manifestant-li el que li havia dit al contractista de l'obra: «Al objeto de dejar expedito el curso de las aguas de la acequia del Vedat he dispuesto proceda Usted a la extracción de las estacas que forman la ataguia para la construcción del puente sobre la dicha acequia».²⁵

Aqueix mateix any, coincidint amb el projecte del pantà d'Isbert, els seus dos iniciadors, Toribio Iscar i Juan Moreno Benítez, van projectar també un plantejament de desaigüe i reg del pla pantanós de Pego.²⁶ Tractaven amb ell de dessecar la marjal per a dedicar-la a altres conreus diferents del de l'arròs, per exemple, al de la canyamel que prenia força en aquells moments per la comarca davant el temps de sequera i emigració que assolava l'economia de la Marina Alta. Òbviament, aquesta bogeria no va tirar endavant gràcies a l'oposició dels

²⁴ Vicente RAMOS, *Historia de la Diputación Provincial de Alicante*, volum II, Alacant, Diputació Provincial d'Alacant, 2002, p. 269.

²⁵ AMP, Correspondència, 1880, 14 de gener.

²⁶ AMP, Correspondència, 1880, 11 de maig.

propietaris de Pego i a l'oposició de la mateixa natura. Els projectes de dessecació de la marjal sempre han estat impossibles, si no és així que li ho diguen al marquès d'Oriol i a l'IRYDA.

Hui per hui, tal com assenyalava Salvador Cardona, el terme d'Oliva pel sud limita

[...] con Adsubia y Pego por la cadena montañosa formada sucesivamente por Els Encalladors, Tossalet de la Moneda, Montaner y Castellar a cuyo pie nace el río Vedat o Bullent que prosigue la divisoria Pego hasta el punto en que, del propio río Vedat, deriva un canal de toma de agua denominado, sucesivamente, Mildó, Revolta y Roller, canal que pasa a fijar el límite divisorio hasta su unión con el río Clar, Molinell o Racons, cuyo cauce, ya hasta la desembocadura, marcará el límite de Oliva con Denia.²⁷

El riu de la Revolta, que és el curs antic i primigeni del riu Bullent, com ja deia Escolano, era i és la fita del terme de Pego en la seua vista cara la mar.

27 Salvador CARDONA MIRALLES, «El medio físico», *Iniciación a la historia de Oliva*, València, Ajuntament d'Oliva, 1988, p. 37.

ANNEX

Per a consulta dels planols del projecte de delimitació dels termes entre Oliva, l'Atzúbia i Pego de 1877, adreceu-vos a:

<https://centellesoliva.es/wp-content/uploads/2025/11/Planols-del-4-al-8-PDF.pdf>

BIBLIOGRAFIA

- ALMELA, Joan Miquel (1999): «El nou arxiu i la partició de termes i províncies de 1877. Les conseqüències d'una injustícia històrica», Llibre de Festes de Pego, Ajuntament de Pego, sp.
- ALMELA, Joan Miquel i SENDRA, Fernando (2016): *La marjal de Pego. Història i etnologia de l'arròs en un espai natural*, Alacant, Institut Alacantí de Cultura Juan Gil-Albert.
- CARDONA MIRALLES, Salvador (1988): «El medio físico», *Iniciación a la historia de Oliva*, València, Ajuntament d'Oliva, pp. 33-86.
- CAVANILLES, Antoni Josep (1987): *Observaciones sobre el Reyno de Valencia*, Albatros ediciones, València, tom II, pp. 146-147. Edició facsimil de l'obra publicada en 1797.
- ESCOLANO, Gaspar (1611): *Décadas de la Historia de la Insigne y Coronada Ciudad y Reino de Valencia*, València.
- RAMOS, Vicente (2002): *Historia de la Diputación Provincial de Alicante*, volum II, Alacant, Diputació Provincial d'Alacant.
- SANCHIS GUARNER, Manuel (1976): Obra completa, 1. Per una caracterització valenciana, València, Eliseu Climent.
- SENDRA BAÑULS, Fernando (2019): «Els rius de la marjal de Pego», *Llibre de Festes de Pego*, Ajuntament de Pego, pp.

FEIXISME, ESPORT, I ENTREMIG... LA FUNDACIÓ DE LA UD OLIVA (1940-1950)

ANTONI JOSEP VERGEL DOS SANTOS
Arqueòleg-Historiador

1. INTRODUCCIÓ

1.1 ANTECEDENTS FUTBOLÍSTICS A OLIVA

Si tractarem d'estudiar els precedents del futbol, podríem trobar-los en multitud de fonts escrites o especialment de representacions artístiques. La pilota ha suposat sempre un dels instruments preferits per al joc en la humanitat. No és casualitat que en cultures tan distanciades en el temps i en l'espai com la greco-romana, la xinesa, la maia, l'australiana.. s'hagen generat, inclús sense contacte entre algunes d'elles, modalitats de jocs basades en la pilota i el seu colpeig amb el peu. Quanta més informació tenim al nostre abast al voltant d'una cultura, més podem concretar respecte a aquests precedents. Centrant-nos en el món occidental, en l'edat mitjana gaudim de més fonts d'estudi que en l'època clàssica, i en l'edat moderna més que en la medieval... Però no podem parlar estrictament de futbol fins la segona meitat del s. XIX en terres britàniques.

El futbol arribà a la Península Ibèrica de la mà de miners immigrants anglesos. Per tots és coneguda la fundació en 1889 del degà del futbol espanyol, el Recreativo de Huelva. A Oliva, no obstant, la primera notícia sobre la pràctica del futbol ens fa avançar fins el dia de cap d'any de 1922. Es tractà d'un encontre entre el Diana FC i el CD Olivense, i el resultat final fou de 5-3 favorable als deniers.¹ Pocs mesos després, en la *Revista de Gandia*, a 24 de febrer de 1923, s'inclouïa un resum del «Oliva 2-4 Gandia» (Falgàs i Soler 2001: 600). Al voltant de l'organització interna, l'activitat o la composició d'aquest club, no sabem pràcticament res.²

1 B., 05/01/1923, *Las Provincias*. Informació proporcionada per Manel Arcos i Martínez.

2 Evarist Falgàs i Soler (2001, p. 608), sense contrastar-ho, suposa que el camp en el que es jugarien els partits seria primer l'Era de Navarrete, entre les carreteres de Dénia i Pego, i després el Camp de l'Envic fins 1926.

La següent referència al futbol en Oliva de què fins a dia d'avui tenim notícia data de 1930, en la qual Falgàs parla de l'Athletic Club d'Oliva i fins i tot el seu primer president Vicent Sendra Cuesta, encara que novament amb suposicions i sense referències escrites que avalen la hipòtesi. El camp que utilitzarien des de 1929 fins 1943 degué ser presumptament el Camp del Fadri, i competirien contra altres equips d'Oliva com el Pau Pi, l'Hèrcules o el Mau Mau. En 1932 es poden seguir en el periòdic *Patria Chica* fins a 22 partits d'equips olivers, i en 1933 se'n poden seguir cinc (Falgàs i Soler 2001: 602-604).

Falgàs no anomena cap més esdeveniment futbolístic fins l'any 1944, on parla d'un campionat local format per equips de noms patriòtics: Hispania, Magallanes, Balears, Peña San Francisco de Asís, Arsenal, Olímpico, Rayo... o Academia Almi. El torneig es disputà en el Camp de la Plaça, anomenat «pocatalla» per la manca de 20 metres de llarg i cinc d'ample per arribar a les mesures reglamentàries. L'expectació que generava la competició municipal cristal·litzà el 1946 en la fundació d'un club federat, amb estructura judicial pròpia: la UD Oliva. L'equipatge deuria ser blanc, i l'escut, elegit entre els participants d'un concurs amb recompensa de 25 pessetes per al guanyador. El disseny de Ramón Porta, presentat per Pepe Mestre Forrat, amb una olivera, un baló, quatre barres i el rat penat coronant l'escut seria l'escollit que ha perviscut fins als nostres dies. (Falgàs i Soler 2001: 620-622).

1.2 CONTEXT HISTÒRIC: OLIVA EN LA GUERRA CIVIL I EL PRIMER FRANQUISME

En juliol de l'any 1936 un grup de militars encapçalats per Emilio Mola inicien un colp d'Estat contra el legítim Govern constitucional de la República espanyola. El colp d'Estat fracassa, però no és totalment sufocat. Així, es dona inici a la Guerra Civil espanyola, amb una duració de quasi tres anys, de la qual finalment ixen vencedors els colpistes. Després de la mort en estranys accidents d'aviació d'alguns generals destacats, com el citat Emilio Mola o José Sanjurjo, el general Francisco Franco havia queda al front dels insurrectes. Amb la victòria, Franco dissol el règim democràtic per establir una dictadura autoritària i personalista, germana de les dictadures nazi o feixista italiana que li havien permès guanyar la guerra. S'instaura la Falange Española Tradicio-

nalista y de las Juntas de Ofensiva Nacional Sindicalista (FET-JONS) com a partit únic i s'obliga a 440.000 persones a marxar a l'exili, de les quals, la meitat, mai tornaran (Pérez Rodríguez 2022: 116-118). Paral·lelament, 270.000 persones serien empresonades, de les quals 50.000 serien directament executades i més de 5.000 haurien mort per les condicions infrahumanes en què les mantenien (Casanova 2004: 20). La gent que va romandre a les seues cases, no obstant, també es va veure obligada a patir penúries, intentant sobreviure al període popularment conegut com «els anys de la fam».

Tot rastre de llibertat va quedar suprimit, mentre que favorables al règim ocupaven posicions de poder i dirigeixen les institucions estatals al gust de dictador. En aquest sentit, Falange marcava la retòrica, els valors i la doctrina que havia de seguir la societat espanyola. El respecte al règim, el culte al líder, el catolicisme, el tradicionalisme, el nacionalisme, l'anticomunisme i l'antimaçoneria són alguns dels trets més coneguts de la ideologia franquista. Seguint retòriques nazis, l'esport ajudava a fomentar aquests valors, especialment en la joventut. És així com el Frente de Juventudes de Falange en Oliva demana unes instal·lacions dignes on poder practicar l'esport pel bé de la pàtria.

Comptem amb diversos estudis que ens permeten una aproximació als temps de guerra a Oliva. L'obra de Sanchis Costa (2017) pretén repassar superficialment la totalitat del conflicte, mentre que treballs com el de Morell Gregori (2011), Girau Borràs i Escrivà Enguix (2012), Malonda Mestre (2022) o Vergel Dos Santos (2021; 2022) tracten temes més específics. Treballs conjunts (Girau Mestre et al. 2009), exposicions (Barreres Martínez et al. 2016), documentals (Cerezo 2018), rutes didàctiques (Morell Gregori et al. 2020) o pàgines web completen el panorama historiogràfic d'Oliva en la Guerra Civil, en el que sense dubte, cal seguir investigant. De fet, per al primer franquisme, el període que tractem en aquest text, no comptem amb publicacions específiques que ens permeten contextualitzar el moment històric en l'àmbit local.

2. EL NAIXEMENT DE LA UD OLIVA COM A INSTRUMENT DEL FRENTE DE JUVENTUDES DE FALANGE

Francisco Falgàs Sendra fou el fundador i primer president de la UD Oliva. El seu germà, Evaristo Falgàs Sendra, va pertànyer durant la Guerra Civil a Falange Española, integrada dins del bàndol colpista. Durant la dictadura franquista va passar a militar en el partit únic: la Falange Española Tradicionalista y de las Juntas de Ofensiva Nacional Sindicalista (FET-JONS). Així ho demostra la correspondència entre l'alcalde d'Oliva i el coronel cap d'Artilleria de Barcelona:

Con referencia a su escrito numero 481 del 12 del corriente, informo a V.S. que el artillero esa Maestranza, Evaristo Falgas Sendra, antes del G.M.N. (Glorioso Movimiento Nacional)³ pertenecia a Falange Española, por cuyo motivo fue sañudamente perseguido por los rojos durante de la guerra, salvando la vida por haber permanecido escondido durante muchos meses; en la actualidad es militante de F.E.T. y de las J.O.N.S., siendo ersona de intachable conducta.⁴

Dios salve a España y guarde a V. muchos años.

Oliva a 22 Abril 1941.

El Alcalde.

Ilmº. Sr. Coronel Jefe de la Mestranza de Artilleria

Barcelona⁵

Cipriano Falgàs Sendra, un altre germà del fundador de la UD Oliva, era el cap de la Quinta Columna en Gandia, tal i com ho certifiquen multitud de documents firmats per ell dels que n'oferim un exemple:

3 El text entre parèntesi és nostre.

4 Transcrivim el text amb l'errata original.

5 AMO, Fons A. Sense referència.

DON CIPRIANO FALGÁS SENDRA, Jefe de la ORGANIZACION
«5ª COLUMNA» de Gandía, CERTIFICO:

(...)

Firma: Cipriano Falgas.⁶

Tal vegada aquests llaços familiars entre el president de la UD Oliva i les institucions franquistes propiciaren la col·laboració entre l'Ajuntament, el Frente de Juventudes de la FET-JONS (la secció juvenil de Falange) i la UD Oliva, que feu possible la dotació d'un anhelat camp d'esports per als feixistes i l'imprescindible camp de futbol del que precisava la UD Oliva per nàixer com a club federat. La col·laboració entre aquestes tres institucions és, a pesar de les fonts primàries de què disposem per al seu estudi, turbulenta i obscura.

L'origen del primer camp de la UD Oliva, el Ramón Laporta, és el de dotar al Frente de Juventudes d'un espai per a la pràctica esportiva necessària per glorificar la pàtria, evitar l'antiespanyolisme i fugir del llibertinatge entre d'altres motivacions.⁷ La correspondència entre l'alcalde franquista d'Oliva i el delegat local del Frente de Juventudes és una excel·lent mostra de la retòrica franquista de postguerra que a continuació exposem. Una retòrica carregada de vocabulari, expressions i missatges que emanen del discurs feixista italià i nazi alemany, tot i que quan s'escriu, els aliats ja han guanyat la Segona Guerra Mundial i els franquistes comencen a blanquejar el règim deslligant-se dels que foren els seus aliats en la Guerra Civil.

Ilmo. Sr.:

El Frente de Juventudes Local, parte integrante del Nacional, esperanza de un mañana glorioso para la Patria, según reiteradas manifestaciones de nuestro Caudillo y altas Jerarquías Nacionales, no quieren defraudar las esperanzas puestas en él, pero para ello, necesitan del concurso de las Autoridades locales sin el cual no pasaríamos de ser lo que conviene que seamos a los anti-españoles camuflados por todas

6 AHD. Fons València. Sumari 256, Caixa 16815/5. Escanejat del document cedit per Antonio Calzado Aldaria.

7 AMO Fons A. Entradas-Salidas 1945.

partes, una masa pendenciera e irresponsable que les dejara seguir a placer el camino escabroso y sin honor por el que se sangrase España.

Constituye en la actualidad, Ilustrísimo Señor, una aspiración de las Juventudes de Oliva, la construcción de un Campo de Deportes, donde a la vez que puedan formarse físicamente y estar en condiciones de elevarse científicamente y concebir ideas elevadas que llevadas a la práctica fomentarian la unidad en el amor de todos los españoles, serviría de lugar de esparcimiento sano alejado de la vida de sociedad con sus libertinajes, capaces de destruir a la juventud anímica y fisiológicamente. Por lo que:

SUPLICA a V. E. se digne solicitar el apoyo necesario de la Corporación de su digna Presidencia con el fin de que sea pronto una realidad tal aspiración.

Por Dios, España y su Revolución Nacional Sindicalista.

Dios guarde a V. E. muchos años.

Oliva, a 26 de abril de 1.945.

El Delegado Local del Frente de Juventudes.

Firma.⁸

Aquesta era una petició que ja havia sigut registrada i reflectida en l'acta de plenari municipal del 06/03/1940 (veure Document 1 de l'apèndix),⁹ en la qual es demanava un conveni amb el propietari Pedro Martínez Parra per tal d'utilitzar com a camp d'esports un terreny ja condicionat on es jugava a futbol en Oliva, anomenat Camp del riu del Fadri i situat vora la carretera de Pego. Aquest camp sembla que va quedar en desús l'any 1943 (Falgàs i Soler 2001: 624), pel que en 1945, el Frente de Juventudes realitza la petició anteriorment transcrita per poder tornar a gaudir d'un camp d'esports. Paral·lelament, Salvador López Reig escriu una instància a l'Ajuntament per a la reobertura del camp, acompanyada d'una sèrie d'informes favorables per al seu ús.¹⁰ L'alcalde, Sostrada Burgalat, remet la documentació al governador

8 Ibid.

9 AMO Fons A. L/20. ES.461810.AMO/AP-5.

10 AMO Fons A. Entradas-Salidas 1945.

civil,¹¹ però sembla que la reobertura mai s'arribà a fer efectiva. En conseqüència, a inicis de 1946, la corporació municipal amb José Sos-trada Burgalat al capdavant comprà a Ana Sanchiz Mayans, per 20.000 pessetes, una finca rústica per fer un camp d'esports nou i definitivament, de propietat municipal (veure Document 2 a l'apèndix).¹² Si darrere d'aquesta compra s'amagaven altres privilegis (fiscals, urbanístics, econòmics...) a banda de les 20.000 pessetes pagades, ho desconeixem.

El dia 1 de juliol del mateix any començaven les obres dividides en rompudes i anivellaments (14.064'5 pessetes) i tancat (68.919'8 pessetes).¹³ La UD Oliva naix paral·lelament a l'inici de les obres en el camp d'esports del Frente de Juventudes amb el propòsit d'executar-les. El finançament es va buscar a partir d'iniciatives de recaptació

Excmo. Sr. D. Ramón Laporta Gfr.

Retrat de Ramón Laporta com a governador civil de la província de València.

Arxiu UD Oliva foto antiga.

11 Ibid.

12 AMO, Fons A. L/20. ES.461810.AMO/AP-7.

13 Factures escanejades i presents en Falgàs i Soler, E. (2001). *Un recorregut...* p. 624.

com rifes (7.896'5 pessetes), balls de pista (900 pessetes), funcions de teatre (2.551'85 pessetes), donatius (5.249 pessetes), vendes d'entrades (9.200 pessetes), anuncis (300 pessetes), representacions (16.300 pessetes), préstecs (18.443'3 pessetes) o de la caixa de la UD Oliva

Fotografia original de camp Ramón Laporta. Pot observar-se com es tracta del camp del F. J. (Frente de Juventudes) i no de la UD Oliva, qui només el subarrendava. Arxiu UD Oliva foto antiga.

Fotografia des de l'interior del camp d'esports Ramón Laporta amb el nucli urbà d'Oliva al fons. Arxiu UD Oliva foto antiga.

(29.195'5 pessetes).¹⁴ Possiblement, tal i com apunta Evarist Falgàs (2001: 626), els ingressos de procedència incerta, com la «Caja de la UD Oliva» o la «Representación de José Luís Sostrada Burgalat» provingueren de la institució que dirigia Ramón Laporta: la Gobernación Civil de la Provincia de Valencia. Aquest fet explicaria també l'elecció del nom per al camp, ja que aquests ingressos suposaven el gros pressupostari.¹⁵

José Luís Sostrada Burgalat rebent el Trofeu de Consolació com a capità de la UD Oliva. 23 d'octubre de 1947.
Arxiu UD Oliva foto antiga.

L'Ajuntament d'Oliva havia proporcionat al Frente de Juventudes el terreny que havien demanat i els havia cedit l'usdefruit mitjançant un contracte d'arrendament, el qual permetia, en la clàusula sisena, el subarrendament.¹⁶ La UD Oliva, havia dotat al terreny de les instal·lacions necessàries per a la pràctica de l'esport amb una inversió més de quatre vegades major que la compra del solar segons el que figurava en l'escriptura. No obstant, el beneficiari de la inversió seria el Frente de Juventudes, subarrendant, paradoxalment, el camp a l'entitat futbolística.¹⁷

14 Ibid.

15 Ibid.

16 AMO, Fons A. L/24. ES.461810. AMO/AP-8.

17 Ibid.

El pacte es va materialitzar amb un contracte firmat pel delegat del Frente de Juventudes Vicente Calatayud Tercero i el recentment nomenat president de la UD Oliva Vicente Salabert Arnal, amb el cap local de les FET-JONS i alhora alcalde d'Oliva José Luís Sostrada Burgalat com a testimoni. Les tres planes de text es poden resumir en la posició del Frente de Juventudes com a subarrendador i de la UD Oliva com a subarrendatari. La UD hauria de pagar 1.000 pessetes anuals (reflectit en la primera disposició) per poder fer ús del camp, a més d'aportar deu entrades infantils al Frente per a cadascun dels actes esportius que celebrés (reflectit en la desena disposició). La UD podria realitzar les obres que considerés, però aquestes passarien a ser immediatament propietat del Frente, com ja havia passat amb la construcció del camp (cinquena disposició). A més, el Frente podria utilitzar el material esportiu de la UD Oliva fora dels horaris d'entrenaments (dos dies a la setmana) i competició prèviament fixats (setena disposició). El Frente es reservava la potestat inclús per fiscalitzar la UD Oliva (onzena disposició).

Ernesto Soler Sastre, el Gallet, en l'onze inicial del Frente de Juventudes de Falange (d'esquerra a dreta, ajupit, el primer).

Aquest contracte tindria una duració de cinc anys prorrogables (tercera disposició). (Veure Document 3 a l'apèndix).¹⁸ Alhora, l'alcalde feixista, Sostrada Burgalat, es constituïa com el capità de la UD Oliva.

18 AMO, Fons A. L/24. ES.461810. AMO/AP-8. Veure el Document 3 de l'apèndix.

D'aquesta manera, podem observar com Ajuntament franquista, Frente de Juventudes de la FET-JONS i UD Oliva formaven part d'un mateix tàndem amb les fórmules burocràtiques més adients per dotar el Frente del seu camp d'esports i a la UD Oliva del seu camp de futbol. El club de futbol es va projectar ràpidament (taula 1) amb gran acolliment social com a institució pròpia i diferenciada, la qual ha continuat en funcionament ininterrompudament fins als nostres dies. Amb el pas del temps, les institucions franquistes com el Frente de Juventudes es van deslligar de la UD Oliva, i el club va anar adquirint un pes i renom cada vegada majors, fins assolir el seu moment de màxima esplendor entre els anys 1988 i 1995. Aquest mateix període ha estat recentment objecte de la publicació del llibre «UD Oliva: el cicle daurat (1988-1995)» (Vergel Dos Santos 2023).

3. DEL FRENTE DE JUVENTUDES A LA UD OLIVA: TRES PERSONALITATS DESTACADES

3.1 JOSÉ SOSTRADA BURGALAT

L'1 d'abril de 1939 el general Francisco Franco proclama la victòria del seu bàndol en la Guerra Civil espanyola. El dia següent, a Oliva, Alfonso Soler i Soler es fa càrrec de l'alcaldia durant quinze dies, fins que el 16 d'abril arriba l'home designat des de dalt per ocupar-ne el càrrec: Justo Martí Gilabert. Amb Martí Gilabert com a alcalde el Frente de Juventudes demana per primera vegada un camp d'esports digne. En juny de 1941 el substituirà Camilo Tormo Guerola. Episodis de malaltia provocaren les alcaldies interines d'Evaristo Ballester Arnal (1941-1942), Blas Mestre Torres (1942-1943) i Miguel Barber García (1943-1944) fins que entre febrer de 1944 i març de 1945 Francisco Llorca Escrivà assumí el càrrec d'alcalde. Llorca Escrivà fou substituït per José Gilabert Llorca, qui va ocupar una alcaldia curta de solament 5 mesos, entre març i agost de 1945. Amb José Gilabert Llorca es tancava aquest període de successions ràpides en el poder per donar pas a l'alcaldia de José Sostrada Burgalat, de cinc anys de duració, fins a l'octubre de 1950. (Girau Borràs et al. 2010).

Sostrada Buralat compaginava el seu càrrec d'alcalde amb el de capità de la UD Oliva. Fou la peça decisiva per a la construcció del camp Ramón Laporta i també ho devia ser dins del camp. Era un jugador intimidador, no per la seua fama de gol, sinó per posició privilegiada dins l'estructura franquista. Així ho demostra la seua actuació el dia 16 de febrer de 1947, quan va ordenar empresonar tots i cadascun dels membres de la comitiva i aficionats del club de futbol del Gandia després d'haver sentit un insult dirigit cap a la seua persona. De primeres resulta estrany que el president de la UD Oliva, Vicente Salabert, fos allhora l'àrbitre del partit. Els tres gols consecutius de la UD Oliva en vint minuts per empatar el partit a quatre en l'últim sospir resulten encara més sospitosos. Però el vertader escàndol ocorregué quan des de l'interior

José Sostrada Buralat (d'esquerra a dreta, dempeus, el quint) i Manolo Mestre (d'esquerra a dreta, ajupit, el segon) en l'onze inicial davant el Mestalla en el transcurs de la temporada 1951-1952. Arxiu UD Oliva foto antiga.

de l'autobús on romania el total de la gent desplaçada des de Gandia en ocasió de l'enfrontament, es va sentir un insult, i Sostrada Buralat, fent gala del seu autoritarisme, mantingué durant més de quatre hores tot el grup empresonat (Falgàs i Soler 2001: 636).

3.2 ERNESTO SOLER SASTRE, EL GALLET *

El Gallet va nèixer el tres de maig de 1930. Des de 1944 queda constància de la seua participació en equips locals com la Peña i el Sant Josep abans d'unir-se al Frente de Juventudes de Falange (imatge 5). Amb la fundació de la UD Oliva, la del Gallet fou una de les primeres llicències de jugadors que es van emetre (Falgàs i Soler 2001: 640). Després de tres temporades, en què va compartir vestuari amb Sostrada Bungalat, l'any 1949 va donar el salt al futbol professional firmant un contracte amb l'Elx i iniciant una carrera d'èxits nacionals arribant a militar en equips de la Primera Divisió com el Reial Valladolid o la Reial Societat.

3.3 MANOLO MESTRE

Havent marxat el gran talent, el Gallet, no va trigar gaire en arribar-ne un altre de nou: Manolo Mestre. Mestre va nèixer el set de gener de 1935, i passà per les files de la Peña Chico abans de recaure en el Frente de Juventudes de Falange. D'aquest, a l'edat de disset anys, va fitxar per la UD Oliva, on disputà aquesta temporada i la següent (Falgàs i Soler 2001: 645). L'any 1953 va fitxar pel CF Gandia, en Tercera Divisió Nacional, i el 1954 pel Mestalla. Al València CF va ascendir l'any 1956, on va desenvolupar una prolífica carrera futbolística, arribant a assolir nou internacionalitats amb la selecció espanyola.

4. CONCLUSIONS

A partir d'aquesta exposició dels fets, podem concloure que el naixement de la UD Oliva va estar lligat al feixisme, o almenys a les institucions feixistes, les quals van instrumentalitzar el club per a l'execució de les obres. Cal remarcar que en 1946 cap equip podia nèixer envoltat de democràcia, per contra, la UD Oliva és filla de la seua època, un període intens de post-guerra, repressió i imposició franquista. Però no s'ha d'oblidar que el context històric que envolta la seua fundació va condicionar qui foren els seus primers presidents, quan i com es construïren les instal·lacions de què gaudia, quina fou la composició de les seues

primeres plantilles de jugadors o el públic que hi acudia, als partits. Alhora, jugadors de futbol com el Gallet o Manolo Mestre hagueren de passar per institucions feixistes com el Frente de Juventudes de Falange per poder jugar a futbol. Aquest lligam, llavors, resulta imprescindible

Colla de gent en el Camp d'Esports Ramón Laporta emocionada davant l'espectacle. Arxiu UD Oliva foto antiga.

per entendre el naixement i els primers anys d'aquesta entitat esportiva, així com de la societat olivera contemporània, practicant i seguint un esport que començava a aglutinar les masses. Per aquesta raó, no s'ha d'amagar el passat, sinó simplement comprendre'l.

5. AGRAÏMENTS

Com ja ve sent habitual, agraiïm l'ajuda incondicional i desinteressada prestada per Pura Peiró Bertomeu per a la confecció d'aquest treball, sense la qual no haguera estat possible. Gràcies a l'incansable treball de recopilació dut a terme per Pura, en adonar-se'n del nostre interès per la temàtica, ens va poder facilitar la major part dels documents que han fet possible la reconstrucció de la fundació de la UD Oliva i la seua contextualització. Gràcies, també, a Joan Ramon Morell, per acceptar la nostra contribució a la 22a edició de la revista *Cabdells* i per la seua total pre-

disposició i suport en projectes com aquest, o d'altres. Cal reivindicar el paper social i acadèmic de la revista *Cabdells*, gràcies a la qual, els investigadors tenim una plataforma on publicar els nostres projectes, i la societat, un espai on llegir-los. Al llarg de 22 números, la contribució al coneixement de la història d'Oliva és, ja, més que remarcable.

APÈNDIX DOCUMENTAL

Presentem en l'apèndix un total de tres documents els quals han estat transcrits, amb les mateixes paraules que els originals, respectant, també, les errates ortogràfiques o tipogràfiques que contenen.

DOCUMENT 1

La Corporació Municipal arreplega la demanda del Frente de Juventudes de les FET-JONS d'una millora en el Camp d'Esports (06/03/1940). AMO Fons A. L/20. ES.461810.AMO/AP-5.

Sesión del día 6 de marzo de 1940 ordinaria en 2º convocatoria. En el salón de sesiones de la Casa Capitular de la Ciudad de Oliva, siendo las veintiuna horas del día seis de marzo de mil novecientos cuarenta, bajo la Presidencia del Sr. Alcalde D. Justo Martí Gilabert, se reunieron los señores que al margen se expresan, al objeto de celebrar sesión ordinaria de la Corporación en segunda convocatoria.

Asistencia

Sr. Miñana Sendra

“ Mestre Torres

“ Fernando Miralles

“ Parra Girau

“ Gisbert Mestre

(...)

Por la providencia se da cuenta de que siendo necesario en esta ciudad la existencia de un campo de deportes donde la juventud olivense pueda tener la expansión necesaria para la formación física de los hombres del porvenir, y teniendo ocasión en estos momentos de adquirir un compromiso para la tenencia de este campo por un periodo de tiempo en espera de poder adquirirlo definitivamente como son los deseos de la Ciudad, gestiones que podria realizar esta alcaldia en unión de la

Jefatura local de F.E.T. y de las J.O.N.S. que aunque siendo competencia de esta última Entidad, la representación municipal no puede quedar al margen, prestando su ayuda moral a tan importante mejora, sin perjuicio de la económica que el actual presupuesto permita, y que en lo sucesivo acuerde la Corporación por ser intereses generales del Municipio ya que así lo comprendió la Corporación al designar un Delegado municipal de deportes; en su vista la Corporación acuerda por unanimidad facultar a la Alcaldía para que en nombre y representación de la Corporación y en unión de la Jefatura local de F.E.T. y de las J.O.N.S. realice las gestiones adecuadas, presentando todo el apoyo moral necesario y el económico posible para realizar un convenio con D. Pedro Martínez Parra, propietario de un campo lindante con la carretera de Pego adecuado para Campo de Deportes.

DOCUMENT 2

Contracte de compravenda del solar per construir el Camp d'Esports Ramon Laporta (09/01/1946). AMO, Fons A. L/20. ES.461810.AMO/AP-7.

NOTARIA DE ENRIQUE AYNAT AMORÓS. Oficina Liquidadora del Impuesto de Derechos Reales de Gandia

Presentado el 31 de Enero

Asiento nº 656

Liquidación nº 75J-55

COPIA DE ESCRITURA OTORGADA POR Don José Gironés Valls, en representación de la Exma Señora Doña Ana Sanchiz Mayans (Vendedor) y Don José Sostrada Burgalat en representación del Exmo. Ayuntamiento de Oliva (Comprador)

COMPRAVENTA DE FINCA RÚSTICA = PRECIO 20.000 PESETAS

Presentado en el Registro de Gandia a las 9 del 22 de Marzo de 1946
núm. 1641 folio 240 tomo 12

En Oliva a 9 de Enero de 1946

Número 14

En Oliva, a nueve de Enero de mil novecientos cuarenta y seis.

Ante mi, ENRIQUE AYNAT AMOROS, Notario del Ilustre Colegio de Valencia, distrito de Gandia, con residencia en la Ciudad de la fecha

COMPARECEN

DON JOSE GIRONES VALLS, administrador, vecino de Onteniente, con domicilio en su calle de Mayans numero 24, viudo.

Y DON JOSE SOSTRADA BURGALAT, propietario, vecino de Oliva, con domicilio en la calle de Colon, numero 7 casado.

Ambos son mayores de edad, no exhibiendo cédula personal el segundo por no estar obligado a ello dado el caracter con que interviene. El primero tampoco y le advierto de la obligación de presentarla para su reseña dentro de ocho días.

INTERVIENE: El primero en representación de DOÑA ANA SANCHIZ MAYANS, (mayor de edad, sin profesion especial, vecina de Cáceres, viuda), cuya representación acredita mediante copia de la escritura de poder otorgada por su representada el día 24 de Febrero de 1928 ante el que fue Notario de Madrid Don Juan Moreno Esteban. Dice dicha escritura de poder en una de sus clausulas que doña Ana Sánchiz Mayans confiere poder a Don José Gironés Valls, para: «Vender o de otro modo enajenar en todo o en parte cualesquiera fincas rústicas y urbanas radicantes en el término municipal de Oliva, provincia de Valencia, pertenecientes a la Señora mediante por herencia de su madre la Exma. Sra. Doña Josefa Mayans, realizado dichas enagenaciones por los precios, plazos, medios de pago y, en general con cualesquiera condiciones y pactos, incluso suspensivas, resolutorias y rescisorias; percibir en la forma y especies que establecere el mandatario las cantidades correspondientes, y declarar el abono de las que ya hubieren sido satisfechas a la poderante o al mismo mandatario.....; sol·licitar y consentir agrupaciones y segregaciones; otorgar y firmar las oportunas escrituras y cuantos documentos públicos y privados fueren necesarios para todo lo expresado etc.

No existe en la mencionada escritura de poder clausula alguna que modifique ni contradiga el sentido de lo transcrito y asegura el apoderado que no le ha sido revocado al limitado dicho poder ni variado el estado civil del poderdante.

A su vez Don José Sostrada Burgalat interviene como Alcalde-Presidente y en representación del EXCELENTISIMO AYUNTAMIENTO DE OLIVA (cargo que me consta que ejerce en la actualidad), hallándose autorizado por dicha Corporación Municipal según acredita mediante certificación librada por el señor Secretario de la misma, certificación que uno a esta matriz.

Juzgo pues a los comparecientes con la capacidad legal necesaria para formalizar esta escritura de compraventa y

OTORGAN

PRIMERO.= que Don José Gironés Valls, en la representación que ostenta de Doña Ana Sanchiz Mayans vende, sin otro gravámen que la obligación personal de que luego se hablará, al Excelentísimo Ayuntamiento de Oliva (en representación del Municipio de esta Ciudad), por precio de VEINTE MIL PESETAS cantidad que el primeramente nombrado confiesa haber recibido con anterioridad del Excelentísimo Ayuntamiento de Oliva, la siguiente

FINCA RUSTICA: Diez hanegadas y media y treinta brazas equivalentes a ochenta y ocho áreas y cincuenta y una centiáreas de tierra huerta situada en el término de Oliva, partida de la Acequia Madre;

lindante: al Norte con camino de las Marchaletes Sur tierras de Manuel Nuñez Arnal y Encarnación y Genaro Orellana Sanxhis; Este con otras tierras de la vendedora; y Oeste con camino de Oliva a Piles. En cuanto al lindero Este se hace constar que forma una línea recta que parte de un punto situado a ochenta centímetros al Este del lindero del campo de naranjos en el Norte de la finca; y ve a otro situado a tres metros y veinte centímetros al Este contados desde el linde del mismo campo de naranjos en su extremo Sur.

Es finca que se forma por agrupación de las siguientes situadas en los mismos término y partida que aquellas:

a). Sesenta y seis áreas y cuarenta y ocho centiáreas de tierra huerta lindante: al Norte con tierras de Doña Ana Sanchiz Mayans, hoy camino de les Marchaletes; Sur camino de Piles, hoy tierras de Francisco Fuster; Este tierras de Francisco Fuster, hoy finca que se describe bajo la letra b.: y Oeste con camino de les Marchaletes hoy camino de Piles.

Reinscrita al folio 21, tomo 66, finca número 1751 inscripción 1ª.

b). Veintidos áreas y tres centiáreas de tierra huerta, lindante al Norte con camino de les Marchaletes; Sur tierras de Francisco Garcia; Este resto de finca de que se segrega que se reserva la vencedora; y Oeste con finca descrita bajo la letra a.

Es finca que se segrega de la siguiente situada en los mismos términos y partida que las anteriores.

Treinta y una áreas y dieciseis centiáreas, de tierra huerta, lindante: al Norte con tierras de Doña Ana Sanchiz Mayans, hoy camino de les Marchaletes; Sur las de Ana Sanchiz Mayans, hoy de Francisco Garcia; Este con las de Francisco Garcia, hoy de Doña Ana Sanchiz Mayans; y Oeste con camino de les Marchaletes, hoy finca descrita bajo la letra a.

Reinscrita al folio 23, tomo 66, finca numero 1753, inscripcion 1ª.

TÍTULO. Adquirido Doña Ana Sánchiz Mayans la finca descrita bajo la letra a. y la total de que se segrega la que se describe bajo la letra b. en virtud de adjudicación que se le hizo en la escritura de particion de la herencia causada por fallecimiento de su madre la Exma. Señora Doña Josefa Mayans y Calvo de la Puerta; escritura autorizada en 27 de Noviembre de 1900 por el que fue Notario de Madrid Don Ricardo de Rueda. SEGUNDO.= Será obligación de carácter personal del Municipio de Oliva, la de destinar el uso de la finca que adquiere, y el producto de la venta en su caso al cumplimiento de los fines municipales.

TERCERO.= Don José L. Sostrada Bungalat, en la representación que se ostenta del municipio de Oliva, acepta dicha venta.

Así lo dicen y otorgan los comparecientes a quienes leo esta escritura por renuncia que hacen del derecho que les asiste a leerla por si del que les advertí y estimando aquellos que su contenido responde fielmente a lo manifestado por ellos e instruidos de las reservas y advertencias legales, se ratifican y la suscriben conmigo.

De conocer a los otorgantes y haber cumplido las formalidades de Ley así como de todo lo contenido en esta escritura extendida en dos pliegos de papel del Timbre del Estado de clase undecima serie A numeros cuatro millones, seiscientos veintisiete mil setecientos cuarenta y seis y el presente yo el Notario doy fé. José Sostrada.= José Girones.; Signado y Sellado: Enrique Aynat.= Rubricados.

Don Angelino Bernat Giner, Licenciado en Derecho, Secretario del Exmo. Ayuntamiento de la ciudad de Oliva.= CERTIFICO: Que en sesion de cuatro del actual, entre otros, el Ayuntamiento, tomó el siguiente acuerdo:= «Se acuerda por unanimidad comprar a la Exma. Señora Doña Ana Sanchis Mayans, por precio de VEINTE MIL PESETAS la siguiente finca rustica: Ochenta y ocho áreas y cincuenta y una centiáreas de tierra huerta, situada en el termino de Oliva, partida de la Acequia Madre, lindante al Norte con camino de les Marchaletes, Sur tierras de Manuel Nuñez Arnal y Encarnación y Genaro Orellana Sanchis, Este con otras tierras de la vendedora y Oeste con camino de Oliva a Piles. El uso de dicha finca y el producto de su venta en su caso, deberán ser destinados al cumplimiento de los fines municipales y se autoriza asi mismo al señor Alcalde-Presidente de la Corporación para que en representación de ésta, comparezca, otorgue y firme la correspondiente escritura de compra-venta.

Y para que conste y su remisión al señor notario autorizante, expido la presente de orden y con el visto bueno del Sr. Alcalde, en Oliva, a cinco de Enero de mil novecientos cuarenta y seis.= Vtº Bnº. El Alcalde.= J. Sostrada= Está la firma de Don Angelino Bernat= Rubricados.= Hay un sello que dice: Ayuntamiento Nacional Oliva.

DON ENRIQUE AYNAT AMOROS. Notario del Ilustre Colegio de Valencia. Distrito de Gandia con residencia en la ciudad de la fecha

DOY FE: De que conozco y considero auténticas las firmas que anteceden puestas por Don José Sostrada Bungalat y Don Angelino Bernat Giner, lcalde.- residente y Secretario respectivamente del Ayuntamiento de Oliva.

Y para que conste autorizo el presente testimonio que signo firmo y rubrico en Oliva a nueve de Enero de mil novecientos cuarenta y seis.- Signado y Sellado: Enrique Aynat.= Rubricado.

CONCUERDA FIELMENTE CON EL ORIGINAL QUE OBRA EN MI PROTOCOLO

GENERAL CORRIENTE BAJO EL NUMERO INDICADO. Y A RECURRIMIENTO DEL EXMO. AYUNTAMIENTO DE OLIVA, EXPIDO ESTA PRIMERA COPIA QUE LIBRO SIGNO FIRMO Y RUBRICO EN TRES PLIEGOS DE PAPEL DEL TIMBRE DEL

ESTADO DE CLASE OCTAVA SERIE B. NUMEROS CUATRO MILLONES QUINIENTOS TREINTA Y DOS MIL TERCIENTOS DIECIOCHO SIGUIENTE CORRELATIVO Y EL PRESENTE.

Oliva a veintiuno de Enero de mil novecientos cuarenta y cinco.= El soberraspado: Don Angelino Bernat Giner. Licenciado en Derecho, Secretario del Exmo. Ayuntamiento de la ciudad de Oliva.= CERTIFICADO: Que en sesion de cuatro del actual, entre otros al Ayuntamiento, tomo el siguiente acuerdo: «Se acuerda por unanimidad comprar a la Exma. Señora Doña Ana Sanchiz Mayans, por precio de veinte mil pesetas la siguiente finca rustica: Ochen»= Interlineado: «para este otorgamiento»= Valen doy fé.

DOCUMENT 3

Contracte de subarrendament entre el Frente de Juventudes de les FET-JONS i la UD Oliva pel Camp d'Esports Ramón Laporta (07/10/1947). AMO, Fons A. L/24. ES.461810. AMO/AP-8.

En la ciudad de Oliva siete de Octubre de mil novecientos cuarenta y siete, ante los testigos abajo firmantes SE REUNEN:

De una parte D. Vicente Calatayud Tercerom ???mayor de edad, casado, de esta vecindad, Delegado Local del Frente de Juventudes de esta ciudad de Oliva.

Y de otra D. Vicente Salabert Arenal, también mayor de edad, casado, de la propiedad vecindad, Presidente de la Unión Deportiva Oliva.

Comparece el Sr. Calatayud Tercero en concepto de Delegado Local del Frente de Juventudes de Oliva, contando con la autorización y visto bueno que para este acto le tiene prestado el jefe local de F.E.T. y de las Jons D, José-Luís Sostrada Burgalat. El Sr. Salabert Arnal comparece asimismo en concepto de Presidente de la U.D. Oliva.

Se reconocen los señores reunidos con la capacidad legal necesaria para este acto y a tal fin EXPONEN:

PRIMERO.- D. Vicente Calatayud Tercero, siempre actuando como Delegado Local del Frente de Juventudes de esta ciudad, dice: Que el veintisiete de Septiembre proximo pasado suscribió un contrato de arrendamiento como tal jerarquía con el Alcalde Presidentedel Excmo. Ayuntamiento de esta ciudad D. José-Luís Sostrada Burgalat, interviniendo asimismo el Secretario de la Corporación Municipal, referente

al campo de deportes titulado: “R. Laporta” radicado en esta localidad, cuyo contrato se halla regulado por distintas clausulas ,entre ellas la “SEXTA”, que literalmente dice así: “El arrendatario queda facultado para subarrendas el Campo de Depotes y sus accesorios para fines que no perjudiquen el valor de dicho inmueble ni impidan la practica de los deportes”.

Como quiera que el Sr. Calatayud Tercero en su condición de Delegado Local del Frente de Juventudes, es arrendatario del inmueble referido, y contando con el visto bueno del Jefe Local de F.E.T. y de las JONS, se considera con facultad para subarrendar el Campo de Deportes y sus accesorios, según se deduce de la clausula de referencia.

SEGUNDO.- D. Vicente Salabert Arnal, actuando como Presidente de la U.D. Oliva tiene asimismo facultades para obtener en subarriendo el Campo de Deportes y accesorios mencionados, en virtud de poderes que le fueron concedidos por la Junta Directiva de la Sociedad que representa en sesión celebrada el día seis de los corrientes, cuyo acuerdo literalmente dice así: “..... Asimismo se faculta a D. Vicente Salabert Arnal para que en la forma que estime conveniente contraiga los derechos y obligaciones de subarrendatario del Campo de Deportes R. Laporta. contratando para tal efecto con la Entidad dueña o arrendataria el mismo.

En meritos de lo consignado en los apartados primero y segundo que preceden, los señores reunidos y en el concepto y personalidad de que se ha hecho mención, tienen convenido el contrato de subarriendo del Campo de Deportes R. Laporta y sus accesorios, con arreglo a las siguientes condiciones pactadas de comun acuerdo:

1ª.- La Entidad subarrendataria U.D. Oliva satisfará en concepto de cánon arrendaticio la cantidad de mil pesetas anuales, pagaderas de vencido en la persona del Delegado Local del Frente de Juventudes en Oliva y precisamente en el domicilio de dicha Organización en esta ciudad.

2ª.- Este contrato empezará a tener validez, en cuanto al pago, a partir del próximo mes de Enero del próximo año.

3ª.- Se pacta como duración del presente contrato el plazo de cinco años a contar del primero de Enero proximo, plazo que podrá prorrogarse tacitamente mientras exista la Organización Frente de Juventudes u otra que la sustituya con los mismos fines,

4ª.- Se faculta a la Entidad subarrendataria para que pueda realizar en el inmueble cuantas obras crea necesarias, siempre que no perjudiquen el valor del mismo ni dificulten o impidan la dedicación a fines deportivos.

5ª.- A la terminación del contrato o de sus prorrogas, la Entidad subarrendataria no podrá exigir indemnización alguna por las obras de mejoras que hubiere realizado en el Campo de Deportes, las cuales quedarán de la propiedad del Frente de Juventudes,

6ª.- En el supuesto de que por la Corporación Municipal de esta entidad se procediera a la expropiación forzosa del Campo de Deportes, al indemnización que se obtuviere de dicha corporación Municipal o de cualquier otro Organismo Oficial, se destinará al pago de los descubiertos de la U.D. Oliva.

7ª.- El Frente de Juventudes de Oliva podrá usar el Campo de Deportes y accesorios siempre que no utilice el primer equipo de futbol representativo de la U.D. Oliva en competición Oficial y en los dos entrenamientos semanales que señala la Junta Directiva de la mencionada U.D. Oliva.

8ª.- Se precisará autorización escrita de la Delegación Local del Frente de Juventudes de Oliva para que la U.D. Oliva pueda ceder todo o parte de lo que constituye el objeto de esta relación contractual, a tercera persona, siempre que esta lo destine a fines deportivos o recreativos que no ofendan la moral y las buenas costumbres; asimismo y por el precio y condiciones que crea convenientes, el servicio bar y otros analogos, para mejor comodidad del pueblo que asista a los espectaculos deportivos o recreativos. Las cantidades que la U.D. Oliva obtuviere por la cesión de los servicios a que se contrae la presente clausula habrá de destinarlos, necesariamente, bien al pago de descubiertos de la Entidad subarrendataria, ya al sostenimiento de la misma o mejoras en el campo.

9ª.- La U.D. Oliva cuidará de conservar tanto el terreno de juego como los accesorios, con la diligencia propia de un dueño; al efecto, se faculta desde este momento a la Entidad subarrendataria para que pueda construir en el Campo de Deportes una vivienda para el Conserje quien llenará el menester apuntado.

10ª.- La U.D. Oliva se obliga a entregar al Frente de Juventudes de Oliva diez entradas infantiles para cada uno de los actos deportivos que por aquella se organicen.

11ª.- El Frente de Juventudes se reserva el derecho a nombrar un representante del mismo para que fiscalice la marcha económica de la Entidad subarrendataria. En el supuesto de que hubiere discrepancia entre dicha representante y la U.D. Oliva respecto a inversiones dineradas que pretendiera la Entidad subarrendataria, los contratantes se someterán a la suprema decisión que adopten conjuntamente la primera Autoridad Municipal, El Sr. Juez Comarcal y la primera Autoridad Eclesiástica, todos de esta población.

12ª.- En los diez primeros días de Enero de cada año, la Entidad deportiva U.D. Oliva practicará una liquidación; si la expresada Entidad no aduere cantidad alguna por ningún concepto, el Frente de Juventudes de Oliva percibirá el 50% del numerario en Caja en lo que excede del cinco mil pesetas.

Leído el presente y hallado conforme, es ratificado, firmado por los r unidos, en la representación que ostentan en unión de los testigos y con el visto bueno del Jefe Local de F.E.T. y de las JONS D. José-Luís Sostrada Burgalat, en el lugar y fecha al principio indicados.

Relació de presidents, categoria disputada i posició final en el campionat durant els primers quaranta anys de vida de la institució (temporades 1947/1948-1987/1988). A partir de la base de dades lapreferente.com.

Any	Categoria	Posició	Presidents
1947-1948	2 Regional	1	Vicente Salabert Arnal
1948-1949	2 Regional	3	Vicente Salabert Arnal
1949-1950	2 Regional	4	Vicente Salabert Arnal
1950-1951	No federat		Vicente Salabert Arnal
1951-1952	Campionat d'aficionats		José Ruiz
1952-1953	2 Regional	2	José Ruiz
1953-1954	2 Regional	5	José Ruiz
1954-1955	2 Regional	7	José Ruiz
1955-1956	1 Regional	2	José Ruiz
1956-1957	1 Regional	3	José Ruiz
1957-1958	1 Regional	3	Ramón Gregori Fuster
1958-1959	1 Regional	6	Vicente Benimeli Galán
1959-1960	1 Regional	3	Vicente Benimeli Galán
1960-1961	1 Regional	1	Francisco Mena Pérez
1961-1962	3 Divisió	6	José Ruiz
1962-1963	3 Divisió	4	Francisco Mena Pérez
1963-1964	3 Divisió	14	Antonio Navarro Mas
1964-1965	3 Divisió	13	Antonio Mejías
1965-1966	3 Divisió	17	Antonio Mejías
1966-1967	3 Divisió	20	Antonio Mejías
1967-1968	1 Regional	8	Francisco Just Rancaño
1968-1969	Preferent	3	Antonio Navarro Mas
1969-1970	3 Divisió	14	Antonio Navarro Mas
1970-1971	Preferent	20	Antonio Navarro Mas
1971-1972	1 Regional	6	Vicente Mateo Martínez
1972-1973	1 Regional		Vicente Mateo Martínez
1973-1974	1 Regional	8	José Ferrero Ferrándiz
1974-1975	2 Regional		Alfredo Martínez Alemany

1975-1976	1 Regional		Alfredo Martínez Alemany
1976-1977	1 Regional		Alfredo Martínez Alemany
1977-1978	1 Regional		Alfredo Martínez Alemany
1978-1979	1 Regional	2	Alfredo Martínez Alemany
1979-1980	1 Regional		Alfredo Martínez Alemany
1980-1981	2 Regional		Víctor Torres Garbín José Daniel Mari Pons
1981-1982	2 Regional	1	José Daniel Mari Pons
1982-1983	1 Regional	7	José Daniel Mari Pons
1983-1984	1 Regional	1	José Daniel Mari Pons
1984-1985	Preferent	2	José Mena Blanco
1985-1986	Preferent	9	José Mena Blanco
1986-1987	Preferent	13	Francisco Balaguer Morató Vicent Miquel Monzonís i Torres
1987-1988	Preferent	16	Vicent Miquel Monzonís i Torres

BIBLIOGRAFIA

- BARRERES MARTÍNEZ, V.; ESTRUCH SANTACATALINA, V.; GIRAU MESTRE, V.; MALONDA MESTRE, V.; MAYANS I PEIRÓ, V.; MIÑANA ESCRIVÀ, C.; MOLL TORRES, P.; MORELL GREGORI, J. R.; PEIRÓ BERTOMEU, P.; SENDRA MOLIÓ, J. (2016): «Paisatges de guerra: la guerra civil i la postguerra a Oliva», *Cabdells* 14, 159-205.
- CASANOVA RUIZ, J. (2004): *Morir, matar, sobreviure: la violència en la dictadura de Franco*, Crítica Editorial, Madrid.
- CEREZO, C (2018): *Els camins de la memòria*, (documental audiovisual) Ajuntament d'Oliva, Oliva.
- FALGÀS I SOLER, E. (2001): *Un recorregut per la memòria: des d'Oliva i el futbol*, Ajuntament d'Oliva, Oliva.
- GIRAU BORRÀS, E. ; ESCRIVÀ ENGUIX, J.; MAÑÓ FENOLLAR, S. (2010): «La fotografia com a font històrica: la galeria d'alcaldes d'Oliva», *Cabdells* n.8, 177-198.
- GIRAU BORRÀS, E.; ESCRIVÀ ENGUIX, J. (2012): «L'Ajuntament en guerra (1936-1939)», *Cabdells* n.10, 161-193.

- GIRAU MESTRE, V.; ESTRUCH SANTACATALINA, V.; MALONDA MESTRE, V.; MIÑANA ESCRIVÀ, C.; MORELL GREGORI, J. R.; PEIRÓ BERTOMEU, P.; SENDRA MOLIÓ, J.; BARRERES MARTÍNEZ, V. (2009): «Els "xiquets de Rússia" d'Oliva», *Cabdells* n.7, 69-81.
- MALONDA MESTRE, V. (2022): «Tres olivers als camps de concentració nazis», *Cabdells* n.20, 95-140.
- MORELL GREGORI, J. R. (2011): *Solidaritat a Oliva: 1936-1939*, CEIC Alfons el Vell, Gandia.
- MORELL GREGORI, J. R.; PEIRÓ BERTOMEU, P.; MINYANA ESCRIVÀ, C.; MALONDA MESTRE, V.; VERGEL DOS SANTOS, A. J.; LLOPIS GUIXOT, T. (2020): *Itinerari dels Camins de la Memòria per a la posada en valor dels llocs de la Memòria Democràtica d'Oliva*, (Itinerari urbà compost per quinze plafons informatius), Ajuntament d'Oliva, Oliva.
- PÉREZ RODRÍGUEZ, J. (2022): *Los indeseables españoles: la gestión de los refugiados en Francia (1936-1945)*, Centro de Estudios Políticos y Constitucionales, Madrid.
- SANCHIS COSTA, J. (2017): *Oliva en plena Guerra Civil*, Ajuntament d'Oliva, Oliva.
- VERGEL DOS SANTOS, A. J. (2021): «Primera investigació sobre els nius de metralladores a Oliva», *Cabdells* n.19, 113-145.
- VERGEL DOS SANTOS, A. J. (2022): «El Castellar (Oliva): una primera aproximació i algunes perspectives de futur», *Cabdells* n.20, 5-43.
- VERGEL DOS SANTOS, A. J. (2023): *UD Oliva: el cicle daurat (1988-1995)*, Oliva.

* Enrique Soler Sastre, el Gallet, va faltar, quan ja estava redactat i lliurat aquest article, el tres de juliol de 2025 a Donostia/Sant Sebastià, on residia des que va jugar a la Real Sociedad.

ELS BIBLIOTECARIS LUIS I MARUJA CHORRO. *SIC VOS, NON VOBIS*

RAFAEL CHORRO GASCÓ

Diplomat en Magisteri i Llicenciat en Ciències de l'Educació

ALEJANDRO CARDONA BALLESTER

Llicenciat en Filologia Clàssica

1. PARAULES LIMINARS

Quan pel febrer de 2023 els coautors d'aquest article vam entrar en contacte per primera vegada durant el procés de recerca documental sobre el dibuixant i gravador Juan Chorro Solbes (*Cabdells XXI*), vam albirar de seguida l'interès que podien suscitar les figures tant del pare, Luis Chorro Soria, com de la germana, María Concepción Chorro Solbes, coneguda com Maruja, ambdós funcionaris per oposició del Cuerpo Facultativo de Archiveros, Bibliotecarios y Arqueólogos (CFAByA o també denominat col·loquialment el Cuerpo) els quals van treballar com a bibliotecaris en una època, particularment en el cas de Luis, en què dedicar-se a aquesta professió no era freqüent ni accedir-hi resultava una empresa senzilla. Per la seua connexió amb Oliva i per ocupar-se professionalment de biblioteques lluny de les fites de la localitat saforenca, tots dos constitueixen, salvades les distàncies, els més immediats epígons del singular precedent que havia representat el polígraf Gregori Mayans, rara avis, el qual va treballar com a oficial de la Biblioteca Reial a Madrid entre 1733 i 1739, tot excel·lint en aquest camp igual que en la resta on podem trobar-lo. En les pàgines que a continuació segueixen tractarem de mostrar el recorregut vital i laboral dels dos bibliotecaris, així com la seua vocació de servici assumint com a propi el lema corporatiu del cos de funcionaris al qual pertanyien.

2. EL CUERPO FACULTATIVO DE ARCHIVEROS, BIBLIOTECARIOS Y ARQUEÓLOGOS

L'hemistiqui llatí *Sic vos, non vobis*, amb què finalitza el títol de l'article, forma part d'un poema breu atribuït tradicionalment al poeta romà clàssic Virgili. En la composició poètica, després de l'hexàmetre inicial

les quatre paraules citades constitueixen l'inici de quatre pentàmetres consecutius completats respectivament per un segon hemistiqui, ara sí, diferent en cada cas:

*Hos ego versiculos feci, tulit alter honores:
Sic vos non vobis mellificatis, apes;
Sic vos non vobis fertis aratra, boves;
Sic vos non vobis nidificatis, aves;
Sic vos non vobis vellera fertis, oves.*

La traducció del text llatí diu:

«Aquests versets els vaig escriure jo, però altre va rebre els honors: així vosaltres, abelles, no produïu la mel per a vosaltres; així vosaltres, bous, no dueu l'arada per a vosaltres; així vosaltres, aus, no feu els nius per a vosaltres; així vosaltres, ovelles, no porteu la llana per a vosaltres».

El sentit original dels versos era una invectiva de Virgili contra Bati-lo, un mediocre poeta romà contemporani, que havia volgut apropiat-se d'un altra composició virgiliana per tal de vanar-se amb ella davant l'emperador August; però d'aquest origen estant, l'hemistiqui aïllat *Sic vos non vobis* va acabar per significar el treball fet en profit d'altri, la qual cosa abundant en el sentit positiu també pot ser entesa com una vocació de servici; i així amb aquest darrer significat el CFAByA des de la seua creació va adoptar l'expressió com a lema, per a deixar pa-lès que el treball de custòdia, conservació i difusió que fan arxivistes i

Medalla commemorativa del Centenari del CFAByA.

bibliotecaris els ultrapassa i es projecta més enllà del temps de la seua pròpia vida: «Així vosaltres, (bibliotecaris i arxivers), no (feu la vostra tasca) per a vosaltres».

Dins l'administració pública espanyola els bibliotecaris i arxivers constitueixen una de les entitats més antigues i consolidades.¹ La institució va ser creada l'any 1858 amb la denominació *Cuerpo de Archiveros, Bibliotecarios y Anticuarios*, tot quedant vinculats des de l'origen el servei dels arxius històrics i el de les biblioteques, amb la finalitat inicial de conservar els tresors documentals i bibliogràfics de la nació. La formació del seu personal tècnic depenia inicialment de la *Escuela Superior de Diplomática*. Més endavant, en 1867, s'hi afegí una nova secció: els museus. A partir de 1900 la denominació oficial passà a ser ja definitivament *Cuerpo Facultativo de Archiveros, Bibliotecarios y Arqueólogos* i quedà suprimida la dependència formativa que els lligava a l'*Escuela de Diplomática*, incorporant-se els ensenyaments relatius a biblioteques i arxius a la *Facultad de Filosofía y Letras*; a més des de l'entrada en vigor del *Real Decreto* de 16 de setembre de 1902 al cos de bibliotecaris i arxivers solament podia accedir-s'hi amb una titulació superior, és a dir, llicenciatura o doctorat, mitjançant concurs oposició amb un temari que incloïa aspectes sobre ordenació d'arxius, biblioteques i museus així com legislació específica.² Els funcionaris de nou ingrés eren destinats obligatòriament a províncies, eliminant-se el període de 9 mesos de pràctiques en Madrid vigent fins aleshores, que obligava a fer trimestres d'estudis successius, passant primer per l'*Archivo Histórico Nacional*, després per la *Biblioteca Nacional* i, finalment, pel *Museo Arqueológico Nacional*. A partir de 1910 s'autoritzà l'accés de la dona dins el funcionariat del *Ministerio de Función Pública*, del qual depenia el CFAByA, incorporant-se de fet la primera bibliotecària-arxivera en les oposicions de 1913. En 1918 el CFAByA tenia ja una plantilla de 309 funcionaris que atendien 153 institucions. En juliol de 1930 el cos se n'encarregava de 64 arxius, 51 biblioteques, 16 museus i del *Registro General de la Propiedad Intelectual*.

1 Per a més informació sobre el CFAByA vid. Torreblanca (2009).

2 *Gaceta de Madrid* n. 262 (19/09/1902) p. 1196 i 1197.

En 1932, instaurada la República, fou promulgat un nou reglament orgànic del CFABYA, a partir del qual a més de la tasca de recollida i custòdia de materials, s'encarregà al Cuerpo una nova missió que afectava tant al camp de la investigació històrica, com al de la difusió de la cultura: facilitar l'accessibilitat dels fons custodiats i publicar com més instruments descriptius i treballs d'investigació possible. No podem dubtar que l'esperit d'aquest nou reglament es va veure influït per la política de difusió cultural, que el govern de la recent instaurada República promovia amb la creació d'organismes com el Patronato de Misiones Pedagógicas o la Junta de Intercambio y Adquisición de Libros, entre els objectius dels quals estava que hi hagués biblioteca en cada localitat amb un fons mínim inicial de 100 volums, incrementats amb lots successius de 10, i normalment al càrrec de mestres en actiu sense retribució complementària de bibliotecaris. Evidentment també l'opinió favorable de grans intel·lectuals espanyols compromesos amb el nou model d'Estat donava suport a l'objectiu; per exemple Ortega y Gasset al seu assaig *Misión del bibliotecario*, presentat com a discurs inaugural del II Congreso Internacional de Bibliotecas y Bibliografía, que es va celebrar entre les ciutats de Madrid i Barcelona del 20 al 25 de maig de 1935, mostrava entusiasme per la tasca educativa dels encarregats de les biblioteques com a professionals de la cultura.

José Ortega y Gasset. Discurs d'inauguració del II Congrés Internacional de Biblioteques (Madrid 20/05/1935).

Els efectes es van notar prompte en aspectes com que les biblioteques provincials passaren a considerar-se públiques o que moltes corporacions municipals es plantejaren la creació d'una biblioteca pública en la localitat, com va ser el cas d'Oliva. Amb aquest sistema en 1935 ja se n'havien creat més de 5.000 per tot Espanya.

Tot i haver tres seccions en el cos facultatiu i, encara que moltes disposicions al llarg del temps incidien en la necessitat d'especialitzar les proves selectives d'accés, diferenciant arxius, biblioteques i museus, tradicionalment es considerava un cos únic no fent-se efectiva l'especialització, de tal manera que per exemple s'hi creaven places de doble funció (arxiu-biblioteca) i tenia preferència l'antiguitat davant l'especialitat a l'hora de proveir-se els llocs de treball. Del CFABYA passaren a ser facultatius per oposició, dedicats fonamentalment al treball en biblioteca, primer Luis Chorro en 1911 i més tard Maruja l'any 1965, quan encara es tractava d'un cos de funcionaris d'àmbit nacional. Amb l'arribada de la Democràcia, a partir de les lleis de racionalització de l'Administració (30/1984 de 2 d'agost), la promulgació de la Ley de patrimonio histórico en 1985, que diferenciava el patrimoni documental (arxiu) del bibliogràfic (biblioteca), i l'assumpció de competències per part de les comunitats autònomes que van passar a dictar les seues normatives particulars al respecte, els servicis d'arxius i biblioteques quedaren definitivament separats i es crearen en l'àmbit autonòmic els propis cossos i escales d'arxius i biblioteques, tot marcant-li també el camí des d'aleshores a les entitats locals.

3. DADES HISTÒRIQUES SOBRE ELS ARXIVS I BIBLIOTEQUES D'OLIVA

En Oliva el món de la custòdia, catalogació, conservació i divulgació bibliogràfica, on en l'actualitat és possible trobar servicis de biblioteques, d'arxius i, fins i tot, conspicus representants locals i forans, podem assegurar que no era així en èpoques passades.

Si seguim un ordre cronològic en parlar d'arxius, hem de considerar en primer lloc d'importància el que devia haver al palau dels Centelles, el qual, desapareguda d'Oliva a finals del s. XVI la presència quotidiana de la família comtal per incorporació del títol a altres cases nobiliàries, es traslladà a les noves i successives residències deixant de custodiar-se

en el palau.³ També cal considerar per la seua rellevància documental els arxius de les dues parròquies més antigues, Santa Maria i Sant Roc, que per sort han arribat fins als nostres dies amb prou integritat. Dissortadament no podem dir el mateix sobre els arxius dels convents franciscans, tant el de monges de la Visitació de Nostra Senyora com el de frares de Santa Maria del Pi, perquè la Guerra Civil en el primer cas i la desamortització de 1837 en l'altre els va afectar irremeiablement. A les postres resta per referir-nos a l'arxiu de la Casa de la Vila on es custodiava la documentació civil i històrica, la conservació de la qual sembla haver estat en alguns temps prou descuidada. Segons recorda el mestre Juan Blay Navarro, quan les dependències municipals estaven al carrer Major en l'antiga residència de Gregori Mayans (l'edifici on després s'instal·là el cinema Olímpia) per trobar-se aleshores en construcció la casa consistorial que s'inauguraria en 1915, «en un rincón de la Secretaría estaba el Archivo, con muchos documentos que pertenecían a la historia de Oliva, la mayor parte tirados por tierra y en otros lugares peores; algunos en latín, que siendo yo niño, el año 1897, leía y traducía» (Blay 1960: 636). Tot i això alguna preocupació per remeiar les condicions sí que va tenir una corporació municipal posterior, perquè havent arribat a Oliva en desembre de 1927 un prevere jove destinat com a organista de Santa Maria i, conegudes les seues inquietuds i capacitat intel·lectuals a més d'una manifesta afició per la història, l'Ajuntament en sessió de 16 de desembre de 1931 «en vista de la necesidad de que se continúe el arreglo del archivo municipal se acuerda se visite a D. José María Vidal Pastor para rogarle que continúe los trabajos que espontáneamente y por aficiones ha venido realizando con tanto acierto» i, acceptat l'encàrrec pel prevere, en sessió de 21 de desembre del mateix any fou nomenat arxiver de l'Ajuntament (Pi 2008:111).

En sessió de dijous 28 de gener de 1932 l'Ajuntament acorda dotar econòmicament la plaça d'arxiver amb 1.000 pts. i anys després,⁴ en la sessió plenària celebrada el 25 de setembre de 1935, és llegida una memòria feta per l'arxiver municipal, on relacionava els treballs d'elaboració d'un índex de l'arxiu, tot denunciant la desaparició al llarg del temps de valuosos documents històrics, i aconsellant la restitució en

3 En l'actualitat el Fons Osuna, que conserva la documentació de la casa comtal d'Oliva, es custodia a l'Archivo Histórico de la Nobleza, en l'Hospital de Tavera a Toledo.

4 «Información municipal» dins *Patria Chica* (periòdic d'Oliva) n. 4 (30/01/1932) p. 3.

José Maria Vidal Pastor, prevere i arxiver municipal.

les seues funcions del sr. Gutiérrez,⁵ l'ajudant d'arxiver cessat, amb la col·laboració del qual havia comptat fins aleshores.⁶ En març de 1936 i a proposta de l'alcalde, Domingo Escrivá Peiró, és nomenat nou arxiver municipal Antonio Peiró Climent.⁷ Malauradament aquesta preocupació municipal per la conservació de l'arxiu no va poder allargar-se massa en el temps, perquè durant els primers mesos de la contesa civil, en agost de 1936, va resultar destruïda completament la documentació centenària que s'hi conservava i fou assassinat el sacerdot i arxiver José Maria Vidal.

Pel que fa a les biblioteques, si parlem de les privades i per tractar-se els llibres d'objectes valuosos, en segles passats solament estaven en mans de persones cultes i benestants. Així en primer lloc hem de considerar normal que n'hi haguera al palau comtal, més encara si pensem que el segon comte, Serafi de Centelles, era home reconegut per la seua cultura i gustos literaris, i de fet se'n relacionen, de llibres, a l'inventari fet en morir Francesc Gilabert de Centelles i Fernández de Heredia, tercer comte d'Oliva, del qual havia estat preceptor l'humanista Joan Baptista Anyés. Entre els exemplars de l'esmentat inventari s'hi mencionen autors clàssics com Aristòtil, Claudi Ptolomeu, Titus Livi, Juvenal a més de referents renaixentistes com Nebrija, Boscán, Petrarca o Ausiàs March entre d'altres (Felip 2004).⁸ També és significatiu el cas de Gregori Mayans, propietari d'una biblio-

5 Probablement es tracte de José Gutiérrez Herrera, aleshores agutzil de l'Ajuntament.

6 «Sesión del Ayuntamiento» dins *Levante* (periòdic d'Oliva) n. 9 (30/09/1935) p. 5.

7 «Sesión del Ayuntamiento» dins *Levante* (periòdic d'Oliva) n. 33, p. 2 (21/03/1936).

8 A l'inventari del palau dels Centelles publicat en *Cabdells IV* apareixen relacionats llibres en les p. 135 a 137, 167 a 168 i 172 a 174.

teca que ha arribat fins l'actualitat repartida entre diferents institucions,⁹ o la dels Ciscar en la casa pairal dels quals, la Casa d'Alonso, els llibres que hi havia foren preservats de l'espoli durant la Guerra civil (1936-39) per Rafael del Solar Vives i van acabar acreixent els fons bibliogràfics del Col·legi del Corpus Christi de la ciutat de València (Canyamàs 2024: 129).¹⁰

Quant a l'existència de biblioteca pública en la localitat, encara no n'hi havia en 1927, perquè el diari *Las Provincias* publicava l'article «Los progresos de Oliva» on se'n reclamava la creació d'una amb la denominació de Biblioteca Popular, que podria ser instal·lada en les dependències municipals.¹¹ Serà a partir de 1932 i a conseqüència de les disposicions oficials ja dites abans, afavoridores de l'expansió del servei bibliotecari pel territori nacional, quan l'Ajuntament es planteja realment la seua creació. L'any 1932 s'hi va formar una junta municipal per a dur la gestió bibliotecària, sol·licitant-se una dotació econòmica inicial de 500 ptes. En maig de 1933 és nomenat bibliotecari interí sense sou Domingo Parra Mestre, oficial de l'Ajuntament. En octubre de 1935 la biblioteca comptava amb 300 volums i en novembre del mateix any mitjançant la Junta de Intercambio se'n van rebre 150 més.¹² Tot i això a la premsa local contemporània es criticava el seu funcionament ja que no es feia prou difusió en la localitat per part de les autoritats municipals sobre el servei bibliotecari i l'horari era poc adequat per a la gent que treballava en feines agrícoles, on s'ocupava gran part de la població que estava més necessitada de formació cultural.¹³

9 Entre d'altres llocs, en la ciutat de València podem trobar part en la Biblioteca Serrano Morales, al palau de Cervelló, propietat de l'Ajuntament, i en el Col·legi del Corpus Christi.

10 Descendent dels Ciscar i autor d'uns apunts sobre la vida de l'almirall Gabriel Ciscar, publicats en 1927.

11 «Los progresos de Oliva» dins *Las Provincias* (28/08/1927). L'article du data de 23 d'agost i està signat per L.M.de V. y V., inicials que corresponen a Leopoldo Martí de Vesés y Vives.

12 Suposem que Juan Blay Navarro es refereix a una biblioteca escolar quan diu: «Durante mi desempeño escolar en Oliva (entre 1926 i post 1939), siempre cargado de alumnos, celebré la Fiesta del libro, creé una biblioteca de más de mil volúmenes...» (Blay 1960: 657)

13 Les dades referents a la biblioteca municipal d'Oliva en els anys 30 del s. XX procedeixen de notícies publicades als periòdics locals *Patria Chica* (n. 24, 31 i 70) i *Levante* (n. 1, 8, 9, 10 i 15).

Durant la visita d'inspecció bibliotecària que fa a la localitat Maríá Moliner Ruiz en 1936, es detecta un millor funcionament en la biblioteca escolar a càrrec de la mestra Carmen Valero,¹⁴ a la qual es felicita, que en la Biblioteca Municipal, situada en els locals de l'Ajuntament, però sense cartell i on s'havia d'accedir a través d'una sala amb un llit.

Sembla de tota manera que la situació havia millorat des del mes de març pel que feia a la lectura, gràcies al nomenament d'un nou bibliotecari més entusiasta i eficient, el mateix Antonio Peiró Climent ja citat abans en parlar de l'arxiu (Martínez 2010: 14).¹⁵ En agost de 1937 la

María Moliner Ruiz, bibliotecària del CFAByA.

La mestra Carmen Valero Gimeno.

Biblioteca s'havia traslladat instal·lant-se en una casa confiscada del carrer Cervantes, la Casa Ferrando, però continuava sense cartell informatiu i tenia problemes de personal, que obligaven l'Ajuntament a convidar els mestres a fer de bibliotecaris, en torns diaris o setmanals

14 Sobre la figura de Carmen Valero vid. en bibliografia Morell (2017)

15 Agraïm a l'historiador Joan R. Morell Gregori i a la tècnica d'arxius Ester Peiró haver-nos facilitat aquesta referencia bibliogràfica.

entre les 6 i les 8 de la vesprada. En novembre del mateix any el sindicat CNT, amb el qual es compartia l'immoble, sol·licitava a l'Ajuntament que buscara un nou emplaçament més adient per a ella.¹⁶

Després de l'etapa dramàtica que suposà la Guerra Civil, tornem a trobar notícies fefaents sobre l'activitat de la Biblioteca Municipal d'Oliva en l'informe que presenta el 15 de novembre de 1954 l'inspector de la Zona de Levante del Servicio Nacional de Lectura, Felipe Mateu Llopis, per estar inclosa la d'Oliva dins el seu àmbit d'inspecció; també apareix relacionada en 1955 entre les que reben llibres procedents del Centro Coordinador de Bibliotecas de Valencia (Mateu 1992: 176 i 179).

Felipe Mateu i Llopis.

En la sessió de 8 de juny de 1959 el plenari de l'Ajuntament acordava formalitzar un conveni amb el Centro Coordinador de Bibliotecas de Valencia, pel qual s'establia en la localitat de manera formal una Biblioteca Pública Municipal integrada en el Servicio Nacional de Lectura, que participaria així de tots els avantatges, beneficis i obligacions inherents.¹⁷ Posteriorment el 7 de març de 1961 s'inaugurà una nova seu sítia en la planta baixa de l'edifici de l'Ajuntament amb un fons de 1.653 llibres i sota la direcció del mestre Julio Cister Cortell, el qual ja pròxim a la jubilació compaginava aquestes funcions amb

16 AHO. Llibre d'actes de sessions plenàries de l'Ajuntament. L.16.

17 AHO. Llibre d'actes de sessions plenàries de l'Ajuntament. L.26.

les pròpies de la docència, continuant-les durant alguns anys després de jubilar-se. Sobre la biblioteca local manifestava l'any 1962 la seua opinió Luis Chorro en la secció «Olivenses ausentes» dins el n. 4 del periòdic *Sant'Ana*, tot celebrant la seua existència, però reclamant alhora major implicació de la ciutadania, fins i tot mitjançant aportació econòmica privada per tal d'amplificar la seua repercussió social. En maig de 1962 l'Ajuntament aprovà una dotació anual de 23.500 ptes. i per a l'any 1966 el bibliotecari estimava en adquisició de llibres una despesa de 40.000 ptes., quantitat semblant a la de l'any anterior, per a una biblioteca que ja comptava amb 2.940 volums.¹⁸ Després de Julio Císter el següent encarregat de la biblioteca va ser el també mestre José Antonio Ortiz, que exercí les funcions de bibliotecari fins l'any 1973 per incorporar-se a la corporació municipal com a regidor. Fou substituït per Mª Consuelo Llorca, que se'n va encarregar fins pràcticament l'inici de la dècada dels 90 del passat s. xx, quan ja la Biblioteca i l'Arxiu comptaven des de finals de la dècada anterior amb un director per oposició, Vicent Olasso.

A partir dels anys 70 la Biblioteca Municipal no ha estat ubicada sempre al mateix lloc. Primerament per reforma de l'edifici passà dels baixos de l'Ajuntament a l'immoble del carrer Hospital, que en l'actualitat ocupa el Jutjat i Registre Civil; després s'ubicà en la Casa dels Mayans, al carrer Major, fins el trasllat últim a la seua seu actual del carrer de Tamarit.

Des d'aleshores la situació ha anat modificant-se al compàs dels canvis polítics i socials. Sense voler ser exhaustius observem com en l'actualitat Oliva compta no solament amb la biblioteca del carrer Tamarit, sinó amb una segona, la de l'Envic; a més cada centre educatiu disposa de la seua pròpia biblioteca particular; i pel que fa als arxius, a més dels religiosos de cada parròquia que afortunadament, com ja hem dit, han conservat prou completa la seua documentació històrica, podem trobar el del Registre Civil, el dels actes administratius i l'històric, que tracta d'emplenar paulatinament el buit informatiu provocat per la destrucció de l'any 1936; al davant de cadascun d'aquests arxius i biblioteques s'hi troben funcionaris qualificats que se n'encarreguen del

18 Les dades referents a la Biblioteca Municipal d'Oliva en els anys 60 del s. XX procedeixen de notícies extretes de la publicació periòdica *Sant'Ana* (n. Extraordinari, 44-45 i 46-47)

seu funcionament, com en el seu dia també ho van fer en els respectius llocs de treball Luis Chorro Soria i Maruja Chorro Solbes, els casos particulars dels quals tractarem seguidament.

4. EL BIBLIOTECARI LUIS CHORRO SORIA

Luis Chorro Soria va nèixer en el carrer de Sant Vicent d'Oliva, en la casa on vivien els seus pares, a les 9 de la nit del dia 19 de maig de 1888. Fou el segon fill del matrimoni format per José Chorro Bertomeu, dedicat a l'agricultura en aquells moments,¹⁹ i Vicenta Soria Sempere, tot i que el primer en arribar a edat adulta per haver mort el primogènit en juny del mateix any amb poc més de 18 mesos de vida. Paulatinament la família va anar ampliant-se amb els naixements de Vicenta (20/09/1889), José (22/01/1892), Isabel (23/11/1898) i Enrique (22/01/1905), als quals cal afegir un fill més, de nom també Enrique, que va morir infant (07/01/1896-20/10/1897). Tots ells van ser batejats en l'església de Sant Roc, parròquia a la qual pertanyia la família per residir en el carrer de Sant Vicent.²⁰

4.1 ELS ESTUDIS: GANDIA, VALÈNCIA I MADRID

El pare, José Chorro Bertomeu, amb el temps va obrir i regentar una paqueteria i merceria en el carrer de la Bassa (actual Gómez Ferrer) i almenys tres dels fills (José, Enrique i María) van continuar durant la seua vida laboral dins el món del comerç; però Luis a diferència de la resta dels germans barons va fer estudis superiors.

Estudià batxillerat entre els cursos 1898-99 i 1902-03 a Gandia en el col·legi dels pares escolapis,²¹ realitzant els exàmens anuals en el Instituto General y Técnico de València (l'actual Institut Lluís Vives), i va rebre el Grau de Batxiller el 27/01/1904, títol expedit en abril del

19 En el certificat de naixement expedit pel Registre Civil d'Oliva el 16/05/1907 José Chorro Bertomeu és de professió llaurador (ES 46250 AUV. Expedients acadèmics, caixa n. 0108-038)

20 APSRO. Bateigs 1.1.2/9 (1882-1890), 1.1.2/10 (1890-1900) i 1.1.2/11 (1901-1908)

21 La documentació sobre l'alumnat del Col·legi dels Escolapis de Gandia va ser destruïda en la Guerra Civil, segons ens assenyala el pare escolapi Enric Ferrer Solivares, al qual agraïm la informació. Deduïm que Luis Chorro hi estudià el batxillerat a partir d'una fotografia conservada per la família, on apareix junt a altres condeixebles de 5é curs i un sacerdot amb la indicació del lloc (Colegio de Escuelas Pías de Gandía) i el curs (1902-03).

mateix any. De 1903 a 1907 estudià la carrera de Filosofia y Letras en la Universitat de València, llicenciant-se en l'especialitat d'Història amb un expedient brillant, ple de notes excel·lents i distincions; així en el curs 1904-05 rebé premi en les assignatures Lengua y Literatura españolas i Lengua y Literatura latinas i fou citat entre els guardonats durant l'acte d'inauguració del curs universitari següent;²² el curs 1905-06 obtingué matrícula d'honor en Història de España, Arqueología, Historia Universal (edades Antigua y Media) i Geografía Política y Descriptiva;²³ i en l'últim curs de la llicenciatura, 1906-07, ho aconseguí en Història Moderna y Contemporánea de España, Historia Universal Moderna y Contemporánea, i en Numismática y Epigrafía,²⁴

Col·legi dels escolapis de Gandia. Luis Chorro dempeus a l'esquerra del pare escolapi.
Curs 1902-1903.

tot presentant-se seguidament el dia 8 de juny de 1907 a l'examen per al premi extraordinari de final de carrera, que va aconseguir mitjançant la redacció de dos temes: *La escultura egipcia. Las artes Industriales en Egipto* i *Descripción física y política de los Países Bajos*.

²² *Las Provincias* (02/10/1905).

²³ *Las Provincias* (25/06/1906).

²⁴ *Las Provincias* (02/10/1907).

4.2 INGRÉS AL CFABYA I PRIMERES DESTINACIONS LABORALS

No tenim constància ni de per què ni quan va decidir encaminar la seua vida professional cap al món de les biblioteques i arxius, un treball aleshores amb una escassa oferta laboral, però sí que n'estem segurs que la possibilitat estava al menys contemplada l'any 1907, perquè eixe mateix any, una vegada llicenciat, es matriculà en la convocatòria d'oposicions al CFABYA, on hi havia provisió de quatre places. En data 28 d'octubre de 1907 es demanava a alguns dels inscrits, un dels quals era Luis Chorro, que aportaren la documentació requerida.²⁵

Los Sres. D. Luis Chorro Soria, D. Emilio Silva Pastor y D. Ángel Sánchez Rivero, además de los documentos que acrediten la aptitud legal, necesitan designar los idiomas que eligen para el tercer ejercicio.

Pensem que no pogué examinar-se en esta primera ocasió ja que per a acreditar la necessària aptitud legal no complia encara amb tots els requisits oficials entre els quals s'exigia als llicenciats en Historia haver cursat Bibliologia, Paleografia i Latín vulgar y de los tiempos medios,²⁶ assignatures que no figuraven en el seu currículum.

Ignacia (dreta) i Adela Solbes (esquerra) amb sa mare Josefa Santonja Faus (Oliva, 1913).

²⁵ *Gaceta de Madrid* n. 305 (1/11/1907) p. 421

²⁶ *Gaceta de Madrid* n. 262 (19/09/1902) p.1197.

Joaquín Solbes Thous (esquerra), estudiant de Farmàcia (València, 1871).

Així les coses, seguí amb els estudis durant el curs 1907-1908, tot i que ara en la Universidad Central de Madrid, on a més de les tres esmentades assignatures també es va matricular de Sociología, Historia de América, Lenguas y Literaturas neo-latinas i Historia de la civilización de los judíos y musulmanes, acabant el curs amb una matrícula d'honor, dos excel·lents, tres notables i un aprovat.²⁷

En la convocatòria immediata, la de l'any 1909, no figura entre els inscrits que optaven a una de les cinc places proveïdes.²⁸ Però sí que apareix en la següent, la de 1911,

quan en la *Gaceta de Madrid* es publica el 8 de març la relació de matriculats per a l'oposició i es reclama a Luis Chorro la presentació del títol o certificació d'haver aprovat el grau de llicenciat en la Sección de Historia. Els opositors devien preparar un temari extens que constava

Luis Chorro Soria (ca. 1907).

²⁷ AHN: ES.28079.AHN//UNIVERSIDADES,6448, EXP.17.

²⁸ *Gaceta de Madrid* n. 128 (08/05/1909) p. 1211,

de 100 temes d'arxius, 100 de biblioteques, 100 de museus, 25 sobre propietat intel·lectual i 25 d'organització administrativa,²⁹ i superar les tres proves preceptives descrites en l'Article 5é del Real Decreto de 16 de setembre de 1902 sobre regulació del sistema d'oposició per a l'accés al CFAByA:³⁰

En el ejercicio teórico el opositor deberá contestar, en tiempo que no exceda de hora y media, a catorce preguntas sacadas a suerte del Cuestionario en esta forma: cuatro de cada una de las materias referentes a Archivos, Bibliotecas y Museos; una por lo que concierne a Propiedad intelectual, y otra por lo que atañe a Organización administrativa. El primer ejercicio práctico consistirá para el opositor en la lectura, traducción y análisis de un diploma. Además, en la clasificación de tres objetos arqueológicos auténticos o reproducidos. Y por último, en la redacción de papeletas de catalogación de un manuscrito, de un libro incunable y de otro moderno. Y el segundo ejercicio práctico consistirá a su vez en la lectura y traducción de impresos de una lengua viva y otra sabia, que serán designadas por el opositor al solicitar su admisión a los ejercicios.

Publicada en la *Gaceta de Madrid* del dia 1 d'agost la relació de candidats que havien superat amb èxit el concurs de 1911, Luis Chorro apareix en el número 10 dels 29 aprovats, entre els quals a més s'hi trobaven opositors amb futura rellevància intel·lectual com l'arabista Cándido Ángel González Palencia o José María Ibarra y Folgado, que després també seria advocat i professor universitari. Per citar altres destacats membres del Cuerpo pràcticament contemporanis de Luis Chorro, en l'oposició de 1909 havia ingressat el filòleg Tomás Navarro Tomás, i en la immediata següent ho faria el poeta i dramaturg Manuel Machado Ruiz.

Com a conseqüència del Real Decreto esmentat abans, en el CFAByA també havien quedat suprimides les pràctiques inicials de 9 mesos en Madrid, els recent ingressats eren ara destinats immediatament a ocupar plaça en una província. Així la primera destinació laboral de Luis Chorro fou l'Arxiu d'Hisenda de Tarragona, on va prendre possessió el 24 d'agost de 1911. Poc després, encara que no hem aconseguit esbrinar

29 *Gaceta de Madrid* n. 92 (02/04/1909) p.757-762,

30 *Gaceta de Madrid* n. 262 (19/09/1902) p. 1196 i 1197.

el motiu, acollint-se al Real Decreto de 22 d'abril de 1910, publicat en la *Gaceta de Madrid* el dia següent, pel qual es permetia als membres del Cuerpo sol·licitar excedència per temps il·limitat, va presentar instància que li fou concedida a partir del 16 d'octubre de 1911 fins la seua reincorporació el 30 de juliol de 1912, essent destinat des d'aleshores a l'Arxiu de la Chancillería de Granada, on va rebre l'encàrrec d'ordenar i catalogar «300 legajos aproximadamente, de la época del emperador Carlos V, existentes en el Palacio Real de la Alhambra, dedicándose exclusivamente a este Trabajo, del cual una vez terminado se hará cargo el Sr. Conservador de la Alhambra». Pel que fa a la família, a pesar de la distància, la correspondència freqüent el manté informat dels esdeveniments que afecten parents, amics i coneguts en Oliva; en carta de 16 de febrer de 1913 els pares assabenten el fill sobre el resultat del sorteig de mossos que en aqueix temps podia suposar incorporar-se a l'exèrcit per al compliment del servei militar en el conflicte bèl·lic del Marroc. El germà José, de 21 anys aleshores, probablement estigués afectat i per això la primera notícia de la carta en fa referència tranquil·litzadora: «Pepe nos escribió el viernes diciendo fue a Capitanía General y que todo estaba arreglado».³¹ Evidentment la vida de Luis per exigències del seu treball devia continuar lluny de la localitat nadiua. A partir del 13 de maig de 1913 es traslladà a Madrid per a exercir les seues funcions en la Biblioteca Nacional, rebent la credencial acreditativa mitjançant escrit del senador Federico Loygorri de la Torre, que el felicitava per la seua nova destinació.³² En la capital treballà fins el 23 d'abril de 1914, data en la qual s'incorporà a la Biblioteca Universitària de València, on va romandre ja definitivament durant tota la resta de vida laboral.³³

4.3 L'ESTABILITAT PROFESSIONAL I FAMILIAR A VALÈNCIA

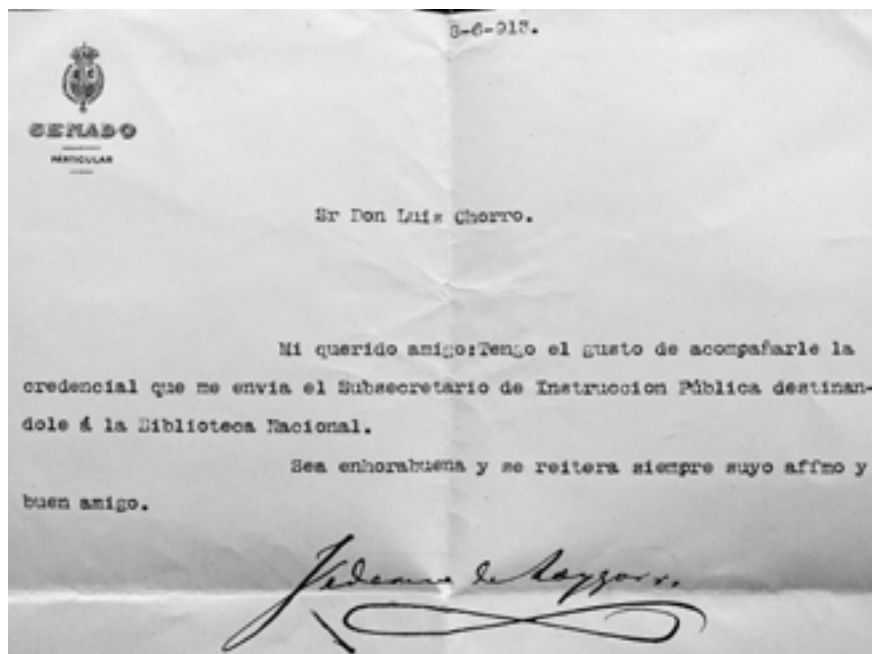
Retornat a València, prompte passà a relacionar-se amb la societat cultural del Cap i Casal, mantenint contactes també amb el moviment valencianista que representen en aquell temps la societat Lo Rat Penat i

31 Carta de José Chorro i Vicenta Soria a Luis Chorro Soria (16/02/1913). Arxiu de R. Chorro Gascó.

32 Carta de Federico Loygorri de la Torre a Luis Chorro Soria (8/06/1913). Arxiu de R. Chorro Gascó.

33 BNE-A Junta 229/011 (Expedient de Luis Chorro Soria de 28/07/1911 a 11/08/1922).

el Centro de Cultura Valenciana, presidit aleshores per J. Martínez Aloy, el qual li manifesta mitjançant carta «su satisfacción por la aceptación a su amigo y codirector al formar parte de este modestísimo Centro

Carta del senador Federico Loygorri de la Torre a Luis Chorro (Madrid, 8/06/1913).

de Cultura»; així el dia 1 de febrer de 1915 trobem Luis Chorro participant en el banquet dels bibliòfils valencians organitzat amb motiu de la publicació de les obres literàries d'Antoni de Vilaragut, conseller del rei Pere el Cerimoniós, amb transcripció, estudi i biografia fets per Marcelino Gutiérrez del Caño,³⁴ director aleshores de la Biblioteca de la Universitat. Gutiérrez en escrit adreçat al subsecretari del Ministeri d'Instrucció Pública per a queixar-se de l'escassetesa de personal, ens dona la primera referència sobre el treball de Chorro en la Biblioteca Universitària Valenciana:³⁵

Tengo el sentimiento de participar a V. Ilma. con arreglo al art. 156 del vigente Reglamento, que se ha echado de ver por el oficial de 3r. Grado D. Luis Chorro y Soria, las sustracciones de las siguientes obras

34 *Diario de Valencia i Las Provincias* (1/02/1915).

35 AGA. Educación 31,06956 (Escrit del director de la BUV 24/06/1915).

(...), achacando tanto dicho Sr. como el portero D. Pascual García las citadas sustracciones, a la difícil vigilancia que puede efectuarse por la manifiesta escasez de personal, pues hallándose los oficiales D. Fermín Villarroya y D. José Mª Ibarra en el servicio de la Sección de Medicina y con licencia respectivamente, hoy para que vaya el portero a llevar a Correos el presente oficio tendrá que salir el que suscribe, como en otros muchos casos parecidos, a vigilar para no dejar al público solo, cada vez que el Sr. Chorro tiene que buscar libros en distintas salas.

Aconseguida ja l'estabilitat laboral en la capital valenciana, s'hi va radicar definitivament a partir del seu casament en Oliva el dia 4 de maig de 1916 amb Francisca Solbes Santonja, familiarment Paquita, en el temple de Santa Maria, d'on era parroquiana per residir en el carrer de l'Església. Paquita, natural d'Ondara,³⁶ era filla del farmacèutic Joaquín Solbes Thous, que en 1898 havia establert una farmàcia a Oliva en el mateix carrer de la seua residència, però que havia mort en 1912.

La família paterna procedia de Benidorm, on posseïen terres i immobles com la coneguda finca del Lliriet de Thous. El pare, Joaquín, era cosí de Maximilià Thous. Per part de mare Paquita pertanyia a la família Santonja, oriünda d'Alcoi, però radicada a Ondara i Beniarbeig, Luis Santonja Faus, germà de la mare, esdevingué un important empresari que arribà a ser president de la Sociedad Hidroelèctrica de València en 1909; en la comarca de la Marina fou responsable de l'arribada de la llum elèctrica en 1901, a més de la construcció de la plaça de bous d'Ondara i de les escoles i l'ajuntament de Beniarbeig entre altres edificis de la contrada; els Santonja també contribuïren decisivament en els inicis a la construcció del sanatori de Fontilles i al seu posterior manteniment. Luis Santonja ocupà a més càrrecs públics essent regidor de l'Ajuntament de València i senador.

Per l'època del casament de Luis i Paquita, sembla que José Chorro Bertomeu, pare de Luis, ja tenia oberta en el carrer Gómez Ferrer la botiga que els fills María i Enrique van mantenir en actiu fins els anys 70 del s. XX.³⁷ El nou matrimoni establí la seua residència en la capital

36 APSMO. Matrimonis 1.1.5/6 (1892-1916).

37 La correspondència amb la família d'Oliva s'adreça al carrer Gómez Ferrer o de la Bassa. En la propaganda de la botiga que apareix en *Las Provincias* (12/07/1925) l'adreça és el n. 5 del carrer de la Bassa.

valenciana en el n.4 del carrer Gonzalo Julián, on la família amplià progressivament els seus membres amb el naixement de tres fills: José Luis (28/02/1917), Juan (06/01/1919) i María Concepción, coneguda com Maruja (12/05/1920); amb el temps també s'hi establirien Josefa

Luis Chorro Soria i Paquita Solbes Santonja. Retrat de boda. (1916).

i Adela, mare i germana de Paquita respectivament. Passats els anys, es traslladaren a viure al n.5 del carrer Convent de Sant Francesc de la mateixa ciutat.

Tant pels lligams familiars com per haver conservat fins la dècada de 1980 la propietat de la casa del carrer de l'Església, la presència de Luis Chorro i la seua família en Oliva no era infreqüent, i en períodes de vacances podríem dir que especialment habitual. L'estada més llarga era durant l'època estival. Els Chorro Solbes dividien l'estiu en dues etapes, passaven una primera part junt al mar en Natzaret vora el Grau de València, on llogaven un habitatge en les Cases d'Alfaro; mentrestant el bibliotecari podia acudir diàriament al seu treball en la Biblioteca Universitària, perquè no feia vacances fins a l'agost, arribat el qual tota la família es traslladava a la casa d'Oliva on passava el mes, aprofitant també per a visitar a la família materna, els Santonja, en Villa Concha, la residència de Beniarbeig. La tornada a la capital en setembre

marcava la fi de l'estiueig. Així podem llegir en la *Revista de Gandia* (05/09/1918) com «Después de pasar una larga temporada con su familia ha regresado a Valencia nuestro distinguido paisano, el ilustre bibliotecario don Luis Chorro Soria, con su señora D^a. Paquita Solbes».

Sembla a més que la consideració local de Chorro com persona de prestigi pels seus mèrits intel·lectuals era notable; en l'article d'opinió «Los progresos de Oliva» l'autor, Leopoldo Martí de Veses, pèrit agrícola oriünd d'Oliva i resident a València, plantejava la conveniència de crear en la localitat una Biblioteca Popular, per a la qual apel·lava a Luis Chorro, i també a Juan Boix Vila, d'identica professió i amb esposa d'Oliva, titllant tots dos de digníssims bibliotecaris i els convidava «a poner en ello todo su probado celo y competencia».³⁸ Aquesta volun-

Juan, Maruja i José Luis Chorro Solbes. (Any 1921).

tat de mantenir contacte i rebre informació del que succeïa a la ciutat es farà evident, quan durant dos anys, de gener de 1932 a gener de 1934,

³⁸ Vid. nota 11.

s'edite en Oliva el setmanal *Patria Chica*, perquè Luis Chorro serà un dels subscriptors, rebent en el seu domicili de la capital valenciana el periòdic.³⁹ El bibliotecari a més s'identifica amb la línia editorial, catòlica i de dretes, i manté relació d'amistat amb alguns dels redactors, com per exemple Luisa Vives Alonso de Medina.⁴⁰

4.4 AMB ELS JESUÏTES: EL CENTRO ESCOLAR Y MERCANTIL

En València trobem Luis Chorro des dels primers temps molt relacionat amb els pares jesuïtes, no solament per les seues conviccions religioses i pràctica catòlica, sinó també amb molta probabilitat per l'amistat tancada amb el germà de Paquita, Juan Solbes Santonja (Beniarbeig 1886), el qual professà en l'orde religiosa. Juan Solbes patia des de setembre de 1908 una paràlisi incompleta del costat esquerre del cos, a pesar de la qual i de no trobar milloria es traslladà al monestir de Veruela (Saragossa), als peus del Moncayo, regentat aleshores pels jesuïtes, on ingressà en la Companyia de Jesús el 18 d'abril de 1909 fent els vots

Luis Santonja Faus (esquerra) amb la família en Villa Concha (Beniarbeig, ca. 1905).

39 La casualitat ha fet que el professor Josep Sendra Molió tingués l'ocasió de comprar en València uns quants exemplars de *Patria Chica* que conservaven encara el segell amb el nom i adreça de Luis Chorro com destinatari. En 2024 Josep Sendra va regalar els exemplars a Rafael Chorro Gascó, net de Luis.

40 Carta de Luisa Vives a Luis Chorro (5/07/1933). Arxiu de R. Chorro Gascó.

religiosos el 19 de maig de 1911. L'afecció de l'hemiparèsia augmentà progressivament la seua virulència fins que, pràcticament desnonat de la seua salut, Juan tingué una milloria considerada miraculosa que fou recollida per escrit en una breu publicació interna dels jesuïtes, datada en 28 d'octubre de 1913 i titulada *Curación del Hermano Juan Solbes S.J.* Retornat a València, en 1915 es va encarregar durant un temps de la casa de la Companyia de Jesús en el sanatori de Fontilles, en la creació del qual havia col·laborat de forma important la família materna, els Santonja. El pare Solbes va morir sobtadament en Gandia el 6 de març de 1916, dos mesos abans del casament de la germana amb Luis Chorro.⁴¹

Luis col·laborava habitualment amb la congregació en les activitats religioses i culturals de les distintes seccions del Centro Escolar y Mercantil, institució fundada en 1912 pel jesuïta pare José Conejos amb seu en l'actual plaça de Sant Vicent Ferrer, coneguda popularment com

Combregar de malalts. A l'esquerra vestit d'escolà el futur pare jesuïta Juan Solbes Santonja (ca. 1905).

la plaça dels Patos per les al·legories de la seua font central. Allí el 15 d'abril de 1915 pronuncia un discurs en la vetlada que organitza l'Academia Valencianista de l'esmentat Centro, durant la qual «con gran eru-

41 Agraïm la informació sobre Juan Solbes Santonja proporcionada pel pare Alfredo Verdoy S.J. La resta procedeix de correspondència particular conservada en l'arxiu de R. Chorro Gascó.

dición habló de las excelencias de la lengua valenciana, citando trozos de autores clásicos, entre ellos de la famosa novela *Tirant lo Blanch* y de *Obres i troves en llaors de la Verge Maria*». ⁴² També el 30 de març de 1917 formà part del jurat que se n'ocupà del certamen literari de monografies organitzat per l'Academia General de Derecho y Filosofia y Letras del Centro Mercantil ⁴³ i diumenge 19 de maig de 1918 representà a la institució en l'Homenaje a la vejez, celebrat al Puig. ⁴⁴

El Centro editava a més amb periodicitat setmanal una revista il·lustrada, *Oro de Ley*, dirigida per membres del moviment religiós dels congregants marianos, entre els quals devia comptar-se Luis Chorro. Com a redactor de la revista participa en un homenatge a la premsa catòlica valenciana amb motiu de la inauguració dels nous locals de la redacció en el Centro Escolar y Mercantil diumenge 17 de març de 1918: ⁴⁵

En el restaurant Miramar nos reunimos todos en fraternal comida. La presidencia de la mesa fue ocupada por el ilustre canónigo Dr. Sanchis Sivera, director del *Boletín del Arzobispado*, y a sus lados tomaron asiento nuestro director (Guillem) y los Sres. Navarro Cabanes, Puig Espert, Izquierdo y Muñoz, representando respectivamente a Diario de Valencia, La Voz Valenciana, La Correspondencia de Valencia y Las Provincias. Los restantes comensales fueron los señores Fourrat, Sigüenza, Cabedo, Martínez Alberola, Lázaro (D.A.), Monforte, Maldonado, Marco, Criado, Chorro, Vilaseca, Gimeno, Gomá, Brescané, Gil, Acero, Martínez, Quinzá, Vilana, Ramón y Vilaseca.

En la revista, Chorro publica articles de contingut religiós «¿Carnaval?» 10/02/1918; «Ejercicios espirituales» 24/02/1918 i 3/03/1918; «La palabra de Dios» 10/03/1918... altres on combina història i religió «Cisneros», 4 i 11/11/1917; «Valencia y la Inmaculada» 8/12/1917; «El Colegio del Corpus Christi» 20/01/1918; «Convento de la Presentación» 3/02/1918; «San Vicente Ferrer y la cultura valenciana» 27/04/1919... però també hi redacta cròniques sobre activitats diverses, com el lliurament de premis als alumnes de las Escuelas de Comercio

⁴² *La Correspondencia de Valencia* (15/04/1915).

⁴³ *Diario de Valencia* (30/03/1917).

⁴⁴ *Diario de Valencia* (24/05/1918).

⁴⁵ *Oro de Ley* p. 157 (24/03/1918).

«Reparto de premios» 2/12/1917, la inauguració del Consejo Diocesano en el saló d'actes del Centro «El Consejo Diocesano» 17/03/1918 o la visita a la seu del Sindicato de la Aguja en el carrer Concòrdia «Admirable» 31/03/1918. La majoria d'articles apareixen signats amb nom i cognom(s), però de vegades empra les inicials L.Ch. o Ch.S., i altres utilitza el pseudònim Exuperius, rememorant la figura d'aquest bisbe del s. v a Tolosa de Llenguadoc, sant de l'Església conegut per la seua relació amb el canon bíblic, el grup de llibres que integren la Bíblia per als catòlics.⁴⁶ En tots els articles de Luis Chorro queda palès un evident i íntim sentiment de connexió amb la religiositat catòlica, que configura la seua manera de veure i entendre el món; així per exemple en l'article «Convento de la Presentación» citat abans, a més de lamentar l'enderrocament de l'edifici motivat per les reformes urbanístiques intramuros de la ciutat de València, es pregunta: «¿Baja el nivel religioso? ¿Asciende el frívolo, el mundano, el corrompido, el impío? (...) ¿No hará falta una mayor fiebre católica multiplicadora de órganos, de instrumentos de trabajo y difusión de las oraciones y doctrina cristianas?».

També s'encarrega de la biblioteca del Centro, fent de tant en tant anàlisis i confeccionant estadístiques sobre l'afluència d'usuaris i la relació entre els estudiants que hi acudeixen i els resultats acadèmics obtinguts per ells. Es comenta per exemple en el n. 225 (juny de 1925) com «El docto y celoso bibliotecario Sr. Chorro nos facilitó la siguiente estadística de las notas obtenidas por los asiduos concurrentes a la Biblioteca». Publica endemés en la dita revista de forma esporàdica crítiques bibliogràfiques sobre llibres de variada matèria: històrics com *La Diputación de la Generalidad del Reino de Valencia*, de J. Martínez Aloy (31/12/1930); econòmics, *La actualidad monetaria española*, del sacerdot Joaquín Azpiazu (28/02/1931); administratius, *La cuestión de termino para Santa Pola*, de Pedro Ibarra y Ruiz (31/10/1930); sense oblidar-se'n dels religiosos com *La acción social del sacerdote*, també de Joaquín Azpiazu (30/04/1930).

Aquesta relació amb la Companyia de Jesús continuarà quan els dos fills barons arriben a l'edat escolar, perquè els matricula en el Parque-Escuela, un projecte docent també dels jesuïtes que, com l'activitat del Centro Escolar y Mercantil, quedaran abruptament interromputs

⁴⁶ La identificació de Luis Chorro Soria amb Exuperius s'hi assenyalava en la relació d'articles de l'any 1919, publicats en la revista *Oro de Ley* (01/02/1920).

en 1932 pel decret de dissolució en Espanya d'aquesta orde religiosa, continuant estudis els fills en el col·legi dels escolapis, al carrer dels Carnissers de València.

4.5 ALTRES ACTIVITATS

A més de la relació intensa i continuada amb el Centro Escolar y Mercantil, trobem també Luis Chorro relacionat amb altres institucions com el Centro de Cultura Valenciana, del qual és designat membre corresponent a València l'any 1921,⁴⁷ o el Laboratorio de Arqueología de la Universidad Literaria amb el qual col·labora en 1925.⁴⁸ És possible trobar-lo també dins el món de la docència, quan en 1918 és nomenat pel rector de la Universitat professor auxiliar gratuït de francès en l'Institut General y Técnico (actual IES Lluís Vives) i posteriorment quan

Homenatge a la premsa catòlica valenciana. Luis Chorro, segon per l'esquerra (València, 17/03/1918).

47 *La Correspondencia de Valencia* (13/12/1921).

48 *Diario de Valencia* (12/03/1925).

apareix el seu nom,⁴⁹ com a suplent per a l'idioma italià, entre els membres que en juny de 1928 han de constituir els tribunals per als exàmens de batxillerat universitari.⁵⁰ Altrament en 1934 és elegit amb el càrrec de secretari per a formar part de la Junta de Govern del Colegio Oficial de Doctores y Licenciados de les facultats de Filosofía y Letras y de Ciencias.⁵¹

Simultàniament a tota aquesta activitat prossegueix amb el seu treball principal com funcionari del CFABYA avançant en l'escalafó professional. En 1917 sol·licita el trasllat des de la Biblioteca Universitària a l'Arxiu Provincial d'Hisenda de València, que resulta denegat per haver-se aprovat prèviament que Rafael Raga Miñana ocupara la vacant (Pérez 2016: 481). En 1919 per Real Orden de 14 de novembre ascendeix d'escala a oficial de primer grado con la categoria de jefe de negociado de tercera clase,⁵² el qual segons l'acta d'inspecció de la Biblioteca Universitària (10/11/1920) tenia una d'aquestes dues funcions: encarregat de la catalogació, servici de Secretaria i Registre de la Propietat Intel·lectual, o encarregat del servici públic, de catalogació i interinament de l'Arxiu Universitari (Sánchez 1996: 317). Per Real Orden de 11/08/1922 és nomenat jefe de tercer grado con categoría de jefe de negociado de segunda clase (Cabeza 2000: 179), categoria en la qual continua en 1925 encarregant-se de la catalogació i ordenació de llibres en les sales interiors.⁵³ El 18/02/1935 es publica en la *Gaceta de Madrid* n. 49 un augment de sou en virtut del seu ascens a la cinquena categoria.

4.6 GUERRA CIVIL: DEPURACIÓ I EMPRESONAMENTS

Els anys de la guerra (1936-39) suposaran per a ell una etapa difícil i dolorosa. Per acord del Consell de Ministres de 21 de juliol de 1936 es disposà la cessantia de tots els empleats que hagueren tingut participació en el moviment subversiu o foren notòriament enemics del règim, qualsevol que fóra el cos al qual pertangeren.⁵⁴ En aquest sentit en un

49 *La Correspondencia de Valencia* (11/10/1918).

50 *El Pueblo* (3/06/1928).

51 *Las Provincias* (1/02/1934).

52 *Gaceta de Madrid* n. 325 (21/11/1919).

53 AGA. Educación 31/6970. (Visita d'inspecció BUV 21/02/1925).

54 *Gaceta de Madrid* n. 204 (22/07/1936).

temps sense matisos on les coses havien de ser necessàriament blanques o negres, el cas de Luis Chorro semblava prou paradigmàtic, tant per la seua religiositat, ja que eren paleses les seues conviccions manifestades públicament, com hem vist, en els articles publicats en la revista *Oro de Ley*, com a més també pel seu posicionament polític conservador, que fins i tot en algun moment el va acostar al partit Derecha Regional Valenciana, segons pròpia manifestació.⁵⁵ En conseqüència els anys del conflicte no van resultar fàcils per a ell, com conta en l'escrit adreçat al jutge instructor de depuració de funcionaris, una vegada acabat el conflicte:⁵⁶

Dejado cesante a primeros de septiembre de 1936. Repuesto en noviembre, estuve en mi destino hasta el 12 de marzo de 1937 en que fui detenido por la policía gubernativa, condenado el 31 del mismo mes a un año de privación de libertad; indultado y puesto en libertad el 13 de agosto del mismo año. Nuevamente preso el 30 de julio hasta el 6 de septiembre de 1938, en que volví a recobrar la libertad. Temiendo una tercera detención si seguía careciendo de carta de trabajo (no quise solicitar el reingreso a pesar de las vivas instancias de que fui objeto), acepté el trabajar como jornalero (veinte jornales al mes, de 10 ptas.) para la Junta del Tesoro Artístico (Sr. Mateu Llopis), hasta el 28 de marzo (de 1939) en que volví a la Biblioteca Universitaria llamado por su Director, D. José María Ibarra y Folgado.

El relat anterior s'ajusta al seguit de normes, decrets i comunicats que commouran la seua vida entre 1936 i 1939. Primerament i per acord de Consell de Ministres de 9 de setembre de 1936, a proposta del ministre d'Instrucció Pública y Bellas Artes, fou destituït del seu càrrec i funcions juntament amb el director de la Biblioteca, José Mª Ibarra Folgado, i els seus companys Joaquín Villalba Bru i Abelardo Palanca Pons.⁵⁷

55 AGA. IDD (05)001.003, Caja 31/06054, Exp. 46. Declaració jurada de L. Chorro (22/04/1939).

56 AGA. Ibídem. Exp. 46. Escrit de L. Chorro al Jutge instructor de Depuració de funcionaris (7/09/1939).

57 *Gaceta de Madrid* n. 254 (10/09/1936).

Targeta d'identitat de Luis Chorro Soria (València 13/11/1933).

Tot i això es reincorporarà al treball, segons comunicat de 23 de novembre de 1936 del subsecretari del Ministeri d'Instrucció Pública y Bellas Artes al rector de la Universitat:⁵⁸

Teniendo en cuenta los Servicios que vienen prestando en trabajos de catalogación de las Bibliotecas incautadas por la Junta de Incautación de Obras de arte y material docente, presidida por el Rector de la Universidad de Valencia, los funcionarios del cuerpo facultativo de Archivos, Bibliotecas y Museos, D. Luis Chorro Soria y D. Abelardo Palanca Pons, que fueron declarados cesantes en unión de otros funcionarios del mismo cuerpo por Orden Ministerial de 9 de septiembre último, este Ministerio ha tenido a bien disponer que quede sin efecto la citada orden en cuanto se refiere a los mencionados funcionarios, los cuales serán repuestos en todos sus derechos con abono de los haberes que hubieren debido devengar durante el tiempo de su cesantía, ya que no han dejado de prestar servicios a las órdenes de la citada Junta de Incautación, sin perjuicio de lo dispuesto en el Decreto de 27 de septiembre de 1936 publicado en las Gacetas de 28 y 29 del mismo

58 AUV. ES 46250 AUV. Arxiu General, Caixa n. 0973-003(2).

mes y año, y de lo que en definitiva resuelva en su día este Ministerio, al realizar la necesaria depuración general de todos los funcionarios dependientes del mismo.

És a dir, d'acord amb l'escrit Luis Chorro recuperava de manera oficial el seu lloc de treball i el seu sou, però el cessament no s'havia revocat definitivament, tot quedant en suspens de manera momentània i a resultes del que es determinés més endavant. A l'esmentada ordre ministerial de 27 de setembre de 1936 s'assenyalaven les quatre possibles solucions sobre la situació laboral dels funcionaris després del procés de depuració: reingrés, declaració de disponible governatiu, jubilació forçosa o separació definitiva del servei.⁵⁹

Quan Luis Chorro es reincorporà al seu lloc de treball en novembre de 1936, trobà una nova direcció, María Moliner Ruiz havia estat designada directora accidental de la Biblioteca Universitària, i li encomanà entre altres feines col·laborar amb el trasllat dels còdexs més valuosos a un lloc distint i de major seguretat en previsió de bombardejos.⁶⁰

L'Orde del Ministeri de la Governació de 21 de febrer de 1937 pretenia proveir «a todos los ciudadanos de un Carnet de Trabajo, acreditativo en todo momento de las funciones o Servicios que prestan en retaguardia en pro de la causa antifascista».⁶¹ En aquest carnet devia especificar-se nom i cognoms, edat, domicili actual i dels últims cinc anys, lloc de treball, horari laboral, signatura del responsable, data d'expedició i segell de l'entitat de treball. Encara que la norma és obligatòria per a tots els ciutadans de 18 a 45 anys i Luis Chorro ja en té 49, sembla conseqüència de la publicació d'aqueixa ordre el certificat emés el dia 26 de febrer de 1937 per María Moliner segons el qual s'acredita que Chorro havia estat destinat durant els últims 5 anys en la Biblioteca i tenia un horari de treball des de les 9 fins les 14 hores.⁶²

59 *Gaceta de Madrid* n.272 (28/09/1936).

60 AGA. IDD (05)001.003, Caja 31/06058, Exp. 6 Informe de Luis Chorro Soria (5/09/1939).

61 *Gaceta de la República* n. 54 (23/02/1937).

62 Certificat de l'horari laboral de Luis Chorro. Arxiu de R. Chorro Gascó..

Pocs dies després, el 12 de març, Luis Chorro fou detingut, posteriorment jutjat i a la fi condemnat a un any de presó el dia 31 del mateix mes, publicant-se la resolució de separació definitiva del seu càrrec per orde ministerial de 15 de maig de 1937.⁶³

Habiendo sido condenado por el Tribunal de urgencia número 1, como desafecto al Régimen, con una pena de un año en un campo de concentración el funcionario del Cuerpo facultativo de Archiveros, Bibliotecarios y Arqueólogos, D. Luis Chorro Soria, que prestaba Servicio en la Biblioteca Universitaria de Valencia, este Ministerio, en uso de las atribuciones que le concede el Decreto de 27 de septiembre de 1936, ha tenido a bien disponer la separación definitiva de su cargo con pérdida de todos sus derechos a D. Luis Chorro Soria.

Certificat de María Moliner, directora accidental de la Biblioteca Universitària (València, 26/02/1937).

63 *Gaceta de la República* n.140 (20/05/1937) i Universitat de València. ES 46250 AUV. Arxiu General, caixa n° 0974-008.

Per a complir condemna fou internat en la Presó Cel·lular de València, passant també pel convent de les caputxines de Santa Clara,⁶⁴ convertit en presó masculina des de l'inici del conflicte, fins que fou indultat i posat en llibertat el 13 d'agost de 1937.⁶⁵

Por el presente el Director de la cárcel Celular de esta Ciudad pondrá inmediatamente en libertad, si no estuviese detenido o preso por otra causa, a Luis Chorro Soria por haber sido indultado por el tribunal Supremo del resto que le queda por cumplir de la pena de privación de libertad que le fue impuesta. Pues así se ha acordado en resolución de este día, recaída en el juicio número 363 del corriente año por hostilidad y desafección al Régimen contra el mismo. Dado en Valencia a trece de agosto de mil novecientos treinta y siete.

Transcorregut un any quasi complet, va ser novament separat de la convivència social el 30 de juliol de 1938 i hagué d'ingressar en la presó el dia 1 d'agost,⁶⁶ treballant com a peó d'obrer en la construcció del refugi de la Diputació Provincial des de 24 d'agost fins el dia del seu alliberament, el 6 de setembre del mateix any.⁶⁷

Encara que la família conserva un escrit de Luis Chorro amb data 4 de novembre de 1938, signat i adreçat al director general de Belles Arts, on sol·licita el reingrés en el Cuerpo, sembla que finalment no es va decidir a presentar-lo. En conseqüència, com manifesta en la seua declaració jurada de setembre de 1939, la cessantia efectiva en el treball va durar pràcticament dos anys, des de la seua condemna en març de 1937 fins la seua reincorporació el 29 del mateix mes de 1939. Durant este període d'evident precarietat econòmica Luis Chorro va rebre l'ajuda de la seua família d'Oliva, especialment dels seus germans José, María i Enrique, d'amics com Luis Rodilla o la família Sapena, i en el tre-

64 L'augment de la població reclusa va obligar a utilitzar la presó provisional del convent de Santa Clara per a descongestionar les presons Cel·lular i de Sant Miquel dels Reis (GARCIA 2024/212) Juan, fill de Luis Chorro, contava que la família acudia a la presó de Santa Clara per poder veure'l.

65 Causa General. Prisión Celular de Valencia. Copias de órdenes de libertad durante el período republicano. CDMH/4//DNSD-Secretaría, Fichero, 14, C0231002.

66 Centro Documental Memoria Histórica. Causa General. Prisión Celular de Valencia. Listado de presos, 1938, p. 215.

67 AGA. IDD (05)001.003, Caja 31/06054, Exp. 46 Declaració jurada de Luis Chorro (22/04 i 22/05/1939).

ball també per part de la directora de la Biblioteca Universitària, María Moliner, a la qual li reconeix agraïment tant en la declaració jurada del propi expedient de depuració «por su buen comportamiento en la persecución de que fue objeto»,⁶⁸ com en l'escrit incorporat a l'expedient de depuració de Moliner.⁶⁹

Cree el declarante que Dª María Moliner le ayudó a sortear el escollo rojo mientras le fue posible; en la vista causa depuso en su favor y, ya en la cárcel el declarante, facilitó trabajo mecanográfico a un hijo suyo primero y luego a su hija, con carta de trabajo.

Esta opinió sobre l'actuació de Moliner en favor de Chorro i altres funcionaris perseguits també apareix corroborada per la relació de més testimonis (Abelardo Palanca, Consuelo Vaca, Rafael Raga, José María Ibarra, María Isabel Niño,...) i és argumentada per la bibliotecària en la declaració que presenta durant el seu propi procés de depuració:⁷⁰

En cierto momento en que se hacían preparativos para una depuración de personal, se pretendió, de una manera indirecta y velada, obtener por mí información del que entonces estaba a mi cargo. Por el mismo conducto por donde la insinuación me vino, hice saber que la suerte de ese personal era ya cosa mía (...)

4.7 L'EQUIP DE RECUPERACIÓ DEL PATRIMONI DOCUMENTAL I BIBLIOGRÀFIC

Alguns companys en actiu, com Felipe Mateu o Rafael Raga, van aconseguir incorporar-lo a un equip de treball, i així ho manifesta el director de la Biblioteca Universitària, José María Ibarra, en l'informe que s'incorpora a l'expedient de depuració de Luis Chorro:⁷¹

El tiempo que estuvo en libertad y separado del servicio, procuró invertirlo en trabajos, remunerados o no, de auxilio a los compañeros que procuraban, y en gran parte consiguieron, salvar el patrimonio artístico, bibliográfico y documental de Valencia y de otras partes, sobre

68 AGA. Ibídem. Declaració jurada de Luis Chorro (22/04 i 22/05/1939).

69 AGA. IDD (05)001.003, Caja 31/06058, Exp. 6 Informe de Luis Chorro Soria (5/09/1939).

70 AGA. Ibídem. Expedient de depuració de María Moliner Ruiz.

71 AGA. IDD (05)001.003, Caja 31/06054, Exp. 46 . Informe de José Mª Ibarra (18/09/1939).

todo concentrándolo en el Real Colegio del Corpus Christi (Patriarca) en donde se halló, bien clasificado y ordenado, al sublevarse Valencia el 29 de marzo último.

En les paraules anteriors es fa referència al treball meritori i de consciència que un grup de bibliotecaris i arxivers van fer en pro de la salvació del patrimoni documental valencià entre 1936 i 1939 davant l'amenaça de destrucció que patia. Segons conta Rafael Raga Miñana, en els primers mesos de la contesa bèl·lica, amb la decidida actuació de l'aleshores cap de la Biblioteca Universitària, José Maria Ibarra i dels funcionaris subordinats, van anar recollint-se en diferents aules universitàries una important quantitat de llibres procedents dels primers convents saquejats, que posteriorment foren traslladats al Col·legi del Corpus Christi. També gràcies a les gestions del Rectorat pogué salvar-se en aqueixa mateixa època la biblioteca del canonge Sanchis Sivera. Però fou a començament de 1937 quan s'intensificà l'actuació dels funcionaris del CFAByA, dedicant-se de manera metòdica a la salvaguarda i organització de tots els fons bibliogràfics i documentals que van poder ser recollits. Entre les primeres actuacions va estar l'arxiu i biblioteca de la catedral de València, que havia patit l'incendi intencionat, traslladant-se els documents i obres recuperades al Patriarca per a la seua neteja, inventari, catalogació i custòdia. Successivament foren incorporats els fons d'altres biblioteques conventuals o particulars: Seminari, Santa Úrsula, jesuïtes,..., ocupant-se amb ells la majoria de les dependències del Col·legi del Patriarca, exceptuada l'església per ser dipòsit de quadres i obres d'art al càrrec de la Junta del Tesoro Artístico. Els funcionaris implicats havien de fer compatible aquesta activitat amb el servei públic en els establiments als quals estaven destinats.

Avançat el conflicte, l'escassetat de paper va motivar l'afany de les autoritats per transformar en pasta tota publicació existent per tal d'abastir a les diferents fàbriques de València, de manera que calgué organitzar brigades, recórrer els magatzems on es conservaven amuntegats papers de tot tipus entre els quals hi havia documentació valuosa, destrossada i ensacada per a dur a les calderes. Així es van poder recuperar encara alguns exemplars procedents de la catedral de Sogorb i gran part de l'Arxiu Municipal de València. Amb una antiga galera

tirada per un rossí es va transportar també tot el que podia anar recuperant-se en domicilis particulars, draperies, convents destinats a habitatge d'evacuats,..., traslladant-ho al Patriarca.

Els funcionaris implicats en aquests treballs intensos de recuperació contrarellotge van ser Francisco de B. San Román, director del Museu de Toledo, Maruja Salto, Fermín i Ramón Villarroya, Juan Masiá, Luis Guarner, Jaime Caruana, tots desplaçats a València a causa del conflicte bèl·lic, en unió dels bibliotecaris de la Universitat Luis Chorro i Abelardo Palanca, organitzats i dirigits per Felipe Mateu i Llopis, que procedia del Museo Arqueológico Nacional. És innegable que el seu treball va redundar en benefici del patrimoni públic, el qual van defensar en aquells moments per damunt de riscos professionals i personals amb una perspectiva que feia realitat el lema *Sic vos non vobis*, propi de la institució a la qual pertanyien (Raga 1939).

4.8 REINCORPORACIÓ A LA BIBLIOTECA UNIVERSITÀRIA (1939-1958)

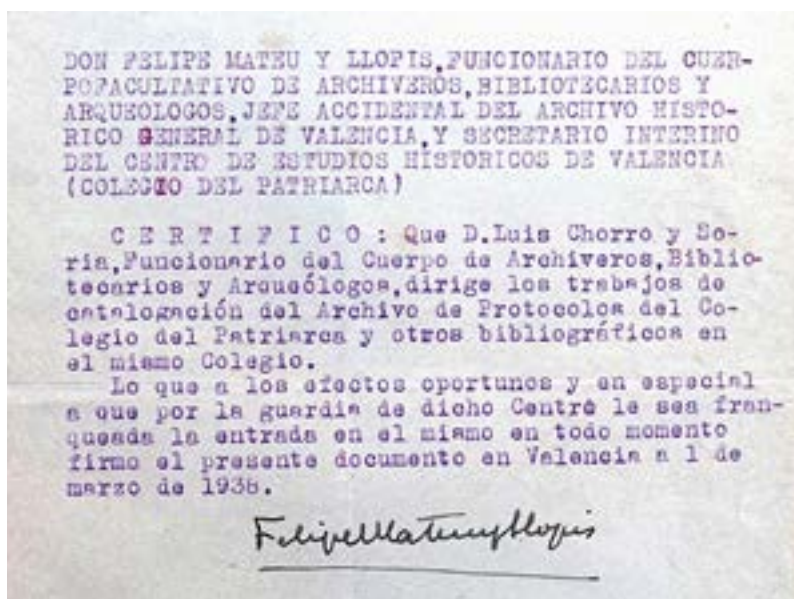
El 28 de març de 1939 Luis Chorro es presentà en la Biblioteca Universitària, reclamat pel seu director, José María Ibarra Folgado, incorporant-se al treball a partir del dia següent. En instància al ministre d'Educación Nacional signada el dia 22 de maig sol·licità la rehabilitació per a l'exercici de la professió. El 30 de maig de 1939 va ser nomenat cap provisional del Departament de Biblioteques de València.⁷² La reincorporació de tota manera no va estar exempta de problemes, perquè novament li calgué passar pel tràmit de la depuració, del qual es queixava en el seu escrit de 7 de setembre al jutge de depuració de funcionaris:⁷³

Estos hechos pensé siempre que eran el mejor aval. Pero no pude imaginar que tuvieran como segunda parte la necesidad de buscar testimonios de personas que quizás acertaron a vivir en el período rojo con menos molestias y perjuicios.

⁷² Informació de Rafael Chorro Gascó.

⁷³ AGA. IDD (05)001.003, Caja 31/06054, Exp. 46 Escrit de L. Chorro al Jutge instructor de depuració de funcionaris (7/09/1939).

Segons carta de 18 d'octubre adreçada igualment al jutge pel registrador de Monòver, Vicente Riera Rodríguez, natural d'Oliva i amic personal de Chorro, encara no estava resolta la seua depuració. Finalment va ser readmès en el Cuerpo amb la recuperació de tots els seus drets i per Llei de 30 de desembre de 1939 prengué possessió del seu destí el 15 de gener de 1940 (Cabeza 2000: 179).

Certificat de Felipe Mateu i Llopis, cap accidental de l'Arxiu Històric General (València 1/03/1938).

Per orde de la Direcció General de Archivos y Bibliotecas va ascendir a la 4a. categoria, amb efectes econòmics i d'antiguitat de 28 de maig de 1941; a partir del 26 de febrer de 1942 i fins a l'any 1949 fou bibliotecari-director de la Biblioteca Universitària i entre 1949 i 1958 bibliotecari-secretari (Cabeza 2000: 179). També figura com encarregat, en jornada acumulada, de la Biblioteca de la Facultat de Ciències en dues ocasions: en 1949⁷⁴ i des de l'1 de maig de 1951.⁷⁵ Durant tot

⁷⁴ *Boletín Oficial del Ministerio de Enseñanza Nacional* n. 36 (5/09/1949) p. 575.

⁷⁵ *Revista de archivos, bibliotecas y museos* n. 3 (1/09/1951) p. 738 i també *Boletín Oficial del Ministerio de Educación Nacional* n. 42 (15/10/1951) p. 977.

aquest període entre el final de la Guerra Civil i la jubilació va continuar progressant en l'escalafó fins arribar a la primera categoria del CFA-ByA per Orde Ministerial de 31 de maig de 1954 (Cabeza 2000: 180).

A banda del seu treball oficial com a funcionari del Cuerpo fou nomenat per la Dirección General de Enseñanza Media el 26/02/1942 bibliotecari de l'Institut Lluís Vives de València,⁷⁶ en la vida acadèmica del qual tindrà una participació activa, encarregant-se per exemple de pronunciar el discurs preliminar en el saló d'actes del centre el dia 11 de maig de 1943, amb motiu de la celebració de la Fiesta del libro,⁷⁷ o arribant a ser, a proposta de la direcció, adjunt interí per a l'assignatura de Llatí durant el curs 1946-47.⁷⁸

4.9 TREBALLS I PUBLICACIONS

Pel que fa a treballs i publicacions relacionades amb la seua activitat professional podem destacar durant els seus primers anys de destinació a València la col·laboració amb Marcelino Gutiérrez del Caño, director de la Biblioteca Universitària entre 1908 i 1922, en la catalogació d'exemplars rars i incunables. També publica en la *Revista de archivos, bibliotecas y museos* (juny-setembre de 1930) la transcripció d'un document de l'any 1559, procedent de l'Arxiu de l'Alhambra, sobre les capitulacions de Granada, on es tracta dels drets dels vençuts i la forma en què van ser tornats en anys posteriors, tot especificant certs usos i costums dels naturals del territori. Posteriorment participà en l'elaboració del llibre *Instrucciones para la redacción del Catálogo Alfabético de Autores y Obras anónimas en las Bibliotecas Públicas del Estado* (Madrid, 1945), un ambiciós treball col·lectiu, de caràcter públic i d'àmbit nacional, en la introducció del qual es destaca singularment les aportacions dels facultatius de la Biblioteca Universitària de València (Blay 1960: 664). A més va publicar l'any 1945 en el n.7 de la revista *Biblioteconomía*, butlletí de la Escuela de Bibliotecarias de Barcelona, l'article «Ordenación de los libros en la biblioteca».

⁷⁶ Institut Lluís Vives de València. Libro de Actas de tomas de posesión (1939-43) p. 90.

⁷⁷ Jornada (11/05/1943) p. 2.

⁷⁸ *Boletín Oficial del Ministerio de Enseñanza Nacional* n. 51 (23/12/1946) p. 779.

Però el seu treball més personal i destacat fou l'elaboració de l'opuscle *Índice alfabético* (Madrid, 1949), com a complement de les ja citades *Instrucciones*. En opinió de Felipe Mateu (Frías 1995, 477-478)

Portada del *Índice alfabético*, treball de Luis Chorro (Madrid, 1949).

«el trabajo constituyó un excelente medio instrumental para manejar las reglas y, desgraciadamente, no fue incorporado en ediciones posteriores. Así, el índice de la edición de 1955 fue mucho menos extenso que el de don Luis Chorro, y la labor de éste no quedó totalmente incorporada a la mencionada edición». Una conseqüència del seu treball fou que la Dirección General de Archivos, Bibliotecas y Museos aprovà el 21/12/1949 la concessió de tres beques, una de les quals s'atorgà a Luis Chorro, per a la preparació i redacció d'un estudi

sobre les normes vigents per a la formació del catàleg d'autors i les possibles modificacions per al seu ús en tots els països de llengua espanyola.⁷⁹ En relació amb aquest estudi podem citar la referència elogiosa que Rafael Raga Miñana, director aleshores de Bibliotecas Populares, va fer durant l'acte de cloenda del *Cursillo Elemental de Biblioteconomía*, celebrat el 30 de maig de 1958 en l'Institut Sant Vicent Ferrer de València, tot assenyalant que Luis Chorro hi havia dedicat molts anys d'esforç a la reforma de les instruccions de catalogació, però era un

⁷⁹ *Boletín Oficial del Ministerio de Educación Nacional* n. 5 (30/01/1950) p. 104.

treball que encara romania inèdit.⁸⁰ Pocs anys després, quan se celebra a París la conferència internacional sobre principis de catalogació entre el 9 i el 18 d'octubre de 1961, també és citat l'estudi de Chorro:

Un Anteproyecto de reforma de nuestras Instrucciones que había sido preparado por la Comisión, fue enviado a todos los directores de las Bibliotecas servidas por el Cuerpo Facultativo de Archiveros, Bibliotecarios y Arqueólogos, para conocer la opinión de los bibliotecarios españoles (...) La Comisión recibió contestaciones (...) Hay que tener en cuenta, además, las contestaciones al Anteproyecto de reforma, redactado anteriormente por A. García Rives y M.L. Poves, remitidas por los funcionarios de la Biblioteca Central del CSIC, y por los señores Real de la Riva, Arribas y Parga, así como el trabajo del señor Chorro.⁸¹

L'última comesa de Chorro, a la qual podem fer referència, està relacionada amb l'organització en València del *III Congreso Nacional de la Abogacía* en juny de l'any 1954. Com a complement s'hi organitzà una

Dempeus: Luis Chorro a la dreta i Enrique Chorro, germà, a l'esquerra. Asseguts: a la part dreta Carmen Barril, nora, amb el net José Luis; la filla Maruja segona per l'esquerra; vestida de negre Maria Chorro (Oliva 1952).

80 *Boletín de la Dirección General de Archivos y Bibliotecas* n. 46 (abril-juny 1958) p. 53.

81 *Boletín de la Dirección General de Archivos y Bibliotecas* n. 62 (novembre-desembre 1961) p.28 i 29.

exposició bibliogràfica sobre dret històric del Regne de València, instal·lada en dependències de l'Ajuntament de València (el Salón de Fiestas i les sales de l'Arxiu Històric Municipal) que dugué el títol *Grandes Figuras del Reino de Valencia*. De l'organització se n'encarregà la Direcció General de Archivos y Bibliotecas i els fons documentals principals foren aportats per l'Arxiu del Regne i la Biblioteca Universitària mitjançant la necessària implicació del seu personal. Entre els redactors del catàleg de l'exposició, publicat en 1955, trobem Luis Chorro i també un altre saforenc, l'historiador medievalista Josep Camarena Mahiques, del qual en el pròleg es destaca el seu important treball en la recerca i localització de documents sobre els Furs i les Corts del Regne.⁸²

4.10 LA JUBILACIÓ

Després de 47 anys en actiu i amb 70 d'edat, el 23 de maig de 1958 cessà en tots els seus càrrecs per haver arribat al moment reglamentari de la jubilació. En reconeixement a la seua dedicació i mèrits ja li havia estat concedit en 1951 per part del Ministerio de Educación Nacional l'ingrés en la Orden Civil de Alfonso X el Sabio con la categoria de cruz.⁸³ Tot i estar jubilat continuà essent convidat a nombrosos

Concessió de l'ingrés en l'Orden Civil de Alfonso X, el Sabio, amb categoria de creu. (Madrid 18/07/1951).

82 *Boletín de la Dirección General de Archivos y Bibliotecas* n. 19 (abril-maig 1954) p. 56.

83 Escrit del Ministerio de Educación Nacional (18/07/1951). Arxiu de R. Chorro Gascó.

esdeveniments culturals que se celebraven a València, especialment els relacionats amb biblioteques i arxius, entre els quals destaquem la invitació personal de la directora del Archivo Regional de València, Rosa Rodríguez Troncoso, el 12 de gener de 1962 a l'acte de col·locació de la primera pedra de l'edifici de l'Arxiu del Regne al passeig de l'Albereda de València. Rebé encara un últim reconeixement el dia 22 de març de 1965 en companyia d'Amadeo Tortajada i Carlos Ramos durant un acte d'homenatge en la Biblioteca Nacional, en el qual els tres funcionaris jubilats van ser distingits amb una safata de plata.⁸⁴

5. LA BIBLIOTECÀRIA MARUJA CHORRO SOLBES

L'etapa última de la vida professional de Luis Chorro coincideix amb l'accés al món laboral de la seua filla Maruja, seduïda també per l'estima als documents històrics i la bibliofília que havia conegut en la figura del pare. Seguint les seues mateixes passes va estudiar la carrera de Filosofia i Lletres en la Universitat de València, i s'especialitzà també en Història, llicenciant-se l'any 1945. Designada per la Dirección General

Luis Chorro Soria fotografiat pel seu fill Juan. Biblioteca de l'Institut Lluís Vives. (València, finals dècada 1960)

84 «La festividad de San Benito» dins *Boletín de la Dirección General de Archivos y Bibliotecas* n. 82 (març-abril de 1965) p. 11.

de Archivos y Bibliotecas com a col·laboradora interina del CFAByA, s'incorporà al món bibliotecari primerament per a treballar en la Biblioteca Universitària de València durant el segon semestre de 1955, i entre 16 de juliol de 1957 i 15 de novembre del mateix any treballà també interinament com a auxiliar del Cuerpo. Ja per oposició va accedir el 15 de novembre de 1957 al Archivo Regional de Valencia, predecessor de l'actual Arxiu del Regne, els primers anys encara en l'antiga seu de la Casa Professa dels jesuïtes al carrer Puríssima i a partir de 1965 en el nou edifici del passeig de l'Albereda, treballant d'auxiliar fins agost de 1966.⁸⁵ Ingressà a partir d'esta data en la Biblioteca de la Universitat de València com a funcionària en pràctiques per haver aprovat els cinc exercicis dels quals constava aleshores l'oposició al CFAByA en la secció de biblioteques.⁸⁶ L'any 1969 és la cap de la Biblioteca de la

Maruja Chorro Solbes. Dibuix fet pel seu germà Juan (10/01/1945).

⁸⁵ ARV. Correu electrònic de 17/02/2025.

⁸⁶ BOE n. 258 (28/10/1966).

Facultat de Filosofia i Lletres en el moment de realitzar-se el trasllat des de la seu històrica del carrer de la Nau al nou edifici de l'avinguda Blasco Ibáñez.⁸⁷

Entre 1970 i 1979 estigué en situació d'excedència voluntària no retribuïda amb motiu de l'avançada edat de son pare, vidu des de setembre de 1960 i necessitat de la seua atenció, amb el qual convivia. Després de morir Luis Chorro el 24 de desembre de 1978, sol·licità el reingrés, essent destinada el 25 de maig de 1979 provisionalment a la Biblioteca Pública de València fins el 7 de març de 1981; dos dies després s'incorporà a la Biblioteca Universitària. Durant aquesta última etapa laboral va coincidir amb altres funcionàries com Pilar Faus, Pilar Gómez i María Cruz Sánchez-Albornoz, compartint entre totes, segons pròpies manifestacions, la direcció de la Biblioteca Universitària, de tal manera que van poder impulsar i mantenir una línia de treball i d'investigació d'acord amb la importància dels fons custodiats. Maruja Chorro

Maruja Chorro dempeus, de negre en la part dreta, amb companys de treball el dia de la jubilació. Claustre de la Universitat (València, maig de 1985).

⁸⁷ Vid. Cabeza: 2001, p. 164, 166, 191 i 203.

es jubilà el dia 12 de maig de 1985, rebent durant l'acte d'acomiadament el reconeixement per la tasca feta, però també pel tracte dispensat. Citem en aquest sentit les paraules que li dedica Enric Soler i Godes:

Arribar a regir una Biblioteca com la Universitària de València és aplegar a un lloc privilegiat en la cultura valenciana. El meu goig és haver-os conegut i tractat en eixa llar i haver descobert la qualitat humana de la vostra personalitat (...) ⁸⁸

En el vessant personal demostrà una alta vocació de servici, i estava convençuda també fins la reivindicació de l'important paper de la dona tant en la faceta familiar com laboral. La família conserva un document inèdit, en el qual es recullen per escrit les vivències i experiències personals durant el viatge de fi de carrera al Marroc, on rep especial atenció i tractament la figura de la dona àrab. El seu traspàs es produí el 22 de gener de 2006 i està soterrada al cementeri de Moncada, on també ho estan els pares, l'àvia i el germà Juan.

6. EPÍLEG

La dedicació al món bibliotecari i arxivístic va ocupar l'activitat professional de pare i filla al llarg de les respectives vida, però també fou fruit dels seus gustos personals. El propi Luis reconeix que les principals relacions personals que manté se situen al voltant del món bibliogràfic i cultural, arribant a manifestar durant el seu procés de depuració a raó que ho justifica; «mi vida se ha encerrado en las paredes de bibliotecas mañana, tarde y noche desde 1915». ⁸⁹ De natural auster i honrat i, com a professional, laboriós i competent, era reconegut no solament per la sòlida formació cultural que posseïa, sinó també per la seua educada conducta i tracte. Disposat sempre a ajudar l'estudiant sense recursos, així és recordat pel pediatra José Fornés Ruiz durant l'acte d'homenatge al seu company d'estudis universitaris el doctor Francisco Murcia García, celebrat el dia 22 de juny de 1974:

⁸⁸ Escrit d'Enric Soler i Godes a Maruja Chorro. Arxiu de R. Chorro Gascó.

⁸⁹ AGA. IDD (05)001.003, Caja 31/06054, Exp. 46. Escrit de L. Chorro al jutge instructor de Depuració de funcionaris (7/09/1939).

(...) en tiempos de estudiantes andaban ambos escasos de recursos económicos, pero estaban ávidos de leer y estudiar y gracias a ese bibliotecario, todo corazón y bondad, don Luis Chorro, que les facilitaba cuantos libros necesitaban para continuar estudiando (...) ⁹⁰

Entre les seues aficions pot destacar-se la fotografia, el gust per la qual serà compartit posteriorment pel seu fill Juan. Potser en l'actualitat la rellevància de la seua figura sembla un poc esvaïda i difuminada però, observada dins el temps en què va viure, especialment en els moments de la seua formació i durant l'exercici professional en el món dels arxius i biblioteques, Luis Chorro va excel·lir entre els seus conciutadans.

Maruja Chorro amb son pare Luis (València 1974).

90 Carta de Luis Carpi a Luis i Maruja Chorro (24/06/1974) Arxiu de R. Chorro Gascó.

SIGLES

AGA: Archivo General de la Administración (Alcalá de Henares)
AHN: Archivo Histórico Nacional (Madrid)
AHO: Arxiu Històric d'Oliva
APSMO: Arxiu Parroquial de Santa Maria (Oliva)
APSRO: Arxiu Parroquial de Sant Roc (Oliva)
AUV: Arxiu de la Universitat de València
BNE-A: Biblioteca Nacional de España. Archivo. (Madrid)
BUV: Biblioteca de la Universitat de València
CDMH: Centro Documental de la Memoria Histórica (Salamanca)
CFABYA: Cuerpo Facultativo de Archiveros, Bibliotecarios y
Arqueólogos

BIBLIOGRAFÍA

- BLAY NAVARRO, Juan (1960): *Documentos y datos para la historia de la ciudad de Oliva*, València, ECIR.
- CABEZA SÁNCHEZ-ALBORNOZ, Mª Cruz (1996): «La Biblioteca Universitaria de Valencia» dins *Boletín de la ANABAD* Tom 46, n. 3-4 pp. 293-318
- (2000): *La Biblioteca Universitaria de Valencia*. Universitat de València.
- CANYAMÀS I VALLCANERA, Doménec-Xavier (2024): «Consideracions sobre un cognom vinculat històricament a Oliva: Siscar» dins *Cabdells XXII*, Associació Cultural Centelles i Riusech, Oliva.
- CHORRO SORIA, Luis (1962): «Olivenses ausentes» dins *Sant'Ana* n.4 (desembre). Ajuntament d'Oliva.
- DD.AA. (1955): *Catálogo de la Exposición de Derecho histórico del Reino de Valencia*. Talleres tipográficos de Miguel Laguarda. València.
- FELIP SEMPÈRE, Vicent (2004): «Notes sobre els Centelles al Regne de València i l'inventari del seu Palau d'Oliva», dins *Cabdells IV*, Associació Cultural Centelles i Riusech, Oliva.

- FRÍAS MONTOY, José Antonio (1995): *La descripción bibliográfica y sus puntos de acceso en el catálogo de la Biblioteca: evolución histórica y problemática actual*. vol. II, Treball de Doctorat, Facultat de Filologia, Universidad Complutense, Madrid. (Consulta en línia: <https://hdl.handle.net/20.500.14352/63691>)
- GARCIA FERRANDIS, Xavier (2024): «Enfermar tras las rejas: la asistencia sanitaria en las prisiones de la Ciudad de Valencia durante la Guerra Civil Española». *Ayer. Revista de Historia Contemporánea*. 135 (3), 187-219. (Consulta en línia: <https://doi.org/10.55509/ayer/2415>)
- MARTÍ DE VESES Y VIVES, Leopoldo (1927): «Los progresos de Oliva» dins *Las Provincias* (28/08/1927).
- MARTÍNEZ RUS, Ana (2010): «María Moliner y las bibliotecas públicas: un compromiso con la democracia republicana y la difusión de la cultura» dins *MEI Métodos de Información*, vol.1, n.1 (Exemplar dedicat a: *De la lectura privada a la agitación por la lectura: mujeres, cultura y bibliotecas (1920-1950)*) pp. 5-24. Universidad Complutense de Madrid.
- MATEU IBARS, Josefina i María Dolores (1992): «Notas sobre la Inspección de Bibliotecas de la Zona de Levante (1953-1968)» dins *Boletín de la ANABAD*, tom 42, n.2, pp. 167-191.
- MORELL GREGORI, Joan Ramon (2017): «Carmen Valero Gimeno, mestra de cap a cor» dins *Vint mestres del segle xx al País Valencià* p. 105-116. Edicions 96, La Pobla Llarga.
- NAVARRO LLUCH, María Teresa (2011): *Biografía de Archiveros, Bibliotecarios y Documentalistas Valencianos*. Treball fi de grau. Llicenciatura en Documentació. Universitat Politècnica de València. Riunet. (Consulta en línia <http://hdl.handle.net/10251/12065>).
- PÉREZ BOYERO, Enrique: *Inventario del fondo documental de la Junta Facultativa de Archivos, Bibliotecas y Museos*, Madrid, Biblioteca Nacional de España.
- (2014) Volumen I: Serie de Partes trimestrales de Trabajo, Partes de Asistencia, Memorias Anuales, Anuarios del Cuerpo Facultativo, Comisión inspectora de Catalogación, Guía histórica y descriptiva de los Archivos, Bibliotecas y Museos arqueológicos de España.

- (2016) Volumen II: Series de Actas, Expedientes de Sesiones y Actas de Consejo Asesor.
 - (2017) Volumen III: Series de expedientes de visitas de inspección y expedientes de personal
- PI I APARICI, Joan Francesc (2008): «José María Vidal Pastor i el món organístic a Oliva entre 1537-2005» dins *Cabdells V*, Associació Cultural Centelles i Riusech, Oliva.
- RAGA MIÑANA, Rafael (1939): «Labor del Cuerpo de Archiveros, Bibliotecarios y Arqueólogos durante la Guerra en Valencia» dins *Las Provincias* (10/06/1939).
- RUIZ CABRIADA, Agustín (1958): *Bio-bibliografía del Cuerpo Facultativo de Archiveros, Bibliotecarios y Arqueólogos 1858-1958*. Junta Técnica de Archivos, Bibliotecas y Museos. Madrid.
- TORREBLANCA LÓPEZ, Agustín (2009): *El Cuerpo Facultativo de Archiveros, Bibliotecarios y Arqueólogos (1858-2008). Historia burocrática de una institución sesquicentenaria*. Ministerio de Cultura, Madrid.

HEMEROTECA DE PREMSA LOCAL

Patria Chica: n.24,31,70.

Levante: n. 1, 8, 9, 10 i 15.

Sant'Ana n. Extraordinari, 44-45 i 46-47.

NAIXEMENT I EVOLUCIÓ DE L'ACTUAL IES GABRIEL CISCAR. 50 ANYS D'HISTÒRIA DE LA FORMACIÓ PROFESSIONAL A OLIVA

VICENTE FERNANDO VENGUT BLAY

Catedràtic de Matemàtiques jubilat de l'IES Gabriel Ciscar

Aquest article naix per la necessitat de donar a conèixer i que quede constància de l'evolució dels estudis de Formació Professional a Oliva des de la seua creació, en setembre de 1975, fins l'actualitat.

En aquests 50 anys d'història aquest institut ha sofert diferents transformacions en tots els aspectes, en quant a les instal·lacions utilitzades, als recursos humans (professorat i alumnat) i a les diferents denominacions i adaptacions a les noves lleis que van apareixent: la Llei General d'Educació de 1970 i Finançament de la Reforma Educativa,¹ la transició de la dictadura a la Democràcia, la Llei d'Educació de 1990 i les successives lleis orgàniques que van aprovant-se i derogant-se segons el color polític de cada moment fins a la Llei Orgànica 3/2022 de 31 de març d'Ordenació i Integració de la Formació Professional.

L'esmentada llei de 1970 determina l'obligatorietat de l'educació fins als 14 anys i estableix el sistema educatiu amb huit cursos d'Educació General Bàsica (EGB) com a ensenyament obligatori, el Batxillerat Unificat i Polivalent (BUP), la Formació Professional (FP) — que substituïa els estudis anteriors de Mestria Industrial — i els estudis universitaris.

Amb la finalitat de satisfer la necessitat de llocs escolars de Formació Professional derivada de la immediata culminació de l'octau curs d'EGB, s'insta per part del Ministeri d'Educació i Ciència a l'Ajuntament d'Oliva a cedir espais provisionals per ubicar els nous estudis de Formació Professional de primer grau. El Ministeri d'Educació es fa càrrec, a través del Patronat de Promoció de la Formació Professional, de les despeses ocasionades pel personal docent, material inventariable, mobiliari i material fungible. De les altres despeses ocasionades per al funcionament es feren càrrec els ajuntaments.

¹ Va estar vigent durant la Transició democràtica (1975- 1982) i els huit primers anys de governs socialistes (1982-1990) amb importants modificacions.

L'Ajuntament d'Oliva disposava en aqueixos moments de l'edifici de l'antiga estació de tren de via estreta Carcaixent-Dénia, que es va clausurar l'any 1974. L'alcalde de la ciutat, Don Salvador Cardona Miralles, va oferir al Ministeri d'Educació els locals de l'estació, que amb una remodelació per adaptar els espais a les necessitats de la nova funció, foren acceptats.

El 9 de setembre de 1975 el Ministeri comunica a l'Ajuntament la creació d'una secció estatal de Formació Professional de primer grau, depenent de l'Escola de Mestria Industrial de Xàtiva, amb l'autorització per impartir els ensenyaments professionals de primer grau de la branca Administrativa i Comercial, professió Secretariat i la branca del Metall, professió Mecànica.

A partir d'aquesta data comença l'organització del curs 1975-76 amb la proposta per part de l'alcaldia del professor delegat de la Secció, que es faria càrrec de l'organització del curs, el pla d'estudis, la composició del primer claustre de professorat, el procés de matriculació de l'alumnat, i la recepció i distribució del mobiliari per a les aules i tallers per tal de començar les classes lectives el més aviat possible.²

La resposta de l'alumnat va resultar un èxit amb 159 matriculats, 111 alumnes en la branca Administrativa distribuïts en dos torns, 70 en torn diürn i 41 en torn nocturn, i 48 alumnes en la branca de Metall en torn diürn. Això va suposar habilitar dues aules més, una en el menjador del recent inaugurat col·legi Lluís Vives i una altra aula en l'Institut de Batxillerat, on la branca Administrativa es va ubicar en les aules esmentades i la branca Mecànica a l'Estació, amb una configuració de l'horari lectiu que permetera el desplaçament del professorat en la mitja hora de l'esplai de l'Estació al col·legi Lluís Vives i l'Institut, i a l'inrevés. Les classes començaren el 5 de novembre, quinze dies abans de la mort de Francisco Franco.

2 Dotació de material enviat pel Patronat de Promoció de la FP: Equipament de mobiliari per a 4 aules, 42 màquines d'escriure Hispano Olivetti amb els corresponents carros, 4 màquines d'estenotípia, 40 taules i banquetes de dibuix, una fotocopiadora, material d'EF —espatlles, un poltre, un plint— i dotació de material de taller de mecànica, bancs de treball amb equips de ferramentes.

Antiga estació del tren de via estreta.

El primer claustre de professorat el van compondre:

Professors titulars.

- En Vicente Fernando Vengut Blay, Enginyer Agrònom, professor delegat.
- Na Salvadora Climent Riera, Llicenciada en Farmàcia.
- Na Maria Bertomeu Álvarez, Llicenciada en Història.
- Na Vicenta Llorca Climent, Llicenciada en Filosofia i Lletres.
- En Domingo Llorca Acevedo, Llicenciat en Econòmiques.

Mestres de taller.

- En Juan Canet Cañamás – Perit Mercantil.
- En Francisco Aparicio Paredes – Expert en mecanitzat.

Completaren el claustre.

- En Vicente Roig Tomás – Mestre de primària Ed. Física (homes) i FEN.
- Na Eugenia Mascarell -Educació Física (dones).

En el curs 1976/1977 s'incorpora el segon curs de les dues branques, s'amplien els espais físics en un magatzem a prop de l'edifici de l'antiga estació de ferrocarrils on s'ubiquen el taller de Mecànica i l'aula de Tècniques d'Expressió Gràfica i s'amplia el claustre de professorat amb la incorporació de tres professors titulars més, N'Amparo Guerri Sirera -Llicenciada en Història-, En Vicente Fenollar Cots -Llicenciat en Econòmiques- i En Manuel Arnal Bertomeu -expert d'Educació Física-. Aquest curs comença a funcionar el transport escolar per a l'alumnat procedent de la comarca.³

Finalitzat el curs s'expedeixen per l'Escola de Mestria Industrial de Xàtiva els primers títols de Tècnic Auxiliar de Secretariat i de Tècnic Auxiliar Mecànica a l'alumnat que havia superat amb èxit els estudis de FP de primer grau en la Secció d'Oliva.

Avançant en la transició democràtica, en juny de 1977 es va elegir l'Assemblea Constituent encarregada de redactar la Constitució Espanyola.

En data 23 de setembre de 1977 es crea el Centre Nacional de Formació Professional de Primer i Segon Grau d'Oliva, ja independent de Xàtiva. S'ubica en l'antic Asil en el carrer les Moreres, després d'una remodelació dels espais físics per adaptar les instal·lacions al nou ús educatiu realitzada per l'Ajuntament i s'amplia l'oferta educativa amb la implantació del primer curs de segon grau en la branca Administrativa, amb 25 alumnes en torn diürn i 10 en nocturn amb el títol de Tècnic Auxiliar procedents d'Oliva i del centre privat de les Esclaves de Benirredrà , que junt a l'alumnat matriculat de primer grau resulta una matrícula de 203 alumnes.

3 Alumnat i procedència: Gandia (16), Bellreguard (12), Almoines (4), Alqueria de la Comtesa (4), Piles (1), Potries (1), Villalonga (1).

El set d'octubre es convoca el primer claustre de professors amb la finalitat d'elegir la terna de professors a presentar al Ministeri d'Educació i Ciència per al nomenament de director. Aquest recau en el professor Vicente Fernando Vengut Blay que constitueix el primer equip directiu i la primera plantilla de personal no docent.⁴

Primera promoció de Tècnics Superiors d'Administració.

El curs 1978/1979, amb la implantació del primer curs de primer grau de la branca de Delineació, professió Delineant, amb una matrícula de 32 alumnes s'obri un nou camí en l'oferta educativa en la Safor i les comarques veïnes.

Cal destacar, la implantació amb caràcter experimental de l'assignatura de Valencià en els primers cursos de primer grau impartida per la professora Na Rosa Balaguer Oltra.

⁴ Director: Vicente Fernando Vengut Blay; cap d'estudis: Salvadora Climent Riera (Rosa); secretari: Domingo Llorca Acebedo. Personal no docent: auxiliar administrativa: María Luisa Alandete Miñana; conserge: Vicente Gregori Mena; neteja: Amparo Blay Mestre i Vicenta Escrivà Parra.

Aquest curs va haver moguda política amb la celebració del referèndum d'aprovació de la Constitució el 6 de desembre i les convocatòries de les primeres eleccions democràtiques generals l'1 de març i locals el 3 d'abril.

Edifici inaugurat el 10 d'octubre de 1983.

Taller de Metall-Mecànica.

El següent curs 1979/80 prenen possessió els primers professors numeraris amb destí a aquest centre que aprovaren les oposicions nacionals per al cos de Professors de Mestria Industrial convocades l'1 de desembre de 1978. En aquest curs es completen els estudis de segon grau de la branca Administrativa i s'expedeixen els títols de la primera promoció de Tècnics Superiors en Administració als alumnes que havien superat amb èxit els estudis esmentats.

El curs 1980-81, a nivell educatiu, s'incorporen els ensenyaments de segon grau de Metall - Mecànica i Delineació - Edificis i Obres. Les instal·lacions de l'Asil van quedant-se obsoletes i insuficients i, amb data 20 de juny de 1981, comença a construir-se el nou edifici, amb capacitat per a 600 llocs escolars, en la parcel·la cedida per l'Ajuntament en la

Inundacions de novembre de 1987. Carrer Carretera de Pegu.

confluència de la carretera N-332 i el riu Alfadalí. Dos cursos després, concretament el 10 d'octubre de 1983, comencen les activitats lectives amb una matrícula de 421 alumnes i es celebra la inauguració oficial del centre el 25 de novembre. En els cursos successius es completen els ensenyaments de segon grau en les branques de Metall i Delineació, que consoliden els estudis de Formació Professional en les tres branques autoritzades.

En l'àmbit polític, el colp d'Estat del 23 de febrer de 1981 va alterar les activitats docents degut a la situació política generada.

El curs 1984/85, per un acord del Ministeri d'Agricultura i la Conselleria d'Educació, s'activa experimentalment la branca Agropecuària, amb 18 alumnes dels centres de Capacitació Agrària de Pego i Castelló de Rugat i professorat tècnic i pràctic depenent del Ministeri d'Agricultura. Aquesta experiència, per motius administratius i manca d'alumnat, sols va durar dos cursos acadèmics.

La dana que va afectar la Safor, i especialment Oliva, en plena jornada escolar del 3 de novembre de 1987, amb intenses pluges (817mm en 24 hores) va provocar el desbordament, entre d'altres, del riu Alfadali, contigu a l'Institut de FP, inundant part de la planta baixa de l'edifici i produint el trencament de les tanques confrontants amb el col·legi Alfadali i la carretera N-332, que va ocasionar desperfectes en les instal·lacions d'aigua potable, dipòsit de gasoil i equip de calefacció.

Entre les activitats culturals que es realitzaren durant aquell període cal destacar les celebrades del 10 al 15 d'abril de 1987 per l'amplitud i diversificació de les activitats programades: excursió per la Safor dirigida pel professor Camarena Mahiques, dues sessions de *Cine Fòrum*, col·loquis dirigits a alumnat de segon grau sobre «Aspectes més rellevants de la Banca» presentat per En Dimas Cucart, director del Banc Exterior d'Espanya en Oliva, i xerrades sobre sexualitat per a alumnat de primer grau pel ginecòleg N' Antonio Juárez, entre altres.⁵

En els successius cursos acadèmics cal destacar, a nivell d'ensenyament, la implantació de la Línia d'Ensenyament en Valencià en el primer curs de la branca Administrativa i la posada en funcionament de les pràctiques en Alternança, que va permetre a l'alumnat, de manera voluntària, compatibilitzar l'aprenentatge formal en l'Institut amb la pràctica professional en un lloc de treball.

La Llei General d'Educació de 1970 fou derogada i substituïda en 1990 per la Llei d'Ordenació General del Sistema Educatiu (LOGSE) que va establir l'escolaritat obligatòria fins als 16 anys i va permetre un sistema educatiu descentralitzat, permetent que les comunitats autònomes gestionaren els centres i pogueren redactar un tant per cent molt

⁵ Curset de fotografia dirigit pel professor Vicent Plaza; curset d'aquarel·la dirigit per la professora de dibuix Asunción Bosch; curset d'iniciació als Escacs dirigit pel professor Josep Arnal; Representació del sàinet *Anar per llana* pel grup Rebollet d'Oliva dirigit per En Dimas Cucart; competicions esportives; torrada de xulles i concurs d'amanides i d'all i oli; recital de Los Chicos de la Bahía que presentaren les cançons del nou disc.

important dels continguts curriculars. Aquesta llei va establir l'Ensenyança Secundària Obligatoria (ESO) de 12 a 16 anys, estructurada en quatre cursos que serien impartits en els Instituts de Secundària (IES) unificant la denominació anterior de BUP o FP. No obstant, aquesta Llei no va afectar als instituts fins al curs 1998/99.

El professor d'Història, Francisco Mestre Pons, aleshores cap d'estudis del torn de la vesprada, llança la proposta que el centre passe a denominar-se IES Gabriel Ciscar, la qual s'aprova per majoria en el claustre de professors i majoria absoluta en el Consell Escolar.⁶

Bust de Gabriel Ciscar, obra de Javier Peris Gavidia.

En quant al professorat cal destacar la presa de possessió dels primers professors catedràtics (01/12/1993) que superaren el concurs de mèrits convocat pel Ministeri d'Educació.⁷

Degut al continu creixement de l'alumnat a partir del curs 1989-90 amb 537 alumnes fins al 1993-94 amb 936, que sobrepassava considerablement la capacitat del centre, es van realitzar obres d'ampliació del Taller de Metall, es van instal·lar quatre aules prefabricades i es va modificar l'horari lectiu amb l'establiment del doble torn.

Aquest darrer curs (1993-1994) comença a aplicar-se la nova ordenació de la FP per cicles

formatius de grau mitjà i grau superior organitzats per mòduls teòrics, impartits en el centre educatiu, i un mòdul pràctic en empreses. Al nostre

6 Gabriel Ciscar (Oliva 1760 - Gibraltar 1829). Matemàtic, marí i polític espanyol. Catedràtic de matemàtiques i director de la Escuela de Guardiamarinas de Cartagena. Regent d'Espanya en dues ocasions en el Trienni Liberal. En 1963 comença a construir-se una Escola Graduada de 3 unitats en les Eres de Juan anomenada Gabriel Ciscar que es va extingir en 1984 distribuint l'alumnat i professorat als col·legis Santa Anna i Desemparats.

7 Vicente Fernando Vengut Blay (Matemàtiques), Domingo Llorca Acebedo i Albert Bri Díez (Tecnologia Administrativa), Salvadora Climent Riera (Física i Química).

centre s'autoritzen el cicle superior d'Administració i Finances, dintre de la família professional administrativa, i el cicle superior de Desenvolupament i Aplicació de Projectes de Construcció. Posteriorment, el curs 2001-2002 s'autoritza el cicle superior de Desenvolupament de Projectes Urbanístics i Operacions Topogràfiques.

El curs 1995-96, amb motiu del 20é aniversari de l'Institut, s'elabora un extens programa d'activitats culturals i esportives els dies 26 i 27 de març amb la participació de tota la comunitat educativa. Destaca l'actuació del grup Nau Teatre, el concert de música a càrrec d'un grup d'alumnes i professors de l'Institut, la conferència sobre la vida de Gabriel Ciscar a càrrec d'Emili La Parra López i la inauguració del bust de Gabriel Ciscar, obra de Javier Peris Gavidia, en el pati central de l'Institut.

El curs 1998-99 hi ha un canvi important en la comunitat educativa de la ciutat ja que, amb l'aplicació de la LOGSE de 1990, comença la implantació de l'Ensenyança Secundària Obligatòria (ESO) als instituts. Segons el mapa escolar elaborat per la Generalitat, s'estableix l'adscripció dels col·legis de primària Alfadalí, La Carrasca i Hort de Palau a aquest Institut, i els col·legis Lluís Vives, Santa Anna i Verge dels Desemparats a l'Institut Gregori Maians.

Primerencontre empresarial.

Aquest procés d'adscripció va comportar una sèrie de debats en el Consell Escolar Municipal, per no estar d'acord les direccions dels centres i les associacions de pares i mares de l'IES Gregori Maians i CEIP Hort de Palau amb l'adscripció proposada, acordant l'adscripció lliure però que, mantenint les línies acordades a cada institut, l'alumnat de tots els centres de primària tindrien preferència d'adscriure's a l'institut menys llunyà al centre escolar d'origen.

La reducció de grups als centres de primària va significar un excés de professorat en aquests, que l'administració va resoldre adscriuint al primer cicle d'ESO dels instituts de secundària al professorat d'aquelles matèries comunes que ja impartien als centres de primària.

Cartell I Festival de poesia.

El curs 1998/99 s'implanta l'ESO, incorporant-se 66 alumnes de tercer curs. El següent curs escolar, amb la incorporació de l'alumnat de primer, segon i quart, es completa el cicle d'ensenyament obligatori.

El curs 2001-2002 comencen els estudis dels dos batxillerats autoritzats: Tecnològic i Humanístic-Social. Aquest fet, junt amb la consolidació dels cicles formatius que s'impartien ja en el centre i la desactivació progressiva de la FP de primer i segon grau, completa l'oferta educativa establida de Formació Professional, ESO i Batxillerat.

Aules prefabricades.

Edifici reformat i ampliat. Inaugurat el 2 de març de 2009.

La realització de les pràctiques per part de l'alumnat en empreses de la ciutat i la comarca va crear un nexa de connexió entre l'Institut i el teixit empresarial de la zona que va derivar, per tal de conèixer les necessitats reals del mateix, en l'organització d'encontres institut-empresa.

Amb la col·laboració de l'Ajuntament es va celebrar el 1r Encontre Empresarial de la comarca el curs 2002-03 en els locals del Centro Oliveense amb una participació de 18 empreses de la Safor. En l'actualitat, aquests encontres continuen celebrant-se amb caràcter biennal.

El curs següent l'institut presenta el projecte d'Ensenyament en Valencià per a tots els nivells, valorant la llengua com a factor d'integració i estima de la cultura pròpia. A aquest projecte se li va concedir el premi Baldiri Reixac de la Generalitat de Catalunya.⁸

El curs 2004/2005, per tal de commemorar el 30é aniversari de l'Institut, el Departament d'Activitats del centre va programar diferents actes. Entre ells, cal destacar el primer Festival de poesia d'Oliva que, amb el suport del Consell Escolar, la direcció de l'exalumna Àngels Gregori Parra, l'execució audiovisual del professor Xavier Gregori Ferrer i la participació de dèneu poetes importants d'arreu dels Països Catalans, el

Musicals al Teatre Olímpia.

⁸ Guardons anuals que reconeixen projectes educatius que fomenten l'ús del català tant en processos d'aprenentatge com en els espais de convivència, valorant la bona feina i fidelitat a la llengua i cultura pròpies. El president de la Generalitat de Catalunya, aleshores En Pasqual Maragall, va entregar el premi a la representació de l'Institut el 4 de juny de 2004 en el Palau de la Generalitat.

dia 22 de març de 2005 omplí de gom a gom el Teatre Olímpia. L'any següent es va programar el *II Festival de poesia*, també patrocinat per l'Institut. A partir del 2007 passà a la Regidoria de Cultura de l'Ajuntament d'Oliva amb la denominació de *Poefesta*.

Obrador de forn i pastisseria.

En aquest període s'implanta el Programa de Garantia Social, una alternativa educativa d'inserció sociolaboral dirigida als alumnes que no assolien els objectius de l'ESO i que els permetia incorporar-se a la vida activa o continuar els estudis.⁹

Després de molts anys sol·licitant a la Conselleria l'ampliació de les dependències de l'institut, que amb quatre aules prefabricades i malgrat les puntuals adaptacions fetes en anys anteriors no s'adaptava a les exigències d'espais de la LOGSE, s'adjudiquen les obres de reforma de l'aulari existent i la construcció del nou aulari per a 11 unitats de cicles formatius d'FP, 20 unitats d'ESO, 6 unitats de Batxillerat, gimnàs, cafeteria, i tallers de Mecanitzat, Mecanitzats especials i de Control numèric. Aquest projecte va suposar una superfície total de 10.492,45m² (3.679,55 m² d'obra reformada i 6.812,90 d'obra nova).

9 L'Institut va implantar dos Programes de Garantia Social (PGS), un de Fabricació i Muntatge en la branca de Metall i l'altre de serveis administratius en la branca d'Administració, que en el curs 2007-08 van derivar en Programes de Qualificació Professional (PQPI) i a partir del curs 2014-15 passen a formar la Formació Professional Bàsica més reglada.

En gener de 2007, amb motiu de les esmentades obres, el centre es va traslladar provisionalment amb aules prefabricades a un solar cedit per l'Ajuntament en el sector 15. Després de dos anys d'obres, finalment el dia 2 de març de 2009 començaren les classes en l'edifici ampliat.

L'institut comença a participar en el Programa Europeu Comenius per a l'intercanvi d'alumnes de diversos països europeus amb la finalitat de conèixer i respectar les diferents cultures i costums, així com en la generalització de l'acreditació Erasmus+ per a tots els nivells educatius que s'imparteixen en el centre. A més a més, l'institut s'incorpora a la Xarxa de Centres Plurilingües de la CV amb l'organització de grups amb determinades assignatures impartides en anglès o francès.

En aquest període, degut a la crisi econòmica d'aquests anys que va afectar molt especialment a la construcció, es desactiven en 2007 els cicles superiors de Desenvolupament de Projectes Urbanístics i Operacions Topogràfiques i el de Producció per Mecanitzat. Posteriorment, l'any 2014 deixa d'impartir-se el cicle superior de Desenvolupament i Aplicació de Projectes de Construcció, quedant-se l'Institut sols amb dues famílies professionals. Cal destacar, per contra, que aqueix mateix any s'activa, després de set cursos, el cicle superior de Programació de la Producció en Fabricació Mecànica. A més a més, comença a implantar-se la FP Dual, regulada pel Reial decret 1529/2012 de 8 de novembre. Es tracta d'una modalitat de formació en la qual la teoria i la pràctica es combinen, la qual cosa permet a l'estudiant rebre formació en l'institut i posar en pràctica allò après en un centre de treball.

En el període comprés entre 2018 a 2022, dintre d'una activitat multidisciplinària organitzada pels departaments d'Anglès i de Música a iniciativa d'un grup d'alumnes i del professor Voro Olmos, es va organitzar el muntatge de tres musicals.¹⁰

10 A iniciativa dels professors d'Anglès Voro Olmos, Nuria Aguilar i Julia Barrios, un grup d'alumnes i amb la col·laboració dels professors de Música, Paco Escrivà i Vicent Barbosa, s'organitza el muntatge del musical *One day I'll fly away*, que s'estrena en juny de 2018 en el Teatre Olímpia i que degut a l'èxit es repeteix en novembre. En abril de 2019 s'estrena el 2n musical *A million dreams* i, degut a la pandèmia, el tercer musical *Broadway Royal Night* no s'estrena fins a 2022 però aquesta vegada al Centre Polivalent.

Els darrers cursos, respecte a l'FP, ha hagut un ressorgiment important que comença en el curs 2019/20 amb un grup d'FP bàsica d'Activitats de Forn i Pastisseria, ubicat en l'espai que ocupava l'habitatge de consergeria. Aquest espai s'havia adequat com a obrador prèviament amb recursos del propi institut.

A partir del curs 2022-2023 s'obrin nous camins professionals amb l'activació de tres cicles de grau mitjà: Obres d'Interior, Decoració i Rehabilitació de la família d'Edificació i Obra Civil, Forn, Rebosteria i Confiteria i Elaboració de Productes Alimentaris. Finalment, el curs 2023-24 s'activa el grau superior d'Especialització de Modelatge de la Informació en la Construcció-BIM.¹¹ Aquest curs d'especialització junt al cicle superior d'Administració i Finances s'imparteixen també en la modalitat semipresencial.

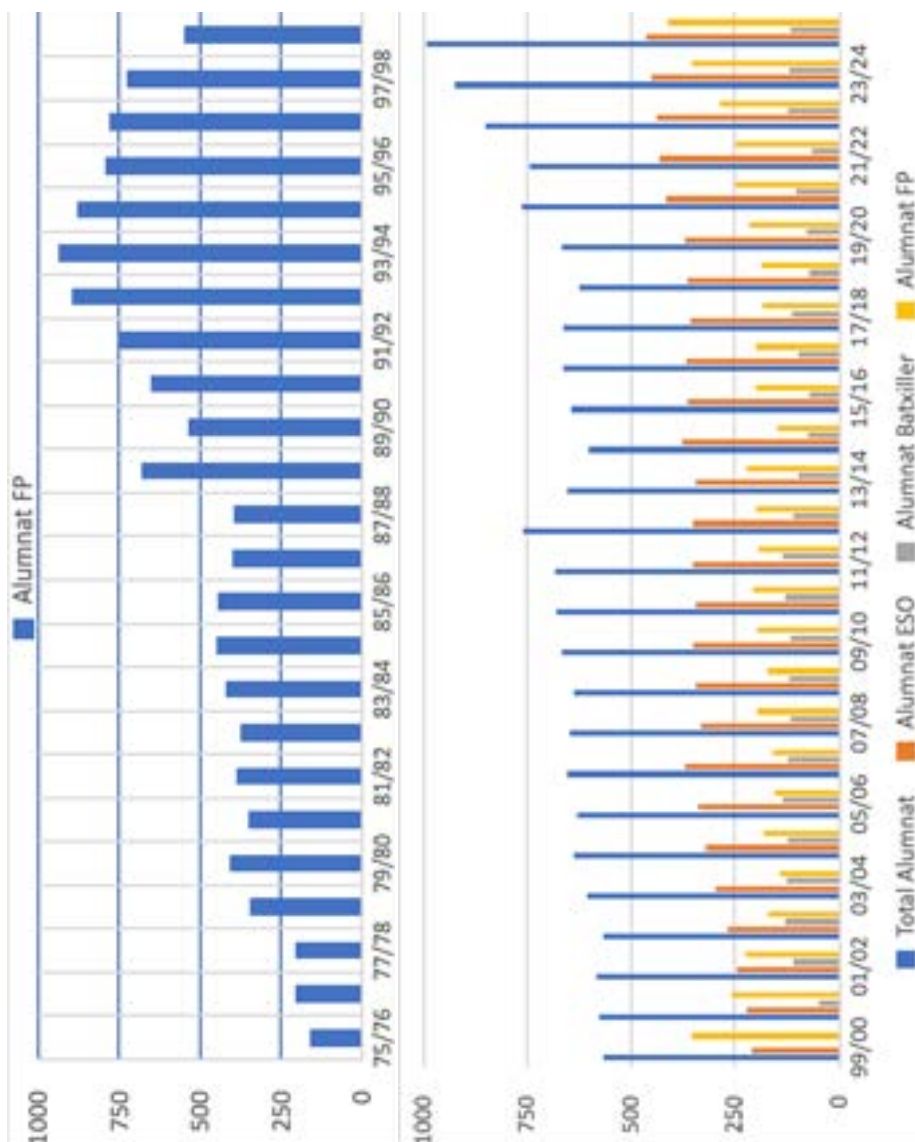
Cal fer menció a tots i cadascun dels directors que, amb els respectius equips directius, claustrs de professors, personal no docente, alumnat i associacions de mares i pares han participat molt activament en aquest procés evolutiu experimentat per la Formació Professional, des de l'inici en 1975 fins al dia d'avui, amb una FP en continua transformació, cada vegada més oberta als processos de canvi del sector productiu i a l'aplicació de les noves tecnologies i tal com diu el lema d'aquest Institut, «Obrint Nous Camins».

Relació de directors:

- Vicente Fernando Vengut Blay (1975/76 fins 1976/77)
Professor Delegat
- Vicente Fernando Vengut Blay (1977/78 fins 1982/83)
- Nestor Novell Sancho (1983/84 fins 1984/85)
- Josep Arnal Bertomeu (1985/86)
- José Abril Deu (1986/87 fins 1988/89)
- José Fernando Juan García (1989/90 fins 1990/91)
- Albert Bri Díez (1991/92 fins 1994/95)
- Vicente Fernando Vengut Blay (1995/96 fins 2001/02)

¹¹ Metodologia (Building Information Modelling) BIM. Metodologia de treball col·laboratiu per a la concepció i gestió de projectes d'edificació. Centralitza tota la informació per tindre una adequada coordinació i gestió de l'obra a construir tant d'edificació com de projectes d'infraestructura civil

- Vicente Plaza Navarro (2002/03 fins 2013/14)
- Xavier Gregori Ferrer (2014/15 fins 2021/22)
- Jesús Ruiz García (2022/23 fins 2025/26)

UNA PROPOSTA DE MILLORA AMBIENTAL DEL PARC PÚBLIC DE SANTA ANNA D'OLIVA

EQUIP REDACTOR *

1. INTRODUCCIÓ

Oliva compta dins el nucli urbà principal amb el Parc Públic de Santa Anna, amb una extensió de 16,71 hm² i envoltat completament per sòl urbà residencial. Es tracta d'una zona de muntanya amb vegetació forestal en diferents estadis d'evolució i restes d'antics conreus abandonats, amb exemplars solts de garrofer i olivera. Al seu interior se situa el castell de Santa Anna declarat Bé d'interès cultural (BIC), antiga fortalesa defensiva que n'ocupa la part més elevada, i el Calvari del municipi. El conjunt del Parc, el Castell i el camí del Calvari constitueix un recurs turístic per al municipi, així com cultural (processons de Setmana Santa) i recreatiu.

El nucli urbà originari d'Oliva es va desenvolupar en el vessant de la muntanya de Santa Anna. El camí més antic d'Oliva (de Gandia a Dénia) va ser de trànsit obligat per als que viatjaven per la costa i que vorejaven un costat de la muralla originària, el nucli urbà que es va desenvolupar dins de la muralla. Aquest desenvolupament urbà s'anomena

Vila Cristiana sobre la trama i el parcel·lari actual.
Memòria informativa del Pla General d'Oliva, 2008.

la Vila cristiana o la Vila. Encara podem trobar restes de la muralla primitiva (erigida en la primera meitat del segle xv) i de la muralla nova (mitjans del segle xvi) que es construeix en principi per a ampliar el nucli urbà primitiu (la Vila). La Vila està conformada per 27 illes de formes irregulars, on es troben diverses construccions amb un alt valor històric i artístic.

El Raval sobre la trama i el parcel·lari actual.
Memòria informativa del Pla General d'Oliva, 2008.

Ampliacions de la Vila sobre la trama i el parcel·lari actual.
Memòria informativa del Pla General d'Oliva, 2008.

En el segle XIII, Oliva s'eixampla conformant-se així el denominat el Raval, primerament mudèjar i, a partir del segle XVI morisc, que es caracteritza per estar conformat per divuit illes un poc més regulars que la Vila. Al Raval està situada l'església de Sant Roc, declarada com a BIC.

Eixample del Raval morisc sobre la trama i el parcel·lari actual.
Memòria Informativa del Pla General d'Oliva, 2008.

Posteriorment, es produeixen dues ampliacions, el de la Vila cap als carrers del Convent i Poeta Querol i carrer del Mar, i l'eixample del Raval morisc que es produeix en el segle XVIII. Després d'aquests eixamples han vingut altres posteriors que han acabat de formar el nucli urbà tradicional.

L'eixample de la Vila es caracteritza per tenir un parcel·lari més homogeni i estar format per illes de formes més regulars (rectangulars). Aquest eixample està conformat per dotze illes.

L'eixample del Raval morisc està conformat per tretze illes amb parcel·les més homogènies i de grandària major que les de la Vila.

La situació del castell de Santa Anna sobre aquesta elevació de muntanya i relativament pròxima a la mar li ha conformat un paper de vigilància i defensa des de temps històrics. El castell de Santa Anna es troba al cim del promontori calcari de la muntanyeta de Santa Anna. Tanca pel sud el traçat de la ciutat medieval i moderna, assegura la guaita de les comunicacions i permet una perfecta visualització del mar. A més,

proporciona un estimable control de bona part del Raval o moreria, que quedava entre les muralles de la ciutat amb el palau dels comtes d'Oliva i el mateix Castell.

Aquestes fortificacions tenien com a missió avisar de l'atac de turcs i barbarescos que venien per mar i desembarcaven a les costes per envair-les, arrasar els cultius, saquejar els pobles, emportar-se captius, tot això ajudats dels moriscs que descontents fugien amb ells.

Per evitar que aquests fets continuessin produint-se, el 1575 el Rei Felip II va encarregar al virrei de València, Vespasiano Gonzaga i Colonna, un estudi de defensa del litoral. El seu informe es refereix a les fortificacions d'Oliva en aquests termes:

«Oliva és lloc mal tancat amb cubillos antics. I té moreria no tancada. Dins ai gent de llustre i castell al lloc, que és més casa plana. A dalt sobre montet té un altre castell de poca substància que de mur gruixut i nou és a manera de taula quadrada. Dintre, i encara que van procurar tenir pou, no van arribar on era necessari, cosa és de poc fonament; té algunes peces de metall bones del propi Senyor i una mitja culebrina que a no estar sentida era molt gentil peça i ben llaurada».

El castell es va edificar al lloc on abans hi havia l'ermita de Santa Anna, la qual era anterior a la segona meitat del segle XVI.

Al llarg del segle XVII, Santa Anna encara era un castell actiu i realitza les seves funcions com a element defensiu de la costa.

Es considera que la fortificació de Santa Anna, així com les obres de remodelació de les muralles de la ciutat i el palau dels comtes són obra de Francesc Gilabert de Centelles, comte d'Oliva i que la data del 1546 que ens ofereix la inscripció que encara perdura i que provenia del Palau, és justament el moment en què aquests s'acaben.

La fortificació de Santa Anna obeeix a un conjunt d'interessos com la voluntat del senyor renaixentista de fortificar la ciutat i els seus estats, la necessitat de la defensa dels territoris costaners de les contínues incursions barbaresques i les revoltes del col·lectiu morisc.

Es tracta d'una construcció de planta rectangular de 43,50 x 34,70 metres de costat, reforçada per dues torres gruixudes de planta circular. Les torres estan orientades cap a dos punts oposats, una cap al nord-oest, on hi ha la ciutat i l'altra cap al sud-est, flanquejant el camí d'accés i l'entrada a la fortificació.

Les pedres són de roca calcària local, sens dubte extreta d'una pedrera situada als voltants. Els marcs dels elements defensius es construeixen amb carreus de marès local, «tosca», provinent de les pedreres de les platges de Dénia o Xàbia.

La resta d'elements de defensa característics del Renaixement es concentren a les dues torres gruixudes: es tracta de troneres, i altres buits més petits per a peces d'artilleria més reduïdes.

A l'interior de la fortificació resten uns murs procedents de l'ermita de Santa Anna. Aquesta és una nova ermita amb la mateixa advocació que la que va existir abans de l'aixecament del Castell. L'edifici de planta rectangular tenia tres naus, la central amb cúpula. Davant la porta d'accés hi havia un porxo orientat cap a l'oest. La seva construcció, segons alguns autors, degué ser l'any 1747.

El passat 2 d'octubre del 2020 es va produir un incendi a la zona amb vegetació forestal del Parc que va afectar un total d'11 hectàrees, aproximadament el 65% de la superfície total. Els responsables municipals

Incendi del 02/10/2020 afectant el Parc Públic de Santa Anna.

de l'àrea de Planificació Urbanística van contactar amb personal investigador del Campus de Gandia de la Universitat Politècnica de València (UPV) amb l'objectiu de contractar l'elaboració d'un pla que permetera la recuperació i la millora del Parc Públic de Santa Anna.

La seua situació privilegiada, elevada sobre la plana i envoltat pel casc urbà principal del municipi, permet no només la simple recuperació de l'espai, sinó també la projecció de propostes ambiciosos que milloren els usos i els serveis que pot oferir al conjunt de la ciutadania. Prèviament, es va realitzar un diagnòstic de l'estat del Parc, com a fonament per realitzar propostes adaptades a la realitat urbanística, ambiental, cultural i social d'aquest indret.

2. DIAGNÒSTIC DEL PARC DE SANTA ANNA

2.1 PARCEL·LES DEL PARC

L'àrea del Parc està composta per 23 parcel·les comptabilitzades al cadastre, la major part de les quals tenen un ús de sòl sense edificació, i algunes amb un ús industrial, de magatzem i residencial.

Parcel·les cadastrals del Parc Públic de Santa Anna d'Oliva.

2.2 ELEMENTS RELLEVANTS A L'INTERIOR DEL PARC

A dalt del Parc està situat el castell de Santa Anna, declarat com a BIC. A l'interior del Parc hi ha el Calvari, amb diferents estacions del viacrucis, connectades per una senda en forma de ziga-zaga, que a més de constituir un recurs turístic permanent, tenen especial rellevància en la celebració de la Setmana Santa olivera. Les estacions són capelles menudes amb retaules ceràmics al seu interior que representen els passos de la Passió de Crist. La propietat és municipal i daten del segle XVIII segons l'esborrany del catàleg de béns i espais protegits proposat per a la revisió del Pla General d'Oliva.

Un camí uneix les estacions del viacrucis, amb el sender local «Del Castell a la Mar» (SL-CV 160). El camí que recorre les estacions compta amb il·luminació mitjançant fanals, els quals compten amb panells superiors per evitar la dispersió de la llum i les molèsties a la fauna. Es troben molt propers als arbres.

Estació VIII del viacrucis, i detall del retaule ceràmic del Calvari. Arxiu propi.

Així mateix, hi ha una línia de baixa tensió que creua el parc pel costat nord i oest del parc. També a l'interior del parc hi ha dos dipòsits d'aigua. Un circular de 33m de diàmetre, propietat d'Aguas Bolinches, i actualment està en desús. L'altre dipòsit d'època anterior, probablement de 1927, és rectangular i està situat dalt del CEIP La Carrasca, actualment en prou mal estat i que caldria recuperar.

Pel que fa a la vegetació a grans trets després de l'incendi es podien distingir àrees amb diferents característiques. A la part no afectada per l'incendi es distingeix la vegetació més propera a la senda del viacrucis formada per arbres de diferent port d'espècies com ara xiprer (*Cupressus sempervirens*), pi blanc (*Pinus halepensis*), garrofer (*Ceratonia siliqua*) i olivera (*Olea europaea*). Aquesta àrea presenta un manteniment més gran, tal com reflecteix la senyalística que indica els treballs realitzats pels tallers d'ocupació de la Generalitat Valenciana en diferents anys. També s'hi observen peus de pins tallats.

Dipòsit d'aigua propietat d'Aguas Bolinches. Arxiu propi.

En allunyar-se de les sendes del viacrucis i d'ascens al Castell, i en absència de l'estrat arbori dominant de pins blancs, es desenvolupa vegetació de matoll, amb espècies pròpies de l'arbustiu mediterrani, com: coscoll (*Quercus coccifera*), llentiscle (*Pistacia lentiscus*), esparreguera (*Asparagus albus*), arç negre (*Rhamnus lycioides*), pebrella (*Thymus piperella*), argelaga (*Ulex parviflorus*), etc. En aquesta àrea es localitzen també plançons joves de pi blanc.

2.3 ELEMENTS RELLEVANTS ALS VOLTANTS DEL PARC

Al límit del Parc també podem trobar diferents equipaments i dotacions com el CEIP Santa Anna i el CEIP La Carrasca, l'edifici de l'antic Trinquet d'Oliva (hui en desús per construir un nou edifici en una altra localització) i el passeig dels Rajolars, amb les seues característiques xemeneies.

L'antic Trinquet d'Oliva està situat en la falda sud-est de la muntanya de Santa Anna, es tracta d'un edifici de planta rectangular amb estructura de cobert metàl·lic i cobriment corbat de fibrociment. Es va construir cap a l'any 1915 i el seu arquitecte va ser en J. Criado. En l'actualitat es troba en prou mal estat i es de propietat pública.

El passeig del Rajolars és un camí rural on encara estan en peu les xemeneies que formaven part de les antigues indústries d'Oliva per a la fabricació de rajoles, ceràmica i materials de construcció. La majoria de les construccions són de la primera meitat del segle xx. L'altura de les xemeneies està entre els 10 i els 20 metres aproximadament. Aquest antic «polígon industrial» va condicionar la formació d'un barri singular a la zona dels sequers, completament adaptat al relleu de la muntanya de Santa Anna, conformat pels carrers del Sol, de la Luna, Platero i Juan Ramón Jiménez.

2.4 ÀMBIT AFECTAT PER L'INCENDI

Les notes de premsa descriuen l'inici de l'incendi al voltant de les 16.00 hores del 2 d'octubre del 2020. En el moment previ a l'incendi, el 67 % de la superfície del parc estava ocupada per un mosaic de coníferes (pins) i matoll baix, el 30 % només per matoll baix i el 3 % pel Castell de Santa Anna.

Àrea afectada per l'incendi del 02/10/2020 als voltants del castell de Santa Anna.
Arxiu propi.

Àrea afectada per l'incendi de 02/10/2020 delimitada sobre la imatge de satèl·lit a 50 cm de resolució i les parcel·les cadastrals. Font: elaboració pròpia a partir de l'ortofoto del mapa base d'ArcMap 10.3 de l'11/11/2020.

L'afecció de l'incendi va arribar fins a la part alta del parc arribant al castell de Santa Anna, afectant la torre sud-est, tal com es pot observar a les imatges.

De les 23 parcel·les que comprenen el parc de Santa Anna 19 van ser afectades totalment o parcialment i 4 no van ser afectades per l'incendi. Del total dels 16,71 hm² del parc se'n van veure afectats 10,38 hm², la qual cosa correspon al 64,1 % de la superfície.

3. ACTUACIONS DE PROPOSTA DE MILLORA PROPOSADES

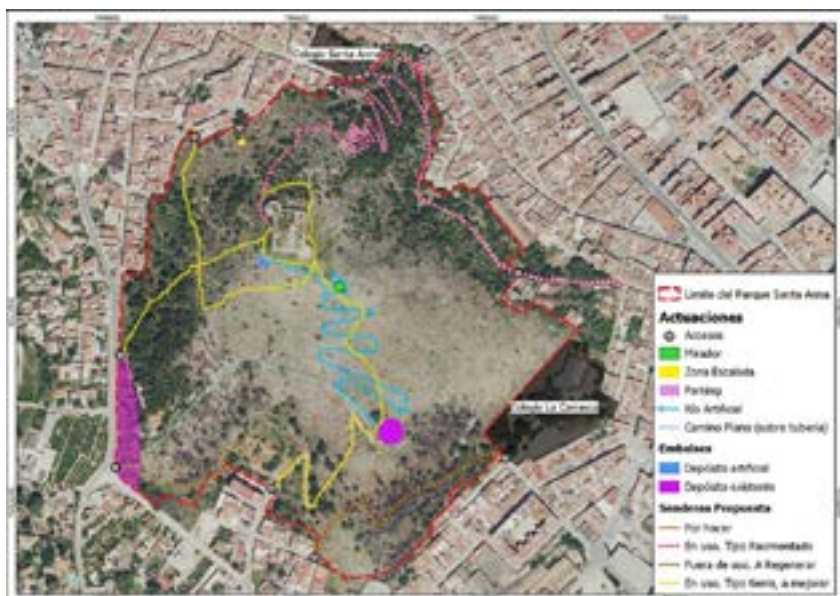
Segons el diagnòstic realitzat de l'estat actual del Parc Públic de Santa Anna, es presenta en aquesta secció una selecció d'actuacions proposades per a la recuperació i millora ambiental del Parc. Aquestes propostes han tingut en compte la voluntat municipal de prioritzar un pla sostenible i que contribuïska a potenciar l'ús saludable dels espais verds.

En el context dels Objectius de Desenvolupament Sostenible adoptats per les Nacions Unides el 2015, l'objectiu 11 persegueix aconseguir que les ciutats siguin més inclusives, segures, resilients i sostenibles. En el marc d'aquest objectiu, la meta 11.7 proposa:

«Per al 2030, proporcionar accés universal a espais verds i públics segurs, inclusius i accessibles, en particular per a dones i nens, gent gran i persones amb discapacitat».

Amb aquesta idea en ment, aquest pla de recuperació i millora ambiental pretén no només recuperar i millorar la coberta vegetal afectada per l'àrea de l'incendi, sinó també la coberta vegetal de la resta del Parc. A més, proposa la millora dels senders existents i la connexió amb altres àrees properes d'interès. Amb la finalitat que aquests senders puguin ser utilitzats per diferents usuaris i facilitar l'accés a la xarxa de senders mitjançant la proposta d'una zona d'aparcament.

La següent imatge mostra la ubicació de les propostes que a continuació es detallaran.

Localització de les actuacions proposades a l'àmbit del Parc Públic Santa Anna.

3.1 ACTUACIÓ 1: PROJECTE DE REPOBLACIÓ FORESTAL

La present actuació planteja la repoblació del Parc Públic de Santa Anna. L'objectiu principal del projecte de repoblació és accelerar l'evolució natural de la vegetació i fomentar la biodiversitat, a través de la recuperació de la coberta arbòria i la diversificació de l'estructura arbustiva, que va ser destruïda per l'incendi forestal el 2 d'octubre del 2020.

Aquesta actuació repercutirà en una millora en diversos aspectes com són la qualitat paisatgística del Parc de Santa Anna, la disminució dels processos erosius, l'augment de la diversitat ecològica, l'augment de la diversitat d'hàbitats per a la fauna, i la millora del cicle hidrològic. La introducció de les espècies arbustives augmentarà els recursos alimentaris per a la fauna.

Tot això s'aconsegueix gràcies al fet que la coberta vegetal:

- Augmenta la subjecció del terra.
- Disminueix l'impacte de la gota de pluja sobre el terra, per la intercepció de la vegetació.
- Disminueix la velocitat de vessament.
- Augmenta la capacitat d'infiltració alhora que afavoreix la recàrrega d'aqüífers.

La repoblació es planteja tenint en compte la sectorització del Parc Públic de Santa Anna en funció de la posició geogràfica i l'orientació dels vessants. Així doncs, el Parc queda dividit en els sectors següents:

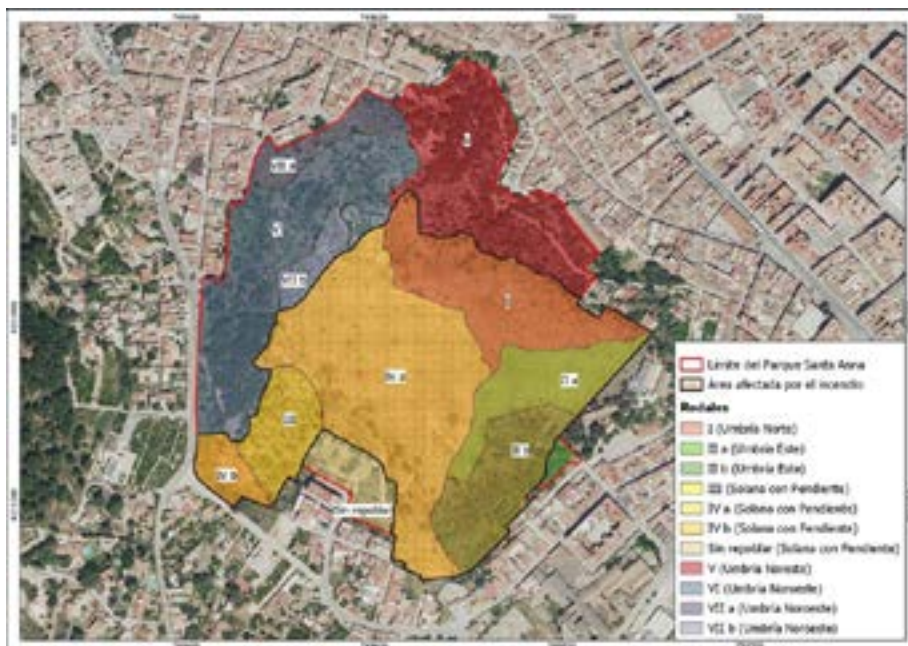
- Ombria nord
- Ombria est
- Solana amb pendent
- Ombria nord-est
- Ombria nord-oest

Alhora, aquests sectors es classifiquen en un o més rodals depenent de la vegetació existent abans de l'incendi:

- Ombria nord: I
- Ombria est: IIa i IIb
- Solana amb pendent: III, IVa i IVb
- Ombria nord-est: V
- Ombria nord-oest: VI, VIIa i VIIb

El criteri general de l'actuació és el de crear masses mixtes amb espècies forestals les més properes possibles al clímax zonal, tenint en compte el caràcter protector del sòl de les repoblacions.

Aquest plantejament es troba limitat, com és lògic per les característiques del medi (sòl, relleu, etc.) que determina els mètodes de repoblació, regeneració natural, densitats i espècies. A les zones més desfavorables es repoblarà amb espècies més frugals i resistents a condicionants adversos com a escassetat de sòl, rocositat, disponibilitat d'aigua, etc.

Detall dels rodals de repoblació segons la posició del vessant.

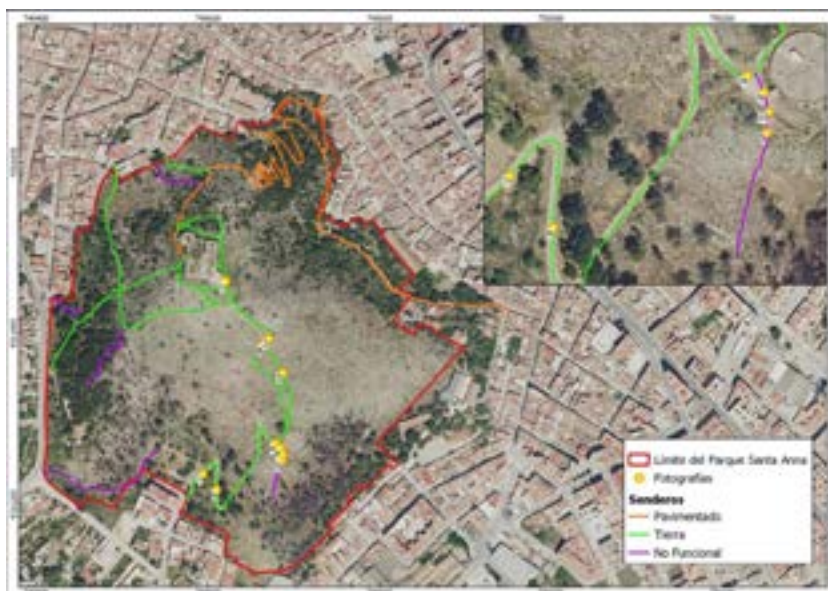
Elaboració pròpia a partir de l'ortofoto de la Comunitat Valenciana a RGBI i 25 cm de resolució 2021 CC BY 4.0 © Institut Cartogràfic Valencià, Generalitat.

El llistat complet de les espècies seleccionades és el següent: *Pinus halepensis*, *Arbutus unedo*, *Celtis australis*, *Ceratonia siliqua*, *Chamaerops humilis*, *Cupressus sempervirens*, *Fraxinus ornus*, *Juniperus phoenicea*, *Laurus nobilis*, *Nerium oleander*, *Olea europaea*, *Quercus ilex rotundifolia*, *Tetraclinis articulata* i *Viburnum tinus*.

3.2 ACTUACIÓ 2: MILLORA DE LA XARXA DE SENDERS, CONNEXIÓ AMB ALTRES ÀREES I SENYALITZACIÓ D'ACCESSOS

És important abans de fer una proposta de millora de la xarxa de senders, conèixer bé les característiques dels senders existents (traçat, estat de conservació, usuaris, etc.). Així doncs, en primer lloc, es fa una descripció de l'estat actual dels senders del Parc.

A la següent imatge s'observa la xarxa actual de senders existent al Parc Públic de Santa Anna, els quals es troben en diferent estat de conservació. Sobre la figura es refereix la ubicació de fotografies fetes al camp per il·lustrar l'estat d'aquests senders.

Xarxa de senders actual al Parc Públic de Santa Anna.

Elaboració pròpia a partir de l'ortofoto de la Comunitat Valenciana a RGB i 25 cm de resolució 2021 CC BY 4.0 © Institut Cartogràfic Valencià, Generalitat.

El sender millor conservat és el corresponent al Calvari i les estacions del viacrucis aquest sender està pavimentat. El sender que envolta la muralla, és estret i mostra un elevat grau d'erosió. També els senders que descendeixen presenten un elevat grau d'erosió.

Tram final del sender que baixa des de la muralla fins al carrer Capurri. Arxiu propi.

El Parc Públic de Santa Anna no és només utilitzat per senderistes o persones a peu, és habitual observar bicicletes fent ascensos i descensos pel vessant, moltes vegades camp a través. Cal destacar que la capacitat erosiva de les bicicletes és superior a la dels vianants. Atès l'elevat risc d'erosió que presenta tot l'àmbit del Parc, es considera important regular aquesta activitat.

D'altra banda, pel que fa al trànsit a peu, es considera que l'estat general dels senders és susceptible de millores. Tot i que el pendent i les característiques del vessant fa que siga fàcil de transitar per a usuaris de qualsevol nivell, cal no oblidar un dels col·lectius més vulnerables com és el de la gent gran amb limitacions de mobilitat. En aquest sentit, atès que l'objectiu de l'Ajuntament és augmentar l'aprofitament d'aquest espai verd per millorar la salut de la seva població, es considera important adaptar algun itinerari per a aquest col·lectiu.

D'acord amb aquest diagnòstic de l'estat actual dels senders es realitza la proposta d'actuació següent per a la xarxa de senders del Parc Públic de Santa Anna. A la següent figura on es resumeixen totes les actuacions proposades (a excepció de la repoblació), s'observa la proposta per a la xarxa de senders en el context del Pla de Recuperació i Millora ambiental.

En primer lloc, cal destacar la importància de la senyalització dels punts d'accés al Parc Públic de Santa Anna, considerant com a accessos aquells des dels quals inicia un sender transitable. A la figura següent s'assenyalen un total d'11 punts d'accés. En aquests punts s'hauria de col·locar cartelleria senyalètica amb indicacions del recorregut (longitud, nivell de dificultat, connexió amb altres senders, etc.).

El llistat de punts d'accés, començant des del CEIP La Carrasca i en el sentit de les manetes del rellotge és el següent:

1. CEIP La Carrasca, encreuament Carrer Andrés Manjón i Carrer del Cavall Bernat.
2. Encreuament del carrer Platero i carrer El Sol
3. Carrer Capurri
4. Encreuament camí Collado i carrer Senda dels Lladres. Accés sud de la zona d'aparcament.
5. Camí Collado. Accés nord de la zona d'aparcament.

6. Encreuament carrer Sant Ramon i carrer Reis Mags
7. Encreuament carrer Reis Mags i carrer Castell Santa Anna
8. CEIP Santa Anna
9. CEIP Santa Anna —Traçat Calvari Pujada—
10. Carrer Sant Rafael
11. Carrer Pujada al Calvari

L'accés al Parc Públic de Santa Anna actualment es realitza a peu des del nucli urbà, atesa la reduïda disponibilitat de places d'aparcament a l'entorn més immediat. Tal com es detalla a l'apartat següent, una de les actuacions proposades és la dotació d'una àrea d'aparcament. Des d'aquesta àrea es podria accedir a tres dels itineraris proposats o actuals. El primer sender partiria de l'aparcament i aniria en línia gairebé recta i ascendent cap a les muralles; aquest seria el sender de menor recorregut i més dificultat. El segon sender seria pla, sense desnivell, i ombrejat amb una pèrgola. Aquest sender és la proposta que seria apta fins i tot per a persones amb mobilitat reduïda que haguessin d'usar camines o cadires de rodes. El tercer sender, fora d'ús actualment, enllaçaria amb el sender que pujaria des del dipòsit d'aigua fins a les muralles seguint el curs del riu artificial.

Atesa la importància actual del p·asseig dels Rajolars, i la seva projecció futura, es considera essencial habilitar un nou sender que recorregués la falda del vessant, amb punt d'accés des del CEIP La Carrasca, un altre a la cruïlla del carrer Platero i carrer El Sol. Aquest sender enllaçaria amb el sender que s'observa a la fotografia feta al punt 5 de la figura «Xarxa de senders actual al Parc Públic de Santa Anna», el qual en l'actualitat no és funcional per manca de connexió, i des d'aquest amb el sender que recorre el riu artificial i amb el sender pla de la pèrgola. Des d'aquests punts d'accés i des del punt d'accés situat al carrer Capurri, se senyalitzarien rutes de connexió amb el passeig dels Rajolars. En funció del futur disseny de la regeneració de l'àrea dels rajolars, seria recomanable per a vianants alguna d'aquestes connexions o almenys col·locar estructures de protecció als vianants com baranes, ja que el trànsit en aquests carrers sol estar caracteritzat per una velocitat elevada per a les condicions de la via i voreres massa estretes.

És important que el disseny dels senders pugui suposar un element d'atractiu turístic que estiga en harmonia amb altres elements ja característics i emblemàtics del municipi oliver. En aquest sentit, el Raval morisc d'Oliva és un gran atractiu turístic al municipi, el qual és recorregut per un itinerari que recorre prenent com a punt d'inici la plaça d'Alonso, elements com la Casa Abadia (s. XVII/XVIII), el pou d'Alzina, el Tossalet del Doix o el singular carrer La Hoz, finalitzant al castell de Santa Anna. Aquests elements presenten com a característica l'emblanquinat en blanc de les parets. Així mateix, les casetes de les estacions del viacrucis també presenten aquest característic emblanquinat.

Així doncs, es presenta una idea de disseny basada en aquest característic emblanquinat per a l'actualització d'algun o alguns dels senders existents o proposats. L'elecció de l'emblanquinat se selecciona, a banda de per la seva integració amb altres recursos turístics de la zona, pel seu menor cost de manteniment, ja que l'emblanquinat impedeix per exemple el creixement no desitjat de vegetació entre les roques del muret o la retenció de brutícia .

En particular es considera interessant aplicar aquest disseny al sender pla que transcorrerà des de l'aparcament fins al dipòsit d'aigua i punt d'inici del riu artificial. El disseny proposat està pensat, a més, perquè pugui ser funcional per a persones amb mobilitat reduïda. S'ha pres com a exemple el passeig de la Cala del Portitxol de Moraira.

Tram pla del sender de la Cala del Portitxol de Moraira.

Atès l'ús previst d'aquest sender, es considera que l'ombreig seria molt important per poder fer-ne un ús més gran durant tot l'any, inclòs el període d'estiu. Per això es recomana la instal·lació d'una pèrgola amb espècies com la bignònia rosa o arbust de Pandora (*Podranea ricasoliana*) que és una planta enfiladissa peculiar per la seva bellesa. És usada habitualment en jardins i espais verds no només pel seu gran valor ornamental, sinó també per la seva capacitat de créixer molt ràpidament i cobrir així superfícies com a parets i pèrgoles, sense els inconvenients d'altres espècies similars que tenen espines.

A continuació, es presenten com a exemple fotografies de la pèrgola del Parc Central de València.

Cal destacar detalls del disseny com la incorporació de punts de llum al muret. Es combinen trams plans amb escales per salvar el desnivell. Els materials són una combinació de llambordes i travesses de fusta. Donada la importància tradicional de la indústria ceràmica a Oliva s'haurien d'utilitzar materials ceràmics fabricats a la indústria local.

Pèrgola per a l'ombreig al Parc Central de València. Arxiu propi.

Detall del disseny del sender de la Cala del Portitxol de Moraira: punts de llum. Arxiu propi.

3.3 ACTUACIÓ 3: DOTACIÓ DE PLACES D'APARCAMENT

Actualment, les places d'aparcament a l'àmbit més proper al Parc Públic de Santa Anna es redueixen a algunes places junts al CEIP Santa Anna, que enllacen amb la Pujada del Calvari, i a algunes places al carrer Antonio Maura i al carrer Reis Mags, properes a la zona d'escalada proposada.

Tenint en compte el traçat dels senders actuals i proposats, es proposa una àrea d'aparcament a la parcel·la cadastral 21. Aquesta àrea quedaria situada immediatament al sud de la proposta número 9 de l'estudi d'identificació de possibles zones d'aparcament al nucli antic d'Oliva, àrea d'aparcament al camí Collado.

Des d'aquesta àrea es podria accedir a tres dels itineraris proposats o actuals. El primer sender partiria de l'aparcament i aniria en línia gairebé recta i ascendent cap a les muralles, aquest seria el sender de menor recorregut i més dificultat. El segon sender seria pla, sense desnivell, i ombrejat amb una pèrgola. Aquest sender és la proposta que seria apta fins i tot per a persones amb mobilitat reduïda que haguessin d'usar caminadors o cadires de rodes. El tercer sender, fora d'ús actualment, enllaçaria amb el sender que pujaria des del dipòsit d'aigua fins a les muralles seguint el curs del riu artificial.

3.4 ACTUACIÓ 4: ADEQUACIÓ DIPÒSIT D'AIGUA PER A L'EXTINCIÓ D'INCENDIS

Tal com s'ha descrit, existeix a l'àmbit del Parc Públic de Santa Anna un dels dipòsits d'aigua, actualment en desús, que s'utilitzava per proveir d'aigua potable el nucli urbà. A proposta de l'arquitecte tècnic municipal, Vicent Llopis Cardona, es recull en aquesta proposta donar-li un nou ús a aquest dipòsit com a dipòsit d'aigua per a extinció d'incendis.

L'aigua és un element fonamental a les tasques d'extinció d'incendis forestals. A l'entorn mediterrani la disponibilitat d'aigua a l'àmbit forestal es veu limitada en nombroses ocasions, ja sigui per la seva inexistència o per la manca d'accés adequat per als mitjans d'extinció. Els dipòsits d'extinció d'incendis forestals es construeixen a fi de millorar l'accés dels mitjans a aquest recurs, permetent reduir els temps de desplaçament i càrrega.

Pel que fa als incendis forestals, els punts d'aigua d'un territori determinat es divideixen en:

- Punts d'aigua d'ús múltiple: aquells que s'han construït per emmagatzemar aigua, però amb finalitats diferents de l'extinció d'incendis, o bé punts d'aigua d'origen natural (per exemple: llacunes, basses agrícoles, embassaments, etc.).
- Punts d'aigua específics per a l'extinció d'incendis forestals.
- A la nostra proposta parlariem d'un punt d'aigua d'ús múltiple, ja que el dipòsit s'integraria dins del circuit tancat del riu artificial. La caseta de bombament s'ubicaria en aquest dipòsit per impulsar l'aigua fins al punt de partida més elevat (estany artificial).

3.5 ACTUACIÓ 5: MIRADOR

S'escull com a ubicació del mirador un punt a la part alta del curs del riu artificial. Tot i que aquest no és el punt més elevat, es considera estratègic situar el mirador fora de l'àmbit de la muralla per evitar congestionar l'àrea de més protecció.

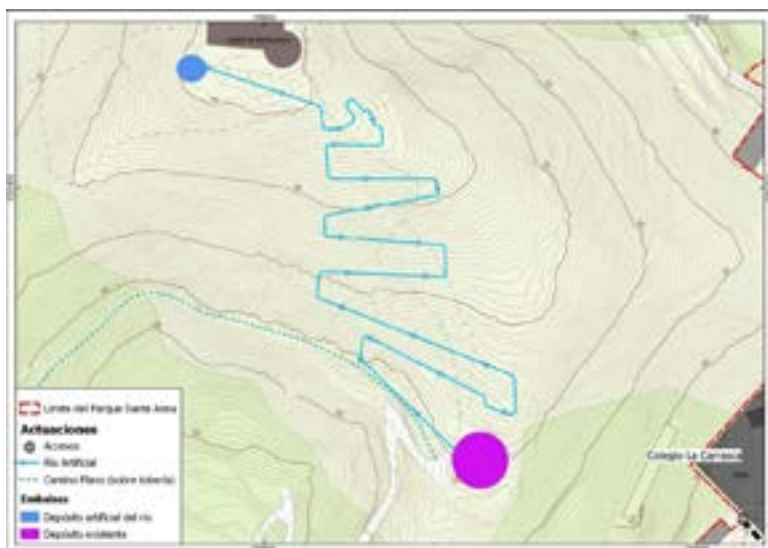
El mirador es planteja com una estructura de fusta, ancorada al terra, sense impermeabilitzar-lo, i acompanyada d'un plafó interpretatiu de la conca visual. En aquesta part del vessant les vistes abasten ecosistemes naturals tan importants com el mar i el Parc Natural de la Marjal Pego-Oliva. Així doncs, el panell interpretatiu se centraria a identificar els relleus com la serra de Mustalla, serra de Segària i el cap de Sant Antoni (Parc Natural del Montgó); els diferents ambients de la Marjal Pego-Oliva (zona palustre, zona de cultius, desembocadures del riu Molinell i riu Bullent, restinga, etc.). Amb això es pretén aprofitar l'oportunitat de posar en valor un altre dels grans recursos ambientals i turístics d'Oliva, la marjal.

3.6. ACTUACIÓ 6: RIU ARTIFICIAL

Una de les qualitats dels espais verds és que redueixen la temperatura ambient refrescant i netejant aire. En aquest sentit, la creació d'un riu artificial contribueix a refrescar l'ambient i crea una diversitat paisatgística més gran i afegeix un element d'atracció.

En aquesta proposta s'inclou la creació d'un curs d'aigua artificial que partiria des d'un dipòsit situat a la part alta, fora del recinte del BIC castell de Santa Anna. Des d'aquest dipòsit partiria el llit artificial el calat del qual seria inferior a 4 cm. Amb aquest calat reduït es pretén que el risc per accidents (ofegaments) sigui inexistent. A més, evita qualsevol problema d'empitjorament de la qualitat de l'aigua que pogués requerir-ne un manteniment. El curs del riu seguiria les corbes de nivell tal com es representa a la figura següent, i se salvarien els desnivells amb petites cascades, que servirien per a oxigenar l'aigua i com a recurs paisatgístic. El punt final del curs del riu seria el dipòsit d'aigua ja existent, lloc on s'ubicaria el centre de bombeig. D'aquesta manera, el dipòsit d'aigua podria tenir un ús doble.

A la següent figura es representa de forma esquemàtica el traçat del riu artificial proposat.

Traçat del riu artificial al Parc Públic de Santa Anna.

Elaboració pròpia sobre cv05orogcurvas 2014 CC BY 4.0 © Institut Cartogràfic Valencià, Generalitat.

S'han inclòs una sèrie de fotografies del Parc Central de València, al costat de l'Estació de Joaquín Sorolla, que pot servir com a referència del model de riu artificial perseguit.

Riu artificial al Parc Central de València. Font: fitxer propi.

3.7 ACTUACIÓ 7: LABERINT

Hui en dia, molt estès a Europa, el laberint és un concepte nou de turisme. A Espanya hi ha diversos exemples representatius que han esdevingut un reclam turístic i d'entreteniment. A la província d'Alacant es poden ressenyar dos laberints per la seva importància, l'àrea recreativa Jardí de Santos Penàguila, i el laberint de Casa Tàpena. Aquest darrer situat al terme municipal d'Onil, a la comarca de l'Alcoià, als peus de la serra d'Onil, és un laberint vegetal de 7.056 m², i un dels més grans d'Espanya, que es pot visitar gratuïtament.

Donades les característiques descrites per a l'àmbit del Parc Públic de Santa Anna (tipus de sòl, capacitat agrològica, pendent, climatologia, etc.), es considera que seria apte per a la ubicació d'un laberint amb característiques similars al de Casa Tàpena. Aquest laberint està format per tanques de xiprers, espècies adaptades a les característiques del nostre àmbit.

A la imatge següent es mostra el Laberint de Casa Tàpena, dissenyat pel professor José Andrés Torrent Bravo.

Laberint a Casa Tàpena d'Onil.

© Alacant Natura Xarxa ambiental de la Província d'Alacant S.A. 2022.

Es barregen dues ubicacions: una proposta seria entre el nou sender proposat que parteix del CEIP La Carrasca i el límit del nucli urbà (carrer El Sol, carrer de La Lluna) i l'altra proposta seria al sud del sender pla, amb accés des de l'àrea d'aparcament.

3.8 ACTUACIÓ 8. ZONA D'ESCALADA

L'Ajuntament d'Oliva, integrat a la Xarxa Salut, persegueix com un dels seus objectius la millora de la salut pública gràcies no només a una dotació més gran i millor de les àrees verdes, sinó també a través de la diversificació d'usos. En aquest sentit, és important assolir diferents grups d'edat que pels seus interessos o per la seva condició física puguin sentir-se atrets per diferents ofertes. Un important grup diana és el col·lectiu de joves olivers.

Pensant en el col·lectiu de joves s'ha plantejat la proposta d'actuació següent. Hi ha l'àmbit del Parc Públic de Santa Anna diferents torres elèctriques en desús. Es planteja com a proposta la rehabilitació i el condicionament de la torre situada al costat del sender que ascendeix des del carrer dels Reis Mags.

El perímetre de la zona d'escalada hauria de ser delimitat per tenir-ne un ús regulat i evitar possibles accidents derivats d'un mal ús.

Davant d'altres zones d'escalada situades habitualment a parcs públics, aquesta zona presentaria com a atractiu diferenciador les vistes que s'observen de la localitat i el mar, gràcies a la seva posició elevada sobre la resta del nucli urbà.

Torre elèctrica en desús proposada per ser convertida en una torre d'escalada. Font: arxiu propi.

3.9 ACTUACIÓ 9: PARC DE GOSSOS

Els parcs de gossos són un tipus d'infraestructura molt demanada. El Parc Públic de Santa Anna és una zona molt transitada per persones amb gossos, especialment la pujada del Calvari. En aquest tram es concentren excrements i restes d'orins, que embruten i deterioren el paisatge i la qualitat ambiental d'aquesta àrea. Crear un parc per a gossos a l'àmbit del Parc de Santa Anna podria ser una oportunitat per descongestionar l'ús d'aquesta zona. Això no garanteix el civisme dels usuaris d'aquest sender, però almenys ofereix una alternativa més senzilla de mantenir en bon estat.

Atès que caldrien facilitats d'accés, les ubicacions que s'estudien són les mateixes que per al laberint de vegetació.

4. CONCLUSIONS

Oliva té el privilegi de comptar amb un Parc Públic com el de Santa Anna situat al bell mig del nucli urbà. Aquest espai en l'actualitat reuneix una sèrie de valors culturals (castell de Santa Anna, viacrucis) i ambientals indubtables. En aquest treball s'han proposat una sèrie d'actuacions per maximitzar l'aprofitament d'aquest espai per tots els col·lectius, incloent nous usos o millorant els existents.

EQUIP REDACTOR

MARÍA-TERESA SEBASTIÀ FRASQUET

Professora Titular Departament Enginyeria Hidràulica UPV

JESÚS ANTONIO AGUILAR MALDONADO

Especialista en SIG i teledetecció

JOSÉ ANDRÉS TORRENT BRAVO

Doctor Enginyer de Monts

PAU PÉREZ LEDO

Professor Departament de Sociologia i Antropologia Social UV

VICENT JESÚS ALTUR GRAU

Professor de l'Escola Universitària Departament d'Urbanisme UPV

BIBLIOGRAFIA

UTE Terrario Arquitectura (2023): Pla Director de Desenvolupament Urbanístic dels Rajolars d'Oliva. Memòria. Ajuntament d'Oliva.

Edició digital. <https://www.terrarioarch.com/plan-director-els-rajolars>.

Inaval i UPV (2008): Memòria informativa del Pla General d'Oliva. Inèdit.

Alicante Natura. Red Ambiental de la Provincia de Alicante, S.A. Folleto informativo de Casa Tápena en Onil (Alicante).

https://alicantenatura.es/espacios_naturales/casa-tapena/

EL FONS DOCUMENTAL DE LORENZO GIL Y BRACO, UN PREVERE INVERSOR IMMOBILIARI

JOAN FRANCESC PI I APARICI

Arxiver Municipal de Sueca

Doctor en Història, Universitat de València

El conjunt documental de mossèn Gil es caracteritza per ser una acumulació d'escriptures notariales de compra-venda de propietats rústiques, principalment, i urbanes a la vila d'Oliva del segle XIX, que s'acumularen al fons arxivístic d'En José María Vidal Pastor perquè el prevere nomenà hereu universal seu a José Pastor y Soria, avi de Vidal, l'any 1869.¹

Gil y Braco nasqué l'any 1806, el 3 d'octubre, son pare fou Fulgencio, natural de San Agustín a la província de Terol i sa mare Josefa, natural de Xeresa,² segons es declarà al notari José María García y Fernández de Messa, amb residència a Gandia, en el seu testament de 26 de juliol de 1869,³ pels testimonis Segismundo Terrades y Vial, Francisco Martí de Veses y Bas i Rafael Morera y Delgado, els dos primers eren propietaris i el tercer, mestre d'instrucció primària. La declaració fou deguda a la manca de salut que impedia al capellà desplaçar-se a la notaria, per patir una paràlisi completa de tot el costat esquerre del cos,

1 Testament de Lorenzo Gil y Braco, clàusula 10; de 26 de juliol de 1869. Notari José María García y Fernández de Messa, notari de l'Il·lustre Col·legi Territorial de la ciutat de València amb residència en la de Gandia. També declarava que no tenia familiars ascendents ni descendents. Document número 42.

2 En els documents la grafia que fan servir per aquesta població és «Jeresa». En l'Arxiu de Sta. Maria d'Oliva. *Quinque Libri* número 6 (1748-1806) foli 794 revers les dades personals difereixen de la informació testamentària facilitada pel mateix mossèn de plenes capacitats mentals. Segons el notari esmentat i els testimonis declarants l'any 1869. El seu pare era Fulgencio, natural de San Agustín al regne d'Aragó i sa mare Josefa María, natural de Benirredrà, el batejaren en l'església de Santa Maria la Major d'Oliva. Els seus avis paterns foren Pasqual Gil, de San Agustín, actual província de Terol i María Higual (sic) [Igual] de Manzanera, actual província de Terol. Els avis materns foren Lorenzo Braco i Teresa Chacho (és possible que aquest cognom siga Xaixo), aquesta de Benirredrà, i els padrins foren Francisco Alcaraz, d'Oliva, i Josefa Piera de Pego. Un any abans el matrimoni també batejà un fill del mateix nom, que morí.

3 En 26 de maig d'eixe any n'havia atorgat un primer davant el notari Severino Ballester y Mut.

fruit d'un atac apoplèctic,⁴ a més de grans calors, diagnòstic que avalà el certificat del seu facultatiu de capçalera i metge titular de la vila, José Miralles.

1. LA POLÍTICA LIBERAL

Gil des que nasqué va viure un seguit d'implantació de legislació econòmica generada pels distints parlaments liberals, que els governs progressistes o moderats dirigien a minvar la liquidat religiosa a l'Espanya peninsular i dels seus territoris ultramarins. En el regnat de José I Bonaparte, que durà cinc anys, el germà de Napoleó decretà, el 18 d'agost de 1809, la supressió de totes les ordes religioses, monacals, mendicants, els béns de les quals passarien automàticament a la propietat de la nació, i, a més a més, efectuà una desamortització que no implicava la supressió de la propietat,⁵ sinó la confiscació de llur rendes per a les despeses de la guerra dels exèrcits francesos.

Per la part espanyola, les Corts de Cadis, el 1811, aprovaren la «Memoria» presentada per Canga Argüelles que proposava la desamortització de béns concrets de mans mortes que es ficarien a la venda.⁶ En el decret de 13 de setembre de 1813 restà plasmada la proposta d'Argüelles i s'incautaren per l'Estat les propietats dels convents i monestirs suprimits o destruïts durant la guerra, per a vendre-les en pública subhasta com béns nacionals.⁷

En el Trienni Liberal (1820-1823) una ordre governamental de 8 de novembre de 1820, que seria substituïda per un decret de 29 de juny de 1822, restabliren el decret de 4 de gener de les Corts sobre la venda de

4 Resumit el transsumpte en el testament de Gil pel notari José María García y Fernández de Messa en la part final.

En aquest testament i també en l'escriptura de conveni entre el capellà i José Pastor y Soria, perquè Pastor tinga cura de la salut i propietats del rector, davant del mateix notari, nomena als marmessors Cayetano García y Tomás; a Juan Bautista Roig y Fuster i a José Pastor y Soria, a més, revocà l'anterior testament de 26 de maig. Expedients 42 i 43 de l'inventari respectivament.

5 <http://es.wikipedia.org/wiki/Desamortizacion_española> [consulta 23 d'octubre de 2024]

6 S'entenia per «mans mortes» titulars de béns immobles en què hom perpetuava el domini per no poder alienar-los, com foren les comunitats locals, les fundacions, les entitats eclesiàstiques, les capellanies i els vincles (terme a la Corona d'Aragó) i els mayorazgos (terme a la Corona de Castella).

7 Un funcionari ministerial d'aquests Béns Nacionals fou el conegut literat romàntic Mariano José de Larra.

«baldíos y bienes de propios de los municipios». Les Corts legislaren un decret, d'1 d'octubre de 1820, en relació amb els béns del clero regular i l'11 del mateix mes i any es prohibí adquirir béns immobles a tot tipus de mans mortes.⁸

En els anys 1836 i 1837 es desenvoluparen dues desamortitzacions liberals importants que coneixem per «la desamortització de Mendizábal» amb una bateria de legislació que les juntes diocesanes encarregades havien d'aplicar.⁹ La divisió dels lots s'encarregà a comissions municipals que feren les subhastes. D'aquest terç del segle XIX, a Oliva restà afectat el patrimoni religiós de l'ordre mendicant dels franciscans, el convent de Santa Maria del Rebollet, a l'extraradi d'Oliva, que coneixem pel convent del Rebollet.

El 1841 fou nomenat regent el general Baldomero Espartero, que en 2 de setembre d'eixe any imposà la desamortització dels béns del clero secular,¹⁰ un projecte que elaborà Pedro Surra Rull. El 1845, el govern moderat que coneixem com Dècada Moderada restablí les relacions amb l'Església catòlica i es signà el Concordat de l'Església-Estat, de 1851. Conseqüència d'aquestes desamortitzacions en l'àmbit urbanístic fou la transformació d'antics convents en edificis públics com quarters militars, hospitals o s'enderrocaren per fer eixamples, nous carrers i places a les poblacions, n'hi hagué que amb la subhasta passaren a mans privades.¹¹ En el cas oliver el religiós Juan Bautista Escrivà Llorca (Oliva 1860 València 1935) comprà l'antic convent franciscà desamortitzat,¹² Nostra Senyora del Pi, on radicaria la Congregació de les Germanes

8 El 1823 Lorenzo Gil complí 17 anys.

9 Reial Ordre d'Exclaustració Eclesiàstica de 25 de juliol de 1835; Decret d'11 d'octubre de 1835; Decret de 19 de febrer de 1836; Decret de 8 de març de 1836 i el Reglament de 24 de març de 1836.

10 El 1841 Lorenzo Gil complí 35 anys.

11 Un exemple prop, Sant Jeroni de Cotalba. Durant el segle XIX patí diverses desamortitzacions i exclaustracions, la primera fou la de 1820 durant el govern del Trienni Liberal. L'exclaustració definitiva ocorregué amb el decret de Mendizábal, la data de l'eixida del cenobi és de 6 d'agost de 1835. Anys més tard la família Trenor adquirí la finca i Federico Trenor y Bucelli inicià la recuperació del convent, el va convertir en una activitat agrícola gran productora de moscatell i, invertí en l'immoble que condicionà una part de l'espai com habitatge i en recuperà alguns elements originals. Més tard, el seu fill Federico Trenor y Palavicino feu importants millores en l'edifici, al mateix temps, que convertí els horts del costat oest del convent en un jardí romàntic d'estil francès.

12 Varios autores *Iniciación a la Historia de Oliva*. Ajuntament d'Oliva, serie Varia-C; València, 1988, p. 483.

Carmelites de Santa Joaquina de Vedruna,¹³ que s'establiren el 8 de setembre de 1902, i es dedicaren a l'ensenyament femení i atenció, també, de barons de menys de sis anys. La generositat d'Escrivà fou coherent amb la preocupació social i religiosa de la doctrina cristiana propugnada per l'Encíclica *Rerum Novarum* de 5 de maig de 1891, del papa Lleó XIII, que tractava distingir entre la recta possessió dels diners i el seu recte ús davant el proïsme en una situació d'enfrontaments ideològics.¹⁴ Finalment, la desamortització de Madoz de 1854-1856 seria la més llarga i efectiva la resta del segle XIX,¹⁵ fou derogada per l'Estatut municipal de José Calvo Sotelo de l'any 1924.

Les conseqüències socials en l'àmbit individual de cada religió fou la de l'individu exclaustrat o secularitzat madur o jove que treballà en allò que pogué o es va sumar a les files carlines o a la de la Milícia Nacional i, visqué suportant misèries, o donant classes de llatí en els col·legis o fent altres treballs mal pagats.

2. EL MERCANTILISME DE GIL Y BRACO

En aquest context socio-polític la vida contractual de mossèn Lorenzo Gil y Braco començà el 1840 a l'edat de 34 anys.

Els precedents documentals d'aqueixes propietats amb les que mercarà Gil, individualment o amb el seu soci, es remunten al 9 de febrer de 1832, quan els altres propietaris, com la comtessa [d'Oliva], duquessa

13 L'Orde de les Carmelites de la Caritat fou fundat per santa Joaquina de Vedruna en 1826, per a dedicar-se a les obres de caritat, educació i alliberació, especialment amb les més vulnerables, com les dones, migrants, persones majors, joves i xiquets. El seu carisma s'inspirà en l'amor a Deu i al proïsme, la humilitat, l'abnegació i l'oració. En 1979 una part de la comunitat centrà la seua atenció al barri del Pinet [en el segle XVIII dit Pi derrocat] pels plantejaments motivats en el Concili Vaticà II, que suposà un apropament als barris marginals de la ciutat d'Oliva, així, crearen l'escola de reforç «Escuelas Pont» per a la integració de la comunitat gitana, l'any 1987, Asociación El Bastidor.

14 L'Encíclica *Rerum Novarum*, reconeix el dret dels treballadors a organitzar-se i formar les seues associacions; la prohibició del treball infantil; el reconeixement a un salari just; reconeix la propietat privada, però dins dels límits de la justícia; l'Estat té com a missió promoure el bé públic i privat.

15 El 3 de maig de 1855 es publicà en La *Gaceta de Madrid* (precedent de l'actual BOE) la desamortització de Pascual Madoz, ministre d'Hisenda, i en 3 de juny la instrucció per desenvolupar-la, on es declaraven en venda les propietats comunals dels ajuntaments, del clero, confraries, obres pies, santuaris, beneficència i de la instrucció pública entre d'altres, i s'exceptuà les Escoles Pies i els hospitals de Sant Joan de Déu, perquè minvaven la despesa de l'Estat en aquests àmbits.

de Benavente, Béjar, Gandia i Arcos, concedí llicència a la vídua Vicenta Navarro, i als hereus de Francisco Pasqual de Francisco,¹⁶ per a vendre a Josefa Salort, vídua de Francisco Malonda, la meitat d'una casa que posseïa al Raconet o Tossal de Doix, per preu de 103 lliures, la meitat de la qual estava subjecta a cens de 6 sous 8 diners, i la resta dels drets emfitèutics amb l'obligació de pagar el lluïsmen i fadiga corresponent a la dita quantitat en efectuar-se la venda dins el termini de trenta dies de la data. La meitat de la casa fitava amb la de Vicente Garí de Vicente, qui actuà de testimoni, i l'altra meitat amb la del venedor Ignacio Pérez; per davant amb la casa d'Antoni Llavori, carrer enmig, i per darrere o espatlles amb corral de la casa de Vicente Alandete. De la quantitat de la venda s'havia de retenir per part de la compradora, la Josefa, 91 lliures 9 sous i 10 diners per pagar l'obligació d'arrendament d'un camp de terra horta a la partida de la Calçada propietat que era de Gregori Mayans,¹⁷ concretament 71 lliures 18 sous fins l'any 1830, pels terminis de la festa de St. Joan de juny i Tots Sants de 1832 i de per St. Joan de 1833. I altres menors quantitats de diversos deutes entre familiars per transaccions patrimonials.

Les inversions del prevere començaren el 10 de març de 1840,¹⁸ que amb el seu soci Ramón Palop, també prevere de Sta. Maria d'Oliva, compraren el carreró conegut com la Goleta a l'Ajuntament i en 8 d'abril de 1843 la vengueren.¹⁹ Anem a pams, aqueix mes de març es produí la permuta de cases atorgada per Vicente Marí i el matrimoni conformat per León Escrivà i Bárbara Canet, llauradors, d'una part, d'una casa al carrer les Torres; i Josefa Salort, vídua de Francisco Malonda, propietaris, per l'altra, de la casa al Tossal de Doix al Raconet, el dia 25 del mateix mes i any. En aqueixa escriptura s'inclou la venda atorgada per Josefa Salort a favor de Lorenzo Gil, beneficiat, de la casa que rebé permutada al carrer de les Torres, per valor de 290 lliures, de 8 d'abril de 1840. Ramón Palop vendria la Goleta a Jaime Fenollar en

16 La filla era Aurora Pasqual i Navarro. Els nets eren Ignacio Pérez i Pasqual i Francisco Pérez i Pasqual. El lloc urbà era conegut com el barri del Tossal de Doix al Raconet.

17 En anomenar a l'il·lustrat del segle XVIII estem davant d'un arrendament foral, obligacions i deutes antiquíssims. El notari fou José Antonio Forrat, en 1 de març de 1832, i altre testimoni fou Salvador Cots i Arlandis. A hores d'ara la zona agrària la coneixem com «la Casa Mayans».

18 Document núm. 2 de l'inventari.

19 Recordem que per la legislació liberal es crearen comissions municipals que s'encarregaren de subhastar lots i aquest fora un d'eixos casos més que adquirir una venda municipal

document hològraf i una fita de l'immoble és amb un tal Miguel Palop,²⁰ el mateix cognom, cap plantejar-se si són els mateixos interessos, és manifesta la proximitat geogràfica. Les operacions urbanístiques són de vertigen i demostren la clara estratègia inversora.

El 26 de juny de 1846 es produirà la permuta de les cases entre Francisca Carrió y Barberá, consort de José Gadea, veïna d'Oliva, del carrer de les Tendes i la de Lorenzo Gil al carrer de les Torres,²¹ operació que es feu a la casa de camp dels hereus de José Pasqual, a la partida de la Foia, terme municipal de la Font d'En Carròs, per preu de 200 lliures.

Ja en el temps del Concordat de l'Estat amb la Santa Seu de 1851, Gil inverteix en l'adquisició de propietat rústica. Les transaccions agràries també tingueren el mateix caire inversor productiu, comprà terres de marjal fàcils de regar i terra secà de ceps.

El 8 setembre de 1850 permutaren camps Lorenzo Gil, i Pascual Mollà y Gregori i Manuela Vidal, a la partida de la Raconada, vall de Burguera, partida del Morer; camí del Mar.²²

Vengueren tres fanecades i mitja de secà plantades de ceps, a la partida de l'Elca, Miguel Mestre y Ortíz i Rosa Tomás y Pérez a favor del mossèn, en 28 de novembre de 1853.²³

Del següent cas legal: el remat de l'expedient de constrenyiment per l'aprehensió d'un ganivet i subrogada la terra de la partida de l'Elca de Pedro García, a favor de Miguel Riera y Cañamás de 10 de desembre de 1853;²⁴ dos mesos després, el 7 de febrer de 1854, Lorenzo Gil feu dues compra-vendes al seu favor, la primera a Miguel Riera y Cañamás, qui li vengué cinc fanecades de terra a la partida de l'Elca;²⁵ i la segona

20 Document núm. 3 de l'inventari. Per algun motiu que no s'explica en els documents Polop la vengué a Jaime Fenollar per 24 lliures en monedes d'or i argent. Gil apareix com testimoni i altres testimonis foren mossèn Jaime Ivissa i José Bertomeu i Parra, propietari. A més, hi ha un rebut que reconeixen els mossens, per 90 rals de billó pel preu just dels pèrits obrers. L'escriptura és de 29 de novembre de 1843, davant l'escrivà Luis Martí de Veses.

21 Fitava amb la de José Pi y Vilarnau, Domingo Parra, per davant amb la de Teresa Campaña, el dit carrer d'Enmig i a espatlles amb la dels hereus de Vicente Molió, barranc enmig que deien de Serrans. L'operació es conté al document número 4 de l'inventari.

22 Document 7 de l'inventari.

23 Document 8 de l'inventar.

24 Document 9 de l'inventari cosit al 10.

25 Document 10 cosit al número 9.

a José Tomás y Pérez, sogre, i Pedro Pons y Esteve, gendre, que els comprà dues fanecades de terra de secà plantades de ceps, a la mateixa partida, per valor de 450 rals de billó,²⁶ davant el notari Francisco Ibiza.

La permuta de sis fanecades en dos bancals a la partida de l'Elca entre Mariano Soria y Roig amb Josefa Seguí acabà sent una compra-venda amb Gil, la de Soria fou tassada en 750 rals de billó i la del beneficiat, que consistia en una fanecada i set canyes de terra de marjal a la partida del Morer, abans camí del Mar, que a més de fitar amb veïns el feia amb l'assegador, es fixà en 450 rals de billó, Gil pagà la quantitat de 300 rals de billó l'1 de desembre de 1855 davant el notari Francisco Ibiza.²⁷

Una altra transacció que feu va ser la d'adquirir dues fanecades i mitja de secà, a la partida de l'Elca, que Rosa Llopis y Gilabert, consort de Vicente Lleches y Moñós, vengueren a Francisco Mengual y Chorro, en 2 de novembre de 1856 i aquest Mengual el feu a favor del prevere en 21 d'agost de 1857,²⁸ deu mesos després.

El 19 de novembre de 1859, permutaren dues fanecades i tres quartos de terra secà a la partida de l'Almoixic, abans l'Elca, Juan Tomás y Pérez i Lorenzo Gil y Braco, d'una fanecada i tres quartos de terra de marjal a la partida del Morer, abans camí del Mar.²⁹

2.1 GIL COMPTABLE I CONSTRUCTOR

La concòrdia de l'Estat amb la Santa Seu dugué una mena d'estabilitat econòmica a l'Església catòlica espanyola o almenys saber que tindria un ajut extern amb què comptar regularment. En aquest context, en la parròquia de St. Roc d'Oliva manifesten la voluntat ferma d'acabar l'erecció del nou temple de St. Roc. La Junta d'Elects parroquial determinà senyalar la data per al començament de les obres del temple i disposaren que es procedira a la immediata demolició de l'antic,³⁰ així com actuacions paregudes als espais contigus. Al respecte, el rector

26 Document 31 de l'inventari, caixa 4.

27 Document 30 de l'inventari, caixa 4.

28 Documents 11 i 12, cosits.

29 Document 27 de l'inventari, caixa 4.

30 José María DOMÍNGUEZ TORMO, FRANCISCO PONS MONCHO. *Sant Roc d'Oliva: Apuntes Históricas*. Ed. I Centenario del Templo Parroquial (1886-1986). Oliva, 1989, p. 194. Ayuda económica de l'Ajuntament d'Oliva. Capítol XXXIII de 1854 a 1864 Apertura de los cimientos y colocación de la primera piedra de la Iglesia.

Cervera y Villanueva, en nom de la Junta ja havia comprat, a Isabel Savall y Ferrer, vídua de Francisco Vidal, part d'un immoble contigu amb la propietat de l'escombrariaire de la parròquia. En 1855, la Junta comprà totalment la finca per valor de 4.000 rals de billó. A l'any següent, estava integrat en la Junta el prevere i beneficiat de Sta. Maria la Major d'Oliva, Lorenzo Gil y Braco, amb el càrrec de col·lector i interventor.³¹

Fins l'any 1867 Lorenzo Gil fou l'encarregat dels comptes de la Junta de Fàbrica de la parròquia de St. Roc per onze anys, que passà al rector José Giner Aparisi, aquest capellà reflexà diverses partides de col·lectes especialitzades, com la del pa de forns, col·lectes en espècies, donatius en metàl·lic, rifes i d'altres, de les quals, la primera partida que anomena es la de la «compra de las casitas de Mossèn Lorenzo Gil», en aquest cas és el capellà qui fa negoci en vendre patrimoni seu davant la necessitat urbanística. El carrer del Fossar corria paral·lel a la frontera principal de la nova església fins prop de la torre del campanar, per a donar-la espai urbanístic a la plaça de St. Roc i vista a la façana, s'alienaren i enderrocaren dues casetes de l'esmentat Gil, per valor de 2.625 rals de billó.³² En la clàusula tercera del seu testament llegirà per a la continuació de l'obra, «por interesarlo como al que más en el levantamiento» del temple de St. Roc, 200 escuts, com recompensa de just agraïment a la distinció que se li feu confiant-li aquell càrrec de recaptador i, reconeixia, per si haguera hagut algun equivocat compte «a falta de mejor celo en su desempeño pudiera haber causado perjuicios involuntarios».³³

A Lorenzo Gil sempre el veiem un membre actiu del món de les finances i comptadoria de cabdals i no pogué ser diferent en l'àmbit públic a més de l'immobiliari i de l'espiritual. En l'administració municipal fou nomenat majordom de la Casa de la Beneficència de la vila d'Oliva, segons la clàusula quarta del seu testament, que refereix la seua preocupació personal i pastoral dels acollits en la institució, llegà quinze escuts en un únic cop en el seu testament. Malauradament,

31 Els altres membres foren el regent de la cura d'ànimes de St. Roc Francisco Abargues, prevere beneficiat de Sta. Maria, dipositari i pagador Juan Alandete, del comerç, i secretari Vicente Conca.

32 José María DOMÍNGUEZ TORMO, Francisco PONS MONCHO. (1989), p. 201. Capítol XXXV de 1867 a 1871.

33 Lorenzo Gil i Braco faria l'últim testament el 26 de juliol de 1869.

no s'indicà ni la data del seu nomenament ni dels anys que ocupà el càrrec. Aquests diners i altres líquids corresponents a altres llegats eixirien de la venda d'una propietat de més de sis fanecades a la partida de Almoixic, abans de l'Elca, és el document 26 que indica la venda d'eixes fanecades per la clàusula cinquena del testament, que atorgaren els marmessors esmentats per complir la voluntat del testador, a quinze de gener de 1870.

2.2 GIL ÍNTIM

En ser un home amb vots de castedat, la seua soledat personal humana generà unes relacions socials de cura de la seua persona entre la feligresia. Les persones devotes que es relacionaren amb ell ho feren amb criteri de germandat cristiana però, també, contractual amb moralitat, que no llevà que es redactaren documents de reconeixença econòmica. En l'arxiu n'hi ha el dot matrimonial de Salvadora Pons Mollá amb José Pastor Soria,³⁴ manobre, que contractà Inés Mollá, vídua de José Pons. Per no saber escriure la Inés, signà Lorenzo Gil i José Tomás y Pérez, en qualitat els dos de testimonis, el 27 de juliol de 1859.³⁵ Per aquest matrimoni s'albira l'explicació de la relació de Gil y Braco amb els Pastor i els Pons del futur i, la integració de la documentació del mossèn en l'arxiu de Vidal Pastor.³⁶ En la clàusula 10 del testament es redacta el nomenament de José Pastor y Soria com hereu universal,³⁷ a més, coneixem prèviament l'amistat entre ells de dècades anteriors

34 Pares de Romualda Pastor Pons, Concepción, Josefa, Luisa Cándida i Asunción, i avis de José María Vidal Pastor. 31-1-1906 Carta de pagament i cancel·lació d'hipoteca atorgada per Manuel Bolo Llopis a favor dels hereus de José Pastor Soria, del préstec de 2.000 pessetes i de l'aval que era la casa del carrer les Tendes 28.

35 Document 21 de l'inventari.

36 Joan Francesc Pí i Aparici, «José María Vidal Pastor i el món organístic a Oliva entre 1537-2005», *Cabdells* n.5. Revista d'Investigació de l'Associació Cultural Centelles i Riusech. 2008, p. 105-166.

ÍDEM, «L'Arxiu musical, biblioteca, fons d'escriptures notaries i personals de José María Vidal Pastor, prevere organista», *Cabdells* n.22 Revista d'Investigació de l'Associació Cultural Centelles i Riusech, 2024, p. 135-178.

37 Document 42 de l'inventari.

com el mateix Pastor confessa en les seues memòries.³⁸ L'execució del testament explica, definitivament, la integració de la documentació del religiós en l'arxiu. Així trobem el conveni de Lorenzo Gil y Braco en repartir l'herència segons el contingut de les clàusules testamentàries del 26-7-1869;³⁹ la venda de sis fanecades en la partida de l'Almoixic, abans l'Elca, continguda en la clàusula cinquena del testament, que aplicaren els marmessors Cayetano García y Tomás, Juan Bautista Roig y Fuster i José Pastor y Soria el 15 de gener de 1870;⁴⁰ la manifestació de José Pastor y Soria que Lorenzo Gil y Braco, prevere, beneficiat de Sta. Maria la Major d'Oliva, cedí a qui compareix, o siga a ell mateix, cinc finques, en 26 de juliol de 1869;⁴¹ la carta de pagament atorgada per Inés Mollá y Vidal, a favor de José Pastor y Soria, a qui entregà la quantitat de 210 escuts per despreniment de béns amb condicions alimentàries en cuidar-lo en vida,⁴² i altres oneroses per Lorenzo Gil un cop aquest traspassara, de 29 d'octubre de 1872 davant el notari Severino Ballester y Mut. Sobre açò,⁴³ Inés Mollá tornà els diners de l'annualitat en proporció a la situació de no haver de cuidar-lo,⁴⁴ perquè Lorenzo i José Pastor havien acordat en el conveni adés dit que passaven a viure junts. Inés Mollá y Vidal, vídua de José Pons, tenia 63 anys quan es protocol·litzà el testament i era sogra de José Pastor, ella feu reclamació a Lorenzo de les soldades diàries que pujaven a 384 escuts per cura i manutenció que el mossèn l'endeutava, s'acordà que Pastor li'ls pagaria i la remuneraria

38 El grup d'amics el conformaven a més d'ells dos, José Falcó, prevere, que passaria amb el temps a rector de Pedreguer, Juan Sancho, Pascual Cucart i José Balaguer, capellà de St. Roc. Jugaven a les cartes i els capellans els proposaren a Blas Antonio Cañamás y Bosch per ocupar la vacant d'administrador, en 1866. Manuel MARTÍ I ASCÓ, Jesús Eduard ALONSO I LÓPEZ. *La memòria de Josep Pastor: Viure a l'Oliva del XIX*, Ed. La Xara Edicions, Ajuntament d'Oliva, col. Arxiu i Famílies 5. Simat de la Vallidigna, 2006.

39 Document 43 de l'inventari.

40 Document 26 de l'inventari, caixa 4.

41 Document 35 de l'inventari.

42 En monedes d'or i argent que completaren el total endeutat, equivalien a 960 ptes.

43 Document 32 de l'inventari.

44 Document 6 de l'inventari. Inés Mollá, que visqué al carrer Tamarit, fou la cuidadora en vida de Gil i sogra del marmessor José Pastor y Soria. Arbre genealògic interessant.

pel concepte de «pensió de 100 mil·lèsimes d'escut diari» a executar quan morira el prevere, aquest concepte feu que rebera els escuts i la pensió.⁴⁵

En la cloenda de la seua vida, faltà el dia de Nadal, 25 de desembre de 1869 tenia per totes les seues possessions un hort de dues fanecades,⁴⁶ altre hort de dues fanecades i mitja, un altre de cinc fanecades i un de sis fanecades, en total quinze fanecades i mitja tassades en el testament per valor de 2.625 escuts i un immoble urbà al carrer de les Tendres que adquirí per permuta amb Francisca Carrió y Barberá, consort de José Gadea, davant el notari Francisco Vicente Faus, de la Font d'en Carròs, a 26 de juny de 1846. Tot el patrimoni rústic el cedí al seu marmessor i hereu amb certes condicions a complir. Una fou que s'havia de fer càrrec d'ell i passar a viure junts i subministrar-li fons perquè poguera anar a establiments de balnearis arreu d'Espanya a prendre els banys que els facultatius expressament dictaminaren per vegades i durada.

Per fer front a altres deïxes Gil atorgà que la finca de sis fanecades es subhastara per valor de 415 escuts.⁴⁷

Gil també pensava en una arquitectura espiritual pròpia per a l'oració de la feligresia, així demanà a les autoritats eclesiàstiques l'erecció d'una capella pública dedicada al doctor de l'Església catòlica, apostòlica i romana, St. Jeroni.⁴⁸ Prèvia concessió de l'arquebisbe de València, Pablo García Abella a Lorenzo Gil y Braco, prevere beneficiat de Sta. Maria la Major d'Oliva, es va erigir i beneir la capella en 29 de juliol de 1858, per Francisco Tebar, arxipreste de Gandia, a la seua finca de l'Elca.

La capella dedicada a St. Jeroni esmentada, patí un sinistre i romanqué un temps d'estar enderrocada, però el compliment legal i devocional del seu hereu José Pastor y Soria feu que el lloc es reconstruïra amb obres per valor de 125 duros (525 ptes.) i beneïra novament

45 Clàusules setena i novena.

46 Manifestació jurídica de José Pastor y Soria, de 15 de gener de 1870, davant el notari José María García y Fernández de Messa.

47 Sis fanecades equivalien en el sistema mètric decimal a 51 àrees, 94 centiàrees, 35 decimetres i 25 centímetres quadrats. Era terra de secà en aqueix temps plantada de tarongers, un conreu punter econòmicament com seria per tot el segle XX.

48 Joan Francesc Pi APARICI. «La espiritualidad religiosa olivense entre los siglos» XV y XIX. *Actes de les Primeres Jornades Internacionals d'Història sobre els Centelles i el comtat d'Oliva*, Associació Cultural Centelles i Riusech, 1999, pp. 114-141.

amb l'autorització de l'arquebisbe de València,⁴⁹ Antolín Monecillo, la presència de Francisco Beltrán, plebà d'Oliva, i assistència de Genaro López, confessor de les monges clarisses, el 12 d'agost de 1881.⁵⁰

Les actuacions en aquest indret continuarien, primerament, amb la fundició i col·locació d'una campana, que feu Vicente Domingo Roses en 1891, a la qual posaren per nom el del sant titular de la capella. Es va arreglar la frontera del temple i per sobre del nínxol la imatge del sant doctor de l'Església, a disposició del propietari de l'heretat i capella, José Pastor Soria.

Com tot acte social integrat per les autoritats religioses el document es convertix en un testimoni sociològic, cultural i costumista. Se citen més coses, unes festives i altres humanes i professionals. Per exemple, en aquesta segona actuació, a la família l'acompanyaren un seguici d'amics amb fraternitat cristiana que s'aplegaren per veure el dia de verificar la cerimònia de la benedicció de la campana, 7 de juliol de 1892, amb molta alegria dels assistents. La cerimònia la verificà el plebà de Sta. Maria i el seu terme, amb l'assistència del coadjutor Vicente Llidó, l'esmentat adés don Genaro López, i José Oltra Castelló de la ciutat de Gandia, i per a complimentar la festa s'acordà celebrar, al sendemà, una funció religiosa, açò és, una missa dedicada al sant titular que fou cantada per Genaro i acompanyament d'harmònim que tocà, el llavors, seminarista Álvaro Marzal, el sermó el va fer el plebà que a grans trets explicava els caràcters històrics del sant i doctor, acabaren la solemnitat de l'acte cantant els gojos al sant i es dispararen morterets i es menjaren una paella amb completa fraternitat cristiana.

3. JOSÉ PASTOR Y SORIA

De la documentació i, exactament d'un esborrany del seu projecte de testament, sabem del seu perfil global humà, religiós i econòmic. Declarava tindre 59 anys i possiblement seria l'any 1895.⁵¹ En ell ressenya molts assumptes dels que vol aclarir conceptes o situacions que explicar de caràcter econòmic, motius i actuacions, com la seua vida d'adminis-

49 Testament esborrany o notal.

50 Document fotogràfic transcrit en apèndix.

51 La funerària de José Gascó s'encarregà d'organitzar el soterrament l'hivern de 1896. MARTÍ I ASCÓ-ALONSO I LÓPEZ (2006).

trador de Blas Antonio Cañamás y Bosch, general de l'Exèrcit i comerciant, o de caràcter personal, sobre açò últim, es declara vesta o congregant al Sagrat Cor de Jesús que en processó en el Sant Enterro del Divendres Sant, senyala la seua voluntat d'establir en la societat a què pertany els soterraments nocturns dels Congregants a la Pía Unión.⁵² que explica prenent de model el seu propi,⁵³ o, també, explicar, i molt clarament afirmar, que de les 10 vares del pal·li bo de Santa Maria, un pertany a la seua família, perquè ell, amb companys, els encomanaren anys abans.

Casà dues vegades, la primera amb Salvadora Pons i Mollà qui traspasà el 6 de gener de 1874, amb la qual tingué cinc filles, de les que sobrevisqueren Romualda, Josefa i Luísa Cándida. Tornà a maridar amb María Morera Tercero i en aquest temps, en 7 d'octubre de 1875 comprà l'hort Casa Vidal, el 24 de setembre de 1879, de la porció de terra arenes declara que valgueren 375 ptes. i era a la partida «Casa de Vidal». També li comprà a Salvadora Morera Savall una caseta al carrer St. Francesc per valor de 1500 rals de billó. Senyala que li expropiaren terra perquè passara el ferrocarril, a la partida de Maricarrig; atorgava emprèstits al 6% anual per espai de cinc anys, o anotà el dot matrimonial en diners que donà a la seua filla Josefa a compte de la legítima, davant el notari Julio Ballester Molina, de Puebla de Rugat, en 25 de juliol de 1891.

52 “Para infundir el mayor respeto y propagar con el mayor ardimiento el que anuncia la tan Santa institución, es mi voluntad se celebre mi dicho entierro a las oraciones de la noche a poco más de la tarde según lo exijan las circunstancias y acompañado de mis congregantes o consocios, por mejor decir, vestidos también con la veste y hachas [blandons] encendidas”.

53 Sobre augmentar el coneixement de la religiositat de Pastor cal llegir les seues Memòries, MARTÍ I ASCÓ-ALONSO I LÓPEZ (2006)

4. PROPIETATS QUE INGRESSEN PELS ENLLAÇOS DE LES FAMÍLIES MOLLÀ I PONS

- Venda de fanecada i mitja de terra marjal al camí de les Marjaletes, a la partida Morer, de Manuela Llácer, consort de Pablo Peris, a favor de Francisco Arnal y Collado de Sebastián. 18 d'abril de 1856. Cosida al número 6.
- Document 5 de l'inventari. Mateixa explicació que adés, són protocols notariais d'anteriors propietaris.
- Venda de fanecada i mitja de terra marjal al camí de les Marjaletes, a la partida Morer, que fou de Francisco Arnal y Collado de Sebastián, propietat de Rosalea Arnal y Mestre, a favor d'Inés Mollà y Vidal, vídua de José Pons. 10 de juny de 1863. Cosida al número 5.

APÉNDIX DOCUMENTAL

Construcció de la capella de St. Jeroni 1858-1891 i benedicció de la campana 1892. Transcripció:

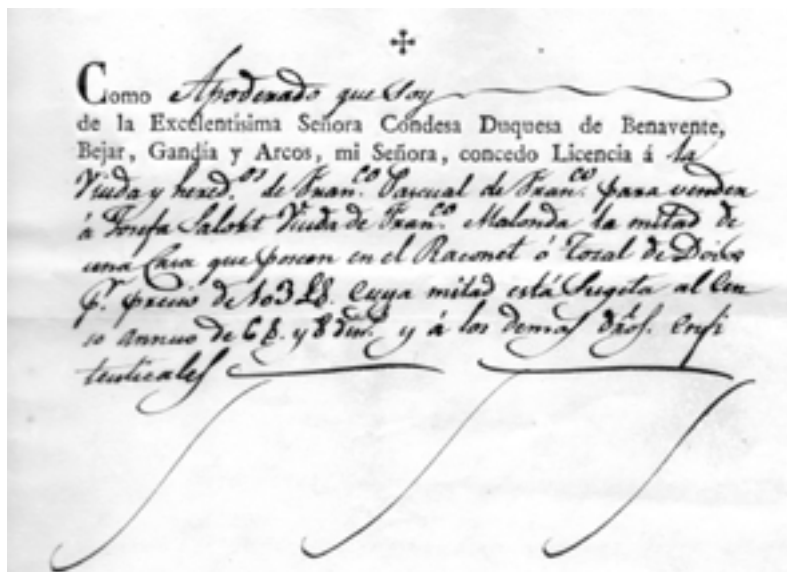
«Por concesión del Excmo. e Yllmo. Sr. D. Pablo García Abella/ Arzobispo de Valencia, y a petición de D. Lorenzo Gil y Braco, Pbro Beneficiado de Santa María la Mayor de esta/ Villa, se erigió y bendijo esta capilla pública, el 29 de Julio de 1858, por el Sor. D. Francisco Tebar, Arcipreste de Gan/dia, dedicada al Gran Doctor de la Iglesia San Gerónimo./

Derruida algún tanto este Santo Lugar, se reconstruyó y bendijo nuevamente con la autorización del Excmo. é/ Yllmo. Sor. D. Antolín Monecillo, Arzobispo de Valencia, el Sor. D. Francisco Beltran, Plebán de la indicada Parroquia de/ Santa María asistido de D. Genaro López, confesor de las Monjas de Santa Clara, el 12 Agosto de 1881./ En el año 1891 Vicente Domingo Roses construyó una hermosa campana, a la que se le puso el nombre/ del Santo titular de la Capilla, y arreglada convenientemente la fachada del templo, se ostenta sobre el nicho/ la Imagen del Santo Doctor a disposición del propietario de la heredad y Capilla D. José Pastor Soria./

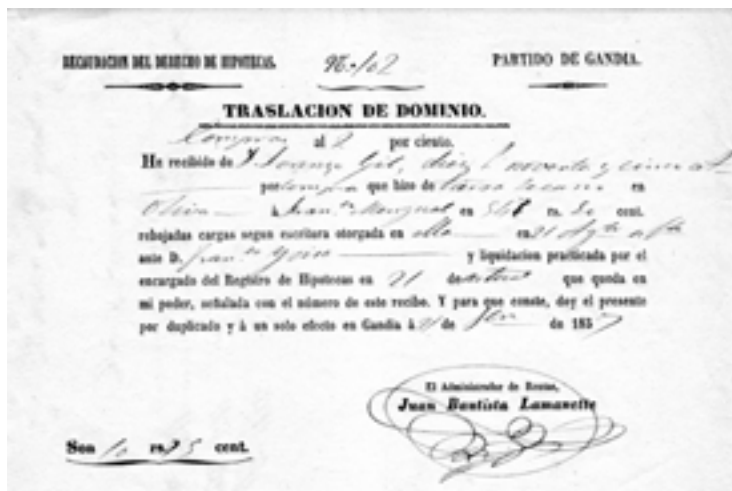
La familia de este Sor acompañada de otras varias personas que en amigable y cristiana frater/nidad, allí se habían reunido, esperaron y vieron llegado el día 7 de Julio de 1892, en que se verificó la cere/monia de la bendición de la indicada Campana. Grande fue la alegría de que estuvieron poseídos todos los/ asistentes, extraordinaria la animación y solemne sobretoda ponderación la fiesta./

Verificóse la ceremonia con la solemnidad que requiere el caso, por el Sr Plebán de esta dicha Parroquial/ y su término, con asistencia del Coadjutor D. Vicente Llidó, el dicho D. Genaro, y D. José Oltra Castelló de la/ ciudad de Gandia, y para cumplimiento de fiesta, se acordó celebrar al día siguiente una función religiosa/ dedicada al Santo titular, la que se verificó, en efecto, con Misa cantada por el referido D. Genaro acompañado de/ armonium que tocó el seminarista D. Álvaro Marzal y sermón que dijo el Sr. Plebán, recitado a grandes rasgos/ los caracteres históricos del Santo Doctor, terminado tan grande solemnidad con el canto de los gozos y dis/paro de morteretes a la que siguió después una suculenta paella variando en todos la más completa armonía./»

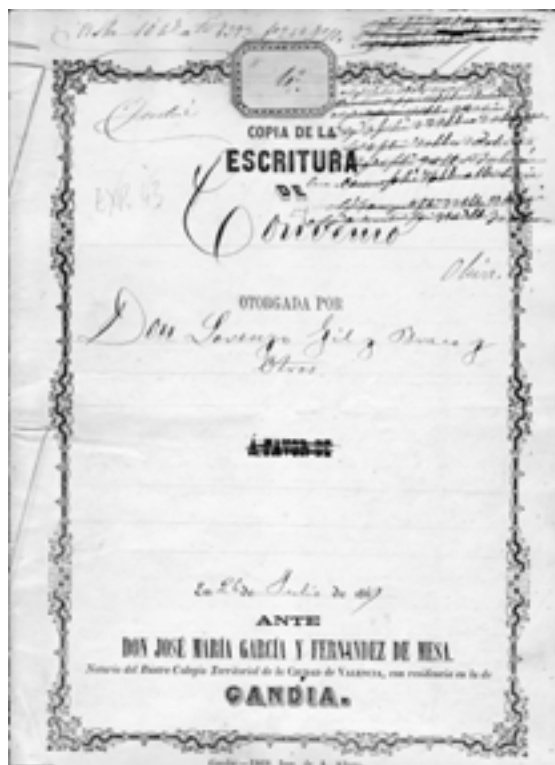
APÉNDIX FOTOGRÀFIC

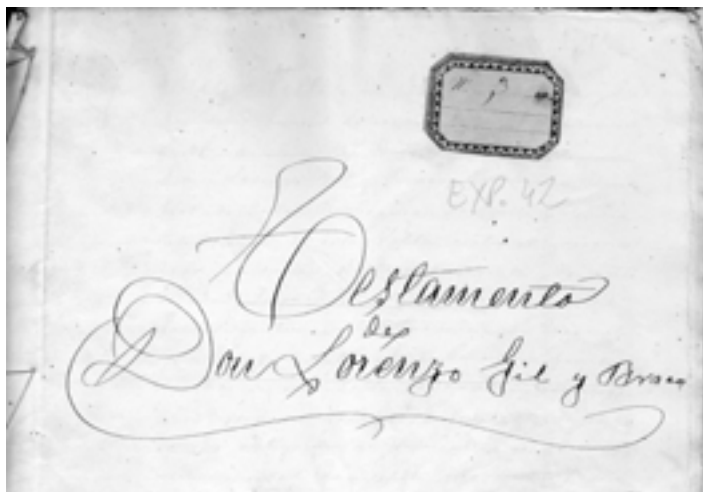
Casa al Raconet o Tossal de Doix, 01/03/1832, primera plana i tercera plana per Gregori Mayans, exp. 1.

Compra fanecades a l'Elca, 21 d'agost de 1857, exp. 11, primera plana

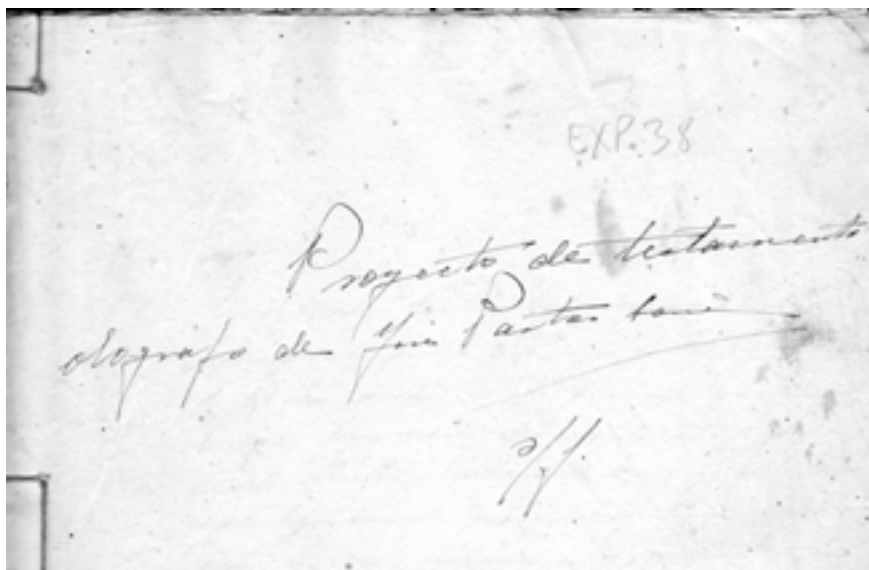
Conveni de Gil i José Pastor y Soria de 26 juliol de 1869,
primera plana, exp. 43

Testament de Lorenzo Gil y Braco, de 26 de juliol de 1869, portada, exp. 42

Carta de pago atorgada per Inés Mollá y Vidal (sogra) a favor de José Pastor y Soria, de 29 d'octubre de 1872. Exp. 32 primera plana.

Projecte de testament ològraf de José Pastor y Soria, primera plana i una altra amb rectificacions, de 59 anys. N'hi ha una anotació en la darrera fulla que ressenya el Dot intestat que José Pastor y Soria feu a sa filla Josefa Pastor y Pons a compte de la seua legítima en 25 de juliol de 1891 davant Julio Ballester Molina de Puebla de Rugat. Exp. 38

Compra de Casa Vidal hort de 7 octubre de 1875, exp. 39, caratula escriptura.

BIBLIOGRAFIA

- DOMINGUEZ TORMO, José María, PONS MONCHO, Francisco. *Sant Roc d'Oliva: Apuntes Históricos*. Ed. I Centenario del Templo Parroquial (1886-1986). Oliva, 1989. Ajuda econòmica de l'Ajuntament d'Oliva.
- MARTÍ I ASCÓ Manuel, ALONSO I LÓPEZ Jesús Eduard. *La Memòria de Josep Pastor: Viure a l'Oliva del XIX*. Pr. Vicent Josep Escartí. La Xara Edicions; col. Arxius i Famílies 5; Ajuntament d'Oliva. Simat de la Valldigna, 2006.
- PI I APARICI, Joan Francesc. «La espiritualidad religiosa olivense entre los siglos XV y XIX.» Actes de les *Primeres Jornades Internacionals d'Història sobre els Centelles i el comtat d'Oliva*: Associació Cultural Centelles i Riusech. 1999.
- «José María Vidal Pastor i el món organístic a Oliva entre 1537-2005», *Cabdells*, Revista d'Investigació de l'Associació Cultural Centelles i Riusech. 2008, p. 105-166.
- «L'Arxiu musical, biblioteca, fons d'escriptures notariales i personals de José María Vidal Pastor, prevere organista», *Cabdells*, Revista d'Investigació de l'Associació Cultural Centelles i Riusech. 2024, p. 135-178.

RECURSOS ELECTRÒNICS

<http://es.wikipedia.org/wiki/Desamortizacion_española> [consulta 23 d'octubre de 2024]

L'ELCA. UN PAISATGE CULTURAL CONSTRUÏT, VISCUT I REPRESENTAT PER LA PARAULA

ADRIÀ BESÓ ROS
Universitat de València

Per a l'ésser humà construir és habitar; és la seua manera de ser en el món (Aguiló, 1999: 13). Les persones i les comunitats humanes on s'integren es relacionen amb l'espai que habiten amb la finalitat de satisfer les seues necessitats vitals primàries: resguardar-se, desplaçar-se d'un lloc a un altre, cultivar la terra per a obtindre aliments, etc. Tots els productes d'aquesta activitat constructora s'insereixen en un espai i en un temps concrets, es transformen, són reemplaçats per uns altres, desapareixen... conformen un paisatge. Per això, el paisatge construït, com a resultat de la interacció humana sobre un espai físic, és un artefacte cultural, que com a tal no ha estat objecte d'atenció i estudi des dels àmbits de l'art i de l'estètica fins a dates prou recents.

En la cultura europea el paisatge es consolida en l'art de la pintura al segle XVI com a representació a partir de la mirada, i assoleix la seua màxima expressió durant el segle XIX en el context del romanticisme i de l'impressionisme (Maderuelo, 2020). El pintor se situa fora i representa una porció delimitada de l'espai servint-se de la perspectiva, amb major o menor grau de subjectivitat. Amb el creixement de les ciutats durant la Revolució Industrial es produeix una nova mirada cap al camp, on la burgesia construeix les seues cases d'esbarjo rodejades de jardins. Assistim, amb això, a una transformació i ordenació dels espais intervinguts amb criteris estètics; si prenem el terme utilitzat per Alain Roger (2007: 23), a una «artalicació» in situ, que fins ara havia quedat circumscrita a l'àmbit dels jardins. En aquest context cal situar els orígens de l'Elca¹ (Oliva, València) com a explotació agrícola

* Aquest treball s'emmarca dins el Projecte I+D+i "Paisaje Cultural, construido y representado" (PID-2021127338NB-I00), finançat per MCIN/AEI/10.13039/501100011033/, cofinançat amb fons "FEDER Una manera de fer Europa".

¹ El topònim que fa referència a la finca i a la partida rural on es localitza és l'Elca. Francisco Brines elimina en la seua obra escrita en castellà l'article apostrofat, potser per no tindre un bon encaix literari. Nosaltres, en presentar el text en València hem decidit emprar en el nostre discurs el nom oficial de l'Elca, amb el qual coneixen l'indret els veïns i veïnes d'Oliva.

d'esbarjo durant la segona meitat del segle XIX. En el territori valencià aquesta unió entre jardí ornamental i espai productiu assoleix el màxim exponent en l'hort de tarongers burgés (Besó, 2016: 134).

A les paraules d'Aguiló amb les que havem començat el text, Massimo Venturi (2008: 125) afegeix que «construir no solo es habitar, sino también dominar el mundo. La visibilidad refleja el paisaje y su legibilidad, la cultura y la creatividad humanas». Per això també «la observación del espacio desde la propia morada es estímulo de cualquier cultura» (Venturi, 2008: 127). D'aquesta manera, les cases d'esbarjo servien per a recrear una mirada desinteressada i plaent, on la posició topogràfica era un element a considerar en la seua localització. Però sols aquelles persones amb una formació o especial sensibilitat estètica poden expressar els resultats de les seues observacions, que es materialitzen en forma d'imatges pictòriques, fotogràfiques, composicions literàries, musicals, instal·lacions, etc.

Aquests conceptes previs ens ajuden a situar l'Elca com a paisatge *in situ* i l'obra poètica de Francisco Brines com a paisatge *in visu*, com l'expressió sorgida de la contemplació de l'entorn, del món, des de la seua casa concebuda com una talaia en mig d'un hort de tarongers. Com explica Antoni Marí (2008: 141-142), els paisatges literaris presenten certes particularitats que els diferencien de les arts plàstiques. En una descripció, l'escriptor fa ús del llenguatge per transmetre una percepció subjectiva del que ha captat a través de la vista. En contraposició a la pintura, que es fonamenta en una imatge visual, més o menys figurativa, però fàcilment identificable per l'observador, la literatura construeix una imatge no recognoscible, fruit de la interacció entre el significat de les paraules i les evocacions visuals que el lector té arrelades en la seva memòria. En conseqüència, les imatges generades pel discurs literari són mentals i no comparteixen una visualització objectiva ni universal entre els lectors. Així, un mateix text pot suscitar representacions diverses segons el subjecte receptor, a diferència de la pintura, que produeix una imatge tangible i compartida per tots els espectadors, més o menys fidel a la realitat que pretén representar. Com explica el mateix Marí (2008: 152), «si el paisaje existe es por todo aquello que el escritor proyecta sobre él: sentimientos, imágenes, recuerdos, vivencias». Tot i que per a aquest autor un text literari no representa un paisatge, sinó el

canal a través del qual l'escriptor mostra la seua presència mitjançant la imaginació, el significat del verb «representar» que recullen diversos diccionaris inclou també les creacions literàries.² Per això pensem que el paisatge literari també es capaç de representar imatges d'una realitat espacial a partir de la percepció subjectiva, tot i que adquireixen visualitat en la ment del lector en descodificar les paraules a través de la lectura.

Aquest treball pretén identificar les imatges espacials formades en la infantesa del poeta Francisco Brines, comprendre l'Elca com a paisatge cultural des de la seva materialitat i evolució històrica, i analitzar les evocacions d'aquest indret present en la seua obra, que conformen un paisatge representat a través de la paraula.

Hem organitzat el discurs en quatre apartats. En primer lloc, analitzem alguns dels records espacials de la infantesa de Francisco Brines a la casa materna del carrer de les Moreres d'Oliva, a partir dels seus textos en prosa i de les referències presents en la seua poesia. En el segon punt ens apropem a l'Elca com a espai geogràfic i paisatge cultural, configurat per a satisfer necessitats econòmiques i també estètiques. Entre les dècades de 1950 i 1960, la transformació del policultiu de secà en monocultiu de tarongers va donar lloc a un nou paisatge que inspira bona part de la seua obra poètica. El tercer punt aborda l'Elca com a paisatge literari, representat a través de la paraula escrita. I en el darrer apartat es presenta la creació per voluntat del poeta de la Fundació Francisco Brines, destinada a preservar aquest espai després de la seua mort, i el procés de patrimonialització que culmina amb la declaració com a Bé d'Interès Cultural en la categoria de Lloc Històric.

1. LA INFANTESA EN LA CASA DEL CARRER DE LES MORERES

Francisco Brines Bañó va nèixer a Oliva el 22 de gener de 1932, al número 32 del carrer de les Moreres. Allí va viure la seua infantesa fins l'esclat de la Guerra Civil en juliol de 1936, quan va passar amb la seua

² Una de les accepcions del significat del verb «representar» que mostra el Diccionari Català, Valencià, Balear, és «fer present a la ment, a la consideració d'algú; exposar amb paraules o amb altres signes». El Diccionari Normatiu Valencià recull una definició semblant: «fer present (alguna cosa) amb paraules o figures que reté la imaginació», que coincideix amb la del Diccionario de la Lengua Española: «hacer presente algo con palabras o figuras que la imaginación retiene».

família a Sant Sebastià i més tard a Marsella (Gregori, 2021: 135). El nucli d'Oliva estava format en aquell moment per un conjunt de cases de poble d'escassa alçada, que s'assentava sobre un pediment situat a la vora de la plana litoral, plantada de tarongers, que s'estén fins la mar. Allí es configurarien els primers records, que es guardarien en la memòria més íntima en forma d'imatges, aromes, sensacions, que més endavant passarien a formar part de la seua poesia en assolir la seua plenitud en el paisatge de l'Elca.

En aquest text, escrit en 1988, el poeta evocava algunes imatges dels anys viscuts en la casa materna, alhora que es lamentava de la pèrdua de l'essència d'aquests espais com a conseqüència de les transformacions urbanístiques produïdes amb el pas del temps.

En mi infancia subía alguna vez al último terradillo de la casa; allí donde se soleaban las anchas sábanas, movidas por un aire fresco y azul. Ascendía el pueblo hacia el monte, y a mis oídos llegaban entonces con más fuerte sonoridad las campanas; por el lado opuesto se extendían los huertos, con su verdor bajo y suave, hasta la orilla levemente alzada del mar. Por el cielo iban y venían bandadas de palomos, llevando en el reverso de las alas sus propios colores, que me señalaban los distintos palomares a los que pertenecían, y en donde cumplirían el ciclo ocioso de sus vidas (Brines, 1988, 31).

Els escenaris on discorre la infantesa i les vivències experimentades en ells cobren un significat especial per a qualsevol persona. Així ho expressa el poeta quan afirma que:

Para mí no habrá calle con más intimidad que ese «carrer de les Moreres»; cada hombre guarda la suya [...]. Son lugares de nuestra propia mitología, y quisiéramos que nos sobrevivieran sin cambio, pues aparecieron en nuestra vida con la perfección que concede la mirada cuando ama (Brines, 1988, 18).

Els camps que envoltaven Oliva estaven plantats de tarongers, per la qual cosa, quan es produïa la floració entre finals de març i les primeres setmanes d'abril, tots els racons del poble quedaven penetrats per

l'aroma a tarongina, que es podia sentir de forma especial durant la nit i a la matinada. L'espectacle visual dels tarongers en flor va quedar en la memòria del poeta també quan recorria el camí cap a la mar, entre camps de tarongers. En el poema «La Norias» recorda aquest camí, acompanyat de pous amb sènies que elevaven les aigües poc profundes per a regar els tarongerars que arribaven prop de la mar.³ Els patis de les cases dels pobles solien estar adornats amb plantes, i entre elles era prou habitual el gesmiler. Durant els mesos d'estiu, a poqueta nit, s'obrien noves flors que escampaven el seu aroma pels seus voltants. Anys després, en el poema del llibre «Desde Bassai y el mar de Oliva» publicat al llibre *El otoño de las rosas*, recorda: «Yo sé que olí un jazmín en la infancia una tarde, y no existió la tarde».

Detall de la planimetria d'Oliva de 1938 que mostra el camí veïnal d'Oliva a la platja, que Francisco Brines recorda com el camí de les Sènies. Els punts rojos indiquen la localització de cadascuna d'elles. Obra derivada de Biblioteca del Instituto Geográfico Nacional CC-BY 4.0 ign.es.

³ La planimetria de l'IGN de 1938 ens mostra el camí de platja envoltat per nombroses sènies <<https://ir.uv.es/IXk40Vm>> [Consulta 20 d'octubre de 2024]. Aquest camí, ara urbanitzat al llarg del seu traçat, ha estat dedicat a la memòria del poeta amb el nom de Passeig de Francisco Brines.

L'etapa de la infantesa té un valor especial per a Brines, un període on el temps és etern, no existeix, on el nen descobreix i contempla el món amb una mirada escrutadora. En el poema «Después de la infancia» evoca el tarongerars que es desplegaven entre Oliva i la mar:

No hay tiempo, sólo espacios.
Y todo allí vivía: el mundo descubierto
y el ser, aquel asombro.
¿Aún vive tanto amor?
Como un olor perdido, se presenta de súbito
para que lo retenga (mis ojos se humedecen),
llega su melodía, la quiero recobrar
y todo se me pierde.

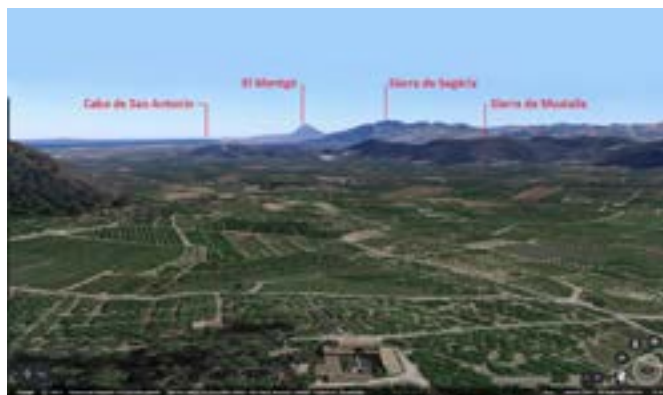
Aquestes primeres experiències sensorials quedarien gravades i acompanyarien el poeta al llarg de tota la seua vida. Com explica Miguel Aguiló (1999: 256), les primeres sensacions espacials de l'ésser humà estan relacionades amb la infantesa i amb els processos d'aprenentatge que conformen l'origen d'un autèntic espai existencial. Aquestes imatges que queden en la memòria en forma de records són, per tant, subjectives, i es materialitzen al llarg de la vida en el llenguatge i en altres formes d'expressió (Aguiló, 1999: 268).

2. L'ELCA: UN PAISATGE CONSTRUÏT

L'Elca és una finca rústica situada en el terme municipal d'Oliva, sobre la part alta d'una vall que s'obri pel sud-est cap a la mar Mediterrània. Està delimitada per tres dels seus costats pels estreps de la Serra Gallinera, on destaquen els cims arrodonits del Tossal de l'Almuixic (209 m), el Puig de les Covatelles (358 m) i el Puig del Frare (465 m). Sobre ells, en dies clars, sobreix la silueta de l'imponent Montgó (753 m). Brines (1984:16) descrivia així les característiques d'aquest espai.

Elca. Es un término del campo de Oliva, el pueblo donde nació. Se trata de una casa, blanca y grande, situada en un ámbito celeste de purísimo azul y rodeada de la perenne juventud de los naranjos. Domina desde una ladera, sin altivez, un ancho valle, abierto al mar, y mira la agrupada y densa sucesión de unas desnudas montañas que

se hacen de plata antes de llegar al solemne Montgó. Este, como una vieja divinidad, alarga su cuerpo en perezosa e intemporal siesta, y ya dentro de los azules marinos recibe su definitivo bautizo: cabo de San Antonio. Reposa a sus pies, en su plenitud mediterránea (romana, árabe y cristiana), el puerto y ciudad de Denia. Durante muchos veranos sus nocturnas y lejanas luces aparecían, para el cuerpo solitario del adolescente, como una urgente e imposible llamada.

Conca visual des de l'Elca. Captura de pantalla de Google Earth i elaboració pròpia.

La finca comprén una superfície 72.740 m², que sobreïx per la seua grandària respecte a les propietats que l'envolten. L'espai s'articula seguint els paràmetres de l'hort o masia burgesa, on la casa ocupa una posició centrada, situada al final d'un entrador, que ara s'emmarca a ambdós costats per sengles fileres de palmeres en forma de passeig, amb la qual cosa s'emfasitza la presència de la vivenda.

La casa respon al tipus d'edificació que es desenvolupa fonamentalment en els pobles de les comarques litorals valencianes que s'estenen des de la Plana de Castelló fins la Safor. Està formada per un cos principal de dues crugies paral·leles a façana, de tres plantes, amb coberta de teula àrab a dues vessants. En la segona crugia s'integra la capella o oratori, amb accés des de l'exterior. Sobre la part posterior s'adossen diversos cossos d'una planta que tanquen un pati interior, en origen destinats a usos agrícoles, que ara es troba convertit en jardí. El cos afegit sobre la cara oest s'integra en la vivenda i en la seua planta alta es troba el dormitori del poeta, que s'obri a una galeria coberta des

d'on es pot contemplar el jardí. La façana principal, orientada a llevant, s'articula amb tres eixos d'obertures, amb la porta d'accés situada al centre. En la planta baixa dos amplis finestrals protegits amb reixes de forja s'obrin fins el terra; en el pis hi ha tres balcons, des dels quals es poden obtindre àmplies vistes panoràmiques. En la cambra, atenent el caràcter marginal i l'escassa alçada del seu sostre, els tres finestrals són més petits. Aquesta composició tripartida es repeteix en la façana posterior sobre els llenços de paret que queden exempts. La disposi-

Vista de la façana principal de la casa, envoltada d'arbres ornamentals i de tarongers. Foto: A. Besó, 2021.

ció de les finestres, balcons i galeria contribueix a la contemplació i al gaudi estètic del seu entorn, com es buscava de forma intencionada en aquestes residències campestres burgeses. La campana de bronze que hi ha en l'espadaña situada sobre la capella va ser fosa en 1867, any que podria correspondre també amb la construcció de la casa. Aquesta data resulta coherent amb el seu estil arquitectònic, equilibrat, sobri i desornamentat, i amb la materialització dels elements principals, com ara el camí d'accés o passeig i el bosquet que l'envolta amb un safareig per a regar-lo.

Al nord i est de la casa s'estén un jardí ornamental, amb una pinada de pins pinyers, entre els quals s'intercalen alguns xiprers, palmeres, llorers, eucaliptus, cedres, tuies i altres espècies arbustives, amb una presència destacada del gesmiler i la buguenví·lia, que apareixen de manera recurrent en nombrosos indrets. Dins aquest espai s'hi incorporen elements arquitectònics, com en el recorregut situat al costat de la pinada que precedeix l'habitatge, flanquejat per acroteris i gerros de terracota. Davant la façana principal de la casa es troba el safareig circular, emprat també com a espai de bany durant l'estiu. Finalment, des de la porta principal de l'habitatge, una escala condueix fins a una pèrgola d'obra, coberta per una espessa buguenví·lia.

La propietat va pertànyer a José Ramón Avargues Navarro (1802-1885), les inicials del qual (JR AN) apareixen inscrites en les portes de la capella de la casa. A la seua mort en 1885 va heretar la casa la seua filla Jesusa Avargues Mediano (1848-1929). En 1914 va visitar la finca com a convidat el bisbe d'Urgell, Juan Benlloch, qui uns mesos més tard seria nomenat cardenal. La premsa, que es va fer ressò d'aquest esdeveniment, destacava el seu ús com a lloc d'esbarjo, amenitzat per unes delicioses panoràmiques, ja que «desde la casa, situada en lo alto de un monte, divisando el Mongó y la playa de Denia, se domina un hermoso paisaje que hace más admirable la obra de la creación». En acabar de dinar «después de dar un paseo por la avenida de la finca, regresaron los excursionistas encantados de tan agradable obsequio».⁴ Aquests testimonis constaten la estreta relació entre el valor econòmic, estètic i social que aquestes propietats rústiques tenien per a la burgesia, la possessió de les quals era, alhora, un signe identitari de classe.

Entre 1937 i 1939 l'Elca va albergar la colònia escolar «Flor de Mayo», on residiren seixanta xiquetes i xiquets acompanyades per huit persones adultes. Com a conseqüència dels constants bombardejos del bàndol revoltat sobre Madrid, el govern de la República va procedir a evacuar nombrosos infants cap a la costa mediterrània per a allotjar-los en colònies escolars en règim d'internat, que se situaren majoritàriament en cases de camp en les que se'ls oferia una educació en contacte directe amb la natura. En la Biblioteca Nacional d'Espanya es conserva un reportatge d'aquesta colònia format per 17 fotografies

⁴ *Las Provincias*, 17553, 20/10/1914.

del fotoreporter Walter Reuter, qui va treballar al servei del govern de la República durant la Guerra Civil. En elles es poden veure diferents espais exteriors de l'Elca, com ara la galeria de la casa, el passeig i l'esplanada que la precedeix, on es desenvolupen les activitats formatives i lúdiques dels xiquets i xiquetes que hi residien (Morell, 2012). Podem comprovar com aquests indrets i les arquitectures que els conformen no han patit cap variació substancial des d'aleshores.

La propietat va arribar per herència a María Jesús Trénor Mascarós (1901-1985), qui materialitzaria la seua venda davant notari el 28 d'agost de 1944 a favor de José Brines Benavent (Besó, 2022: 43). El pare del poeta era comerciant de taronges, activitat amb la que havia assolit una sòlida posició econòmica. Per això, la família Brines, d'acord amb la moda del seu temps, va deixar la seua casa d'Oliva al carrer de les Moreres en acabar la Guerra Civil i es va traslladar a València, a un pis del carrer de Jorge Juan, en el barri de l'Eixample. També, seguint el costum habitual en les famílies benestants, el poeta va continuar allí els seus estudis en règim d'internat en el col·legi dels Jesuïtes. Per això, l'adquisició d'aquesta emblemàtica propietat rústica pertanyent a una

Ortofoto del Vol Amèrica, serie B (1956). Captura de pantalla del fotograma 2470, orientat a l'oest, on havem ressaltat la parcel·la de l'Elca.

Font: Fototeca de l'Institut Cartogràfic Valencià.

de les més notables nissagues de la burgesia valenciana, pot entendre's com una manera de materialitzar el triomf social i com una oportunitat de negoci amb una futura transformació dels seues terres de secà en tarongerars.

L'any 1944, quan la família Brines compra aquesta finca rústica, Francisco ja havia complit els dotze anys. Per això, l'Elca no és la casa on va viure la seua infantesa com alguns estudiosos de la seua obra han escrit en interpretar les paraules del poeta en sentit literal (Marzal, 2021: 33; 2023: 9), ni tampoc era aleshores aquell fèrtil verger enmig d'una vall completament plantada de tarongers, tal com la coneguem ara. La fotografia del Vol Americà de 1945 ens mostra una finca plantada amb garroferes i oliveres, cultius que defineixen de forma homogènia la coberta vegetal de tota la vall.⁵ Deu anys després, en la fotografia del vol americà de 1956 podem apreciar com la finca de l'Elca es troba en procés de reconversió, amb algunes parcel·les plantades de tarongers joves, altres ja explanades, i la resta encara conservaven les garroferes i oliveres, que encara predominen en el seu entorn.⁶ Amb poc més d'una dècada, tota la vall es convertiria en un deliciós verger plantat de tarongers, que tindria un gran ressò en la poesia de Brines.

En les darreres dècades del segle XIX les terres de secà de la franja litoral del Golf de València van començar a convertir-se en horts plantats de tarongers. Aquest procés es va aturar a partir dels anys trenta a causa de la crisi econòmica mundial, fins que es va reprendre amb la recuperació iniciada després del llarg període d'autarquia que va caracteritzar el primer franquisme. Amb aquesta transformació, els elements principals de la masia de secà (entrador, casa, bosquet, jardins amb les seues architectures, safareig...) es conserven i s'integren de manera coherent en l'hort de tarongers resultant. La superfície cultivada de l'Elca es divideix en més de noranta bancals de planta ortogonal i dimensions reduïdes, dissenyats amb l'objectiu d'atenuar els desnivells naturals del terreny. Aquests bancals es delimiten mitjançant murs de pedra seca que n'asseguren la contenció i la durabilitat. El sistema de terrasses, concebut originàriament per facilitar el reg a manta, s'adapta de manera

5 Vol Americà sèrie A (1945). Fotograma 133-161. Disponible en: <https://geofototeca.gva.es/visor_fototeca/> [Consulta 20 d'octubre de 2024].

6 Vol Americà sèrie B (1956). Fotogrames 147-2470 i 147-2471. Disponible en: <https://geofototeca.gva.es/visor_fototeca/> [Consulta 20 d'octubre de 2024].

respectuosa a la morfologia natural relleu, integrant-se visualment en l'entorn sense alterar-ne la percepció. Les alineacions regulars dels tarongers, els canals de reg i els murs de pedra conformen un conjunt d'alt valor escenogràfic, que genera un interessant joc de perspectives entre els diferents nivells del recinte.

Així, a les plantes ornamentals que ja hi havia, es va afegir la gran extensió cultivada de tarongers, les qualitats estètiques de la qual assoleixen la seua màxima plenitud als inicis de la primavera amb l'esclat de la tarongina. Les vores de l'entrada que condueix a la casa es plantaren

Delimitació de la propietat de l'Elca. Captura de pantalla de Bing maps y elaboració pròpia.

palmeres. Als marges de les parcel·les més properes als camins és habitual trobar-hi rosers, geranis, gesmilers, buguenví·lies o baladres, espècies que contribueixen a enriquir cromàticament i aromàticament els passejos interiors, dotant-los d'una bellesa singular. A la pèrgola rodona existent s'afigen altres tres en forma de corredor, també cobertes per buguenví·lies, que s'endinsen en el tarongerar. D'aquesta manera, com sol ser habitual en els horts de tarongers, el jardí ornamental i la superfície cultivada s'integren harmònicament, sense que s'atorgue una diferència estètica entre ambdós.

Francisco Brines escriu les primeres poesies a finals de la dècada dels anys quaranta. D'aquells inicis recorda de manera especial l'experiència viscuda a la Casa d'Exercicis de la Puríssima, a Alaquàs,

que aleshores estava rodejada de tarongers, on s'accedia per un llarg entrador rodejat de palmeres.⁷ Allí troba els ingredients d'un paisatge viscut durant la infantesa que, poc després, als anys seixanta, hauria de retrobar a l'Elca quan ja estava plantada de tarongers.

Entrador rodejat de palmeres que penetra entre els bancals de tarongers.

Foto: A. Besó, 2021.

7 Segons relata el mateix Francisco Brines (1984: 16-17) «Recuerdo ahora uno de aquellos días: estoy en una pequeña habitación que da a la anchísima huerta, en la Casa de Retiro de los Jesuitas, situada en el campo valenciano de Alacuás. El espíritu se siente atormentado por unos hostiles Ejercicios Espirituales, sofocantes las oscuras meditaciones, y el muchacho está asomado a una ventana viendo cómo la naturaleza se enciende, después de una tormenta repentina y primaveral, con un sol de resurrección. Han quedado con un nuevo color aparecido las palmeras, más vivos y cercanos los estáticos rosales del paseo, y desde tanto mojado silencio está tornando poco a poco el aroma del azahar de todos los naranjos; parece que la vida fuese sólo ese debilitado olor. Cuando aquella tarde definitivamente cala el poema estaba acabado: y ante mi asombro era en él donde yo descubría la única realidad acontecida. El muchacho había sido el mágico creador de la tarde, y por ello la sentía como la más hermosa de su vida. No importa ahora que aquel poema fuera definitivamente malo y, con probabilidad, vergonzosamente juanramoniano; es decir, de otro. Yo carecía por entonces de una mínima voz propia. Y, sin embargo, el placer de escribir, la emoción del resultado hallado, nunca fue tan grande como en aquellos lejanísimos años. La ilusión de la creación nunca para mí ha vuelto a ser tan real [...]. La vida no me había concedido hasta entonces una emoción más plena que aquel encuentro secreto de mi soledad con la palabra. Ello sellaba extrañamente mi existencia, pues me otorgaba un personal destino. Destino al que nunca he dejado de ser fiel».

3. UN PAISATGE VISCUT I REPRESENTAT PER LA PARAULA

Com podem deduir del seu relat, Brines va descobrir la vocació per la poesia a finals de la dècada dels anys quaranta. El primer llibre de poemes va veure la llum en 1960 sota el títol *Las brasas*. Hi trobem referències a la casa de l'Elca, a alguns indrets de les muntanyes i barrancs que envolten la vall i a la mar que des d'allí s'albira. Les mencions al taronger són escasses, sempre relacionades amb escenaris personals d'un temps encara per vidre. En pocs anys es consolidaria en la vall la conversió de secà a tarongerar. Per això, en *Palabras a la oscuridad* (1966) es concreten les referències a aquest paisatge que ha assolit la seua plenitud i fins i tot li dedica un poema sencer. Des d'aleshores l'Elca esdevindrà centre de la seua vida i de la seua obra poètica.

Des de la casa, morada i símbol de l'estima familiar, contempla el seu entorn. La vista, l'oïda i l'olfacte són sentits de la distància (Tafalla, 2015: 117-118) amb els quals Brines capta l'espacialitat del paisatge exterior. Observa els estels en el cel, els coloms que es posen en la teulada de la casa o els ocells que van a descansar a la pinada, la brisa perfumada que ve de la mar, el Montgó que la guarda... I amb aquests mateixos sentits percep en les flors, els insectes, la llum... el pas dels cicles del temps: del dia, dels mesos, de les estacions. No es refereix a un espai ideal, que no està en cap lloc, ja que poden identificar fàcilment les referències topogràfiques i visuals que insereix en el seus versos i situar-les en un lloc de l'Elca. És un paisatge mediterrani, amb el que s'identifica quan visita altres indrets del vell Mare Nostrum.

3.1 UN PAISATGE QUE EVOLUCIONA AMB EL POETA

El període de setze anys comprés entre l'adquisició de la finca per la família –quan el poeta tenia 12 anys– i la publicació del primer llibre –quan ha complit els 28– és també una època d'evolució personal que coincideix amb el final de la infantesa, el pas per l'adolescència, la joventut i l'inici de l'edat adulta. Conflueixen en el temps aquesta etapa vital de transició amb la transformació de secà a hort de tarongers de l'Elca i la seua vall. Per això, el nou paisatge citrícola resultant esdevindria el marc perfecte per evocar els records i les sensacions viscudes

durant els seus primers anys a la casa del carrer de les Moreres, al poble d'Oliva. Una realitat que es revela en el poema titulat «El niño pedido y hallado (en Elca)». El seu títol expressa la pèrdua de la infantesa com a etapa viscuda i el seu retrobament en un temps posterior mitjançant imatges contemplades i sensacions experimentades en la casa d'esbarjo, com podem llegir en aquesta estrofa:

Un ciego aroma viene y me embriaga
para que vuelva el niño, y ser el que era
al ver temblar, tan puras, las estrellas
mi inocencia. Cegado por las lágrimas
un dios sentía en mí que me habitaba.
Por no querer que el olor se me fuera
he apretado los ojos con tal fuerza
que el párpado se ha herido. Y ahora exhala
su pérdida el jazmín, quien me habitara
me deja desvalido, y se aleja
en la desnuda noche ya apagada
el niño aquel que fui,
y ya no fuera.

En «Después de la infancia» explica els canvis produïts sobre la vall que s'obri davant la casa. Tal com la va contemplar al final de la infantesa i en l'adolescència, era terra de secà: «Era viejo aquel valle / de olivares nocturnos, / de almendros de hojas finas». Amb el pas del temps va anar transformant-se en un fèrtil verger de tarongers, com escriu en la segona part del mateix poema: «Hoy el valle es más joven. / Los aires, al tocar las frescas hojas / del naranjal nacido, / casi rozan la tierra». Esdevé un paisatge viscut, que ha evolucionat i s'ha transformat en paral·lel al seu esdevenir vital, que es disposa a contemplar des de la seua maduresa. Així, en el discurs pronunciat en l'acte de investidura com a doctor honoris causa per la Universitat Politècnica de València afirmava: «Vivo, en Oliva, ante un bello paisaje que siempre he amado y que ha ido cambiando con mi propio suceder. El valle que se extiende con permanencia ante mis ojos era, de niño, secano de olivares,

almendros y algarrobos y después lo fue de naranjos, de azahar».⁸ Com ha relatat el poeta en diverses ocasions, en ell s'han vist identificades totes les edats de la seua vida.

3.2 LA CASA, ESPAI D'ESTIMA I DE CONTEMPLACIÓ

Fins l'any 2000 quan s'hi va establir de forma permanent, l'Elca va estar la casa d'estiueig (Gregori, 2021:158; Gallego, 2022: 12). Des de les residències de València i Madrid, o durant la seua estada a Oxford, cada any retornava a l'Elca per a gaudir d'un temps de convivència amb la família i les amistats, i també per a retrobar-se amb ell mateix. La casa, morada de l'ésser humà, representa la intimitat de la vida personal i familiar, i és en ella on s'experimenta l'estima rebuda per la família (Brines, 1984: 51). Per això també és el lloc de retrobament amb el record dels seus progenitors. La poesia «In memoriam J. B.» és una elegia dedicada al seu pare, la presència del qual recorda un dia de tardor en contemplar la casa, les flors apagades, la taronja que comença a madurar i el mar a la llunyania. Des dels primers poemes el poeta s'imagina de major, sol en la casa, acompanyat pels records dels seus pares que ja han faltat (Marzal, 2023: 13). Així ho expressa en aquests versos del poema «Último encuentro entre los tres».

Las puertas de la casa están abiertas,
y escondido en la clara galería,
el único habitante que ahora soy
oye sus pasos ya, cerca sus voces,
porque los dos regresan para siempre
de donde hubieran ido, y les espero
antes de que me vaya yo también.

Però, a més de lloc de convivència i introspecció, per la seua posició i orientació, la casa va ser un mirador privilegiat que s'obri per a gaudir del deliciós panorama que l'envolta. Des de l'explanada que la precedeix, però sobretot des de la galeria i balcons de la primera planta o des de les finestres de la cambra, es percep una relació recíproca entre dins i

8 <<https://www.upv.es/organizacion/la-institucion/honoris-causa/francisco-brines/discurso-es.html>> [Consulta 20 d'octubre de 2024].

fora. Cada estrofa del poema «Elca» relata les vivències des d'una casa oberta cap a la mar. I des d'allí també arriben la bellesa i les sensacions agradables, com ho manifesta en aquests versos de «El testigo»: «Viene el aire del mar, la primavera / arde sobre las rosas, las palomas / agitan

Saló del primer pis amb vistes cap a la mar i el Montgó. Foto: A. Besó, 2021.

el azul con alas delicadas». En «El mendigo» llegim: «Toda la casa estaba abierta, y el verano llegaba de la mar». En un dels poemes del seu primer llibre, *Las brasas*, l'autor se situa en l'època de floració del taronger. Al capvespre, l'olor de tarongina penetra totes les estances de la casa, aroma que el transporta als seus primers anys de vida:

Se ensombrece el naranjo, y azahares
huelen por el desván, pesan los muros
y el hombre que la habita se detiene
para pensar vanos recuerdos.

Les paraules del poeta, reproduïdes en un article publicat per Javier Lostalé (2008), resumeixen perfectament el sentit i el significat que aquesta casa ha tingut en la seua vida i en la seua obra.

...desde ese lugar me dispuse a contemplar con sosiego y temblor el mundo: el exterior y el de mi cuerpo y mi espíritu. Para mí ha llegado a simbolizar el espacio del mundo [...]. En ese lugar he vivido, sobre todo, el sentimiento de la pérdida del mundo. Desde pequeño me instalaba en la soledad del comienzo del otoño allí, y aprendía a reflexionar conmigo mismo, a descubrir el mundo pausado y a la vez riquísimo del campo, a leer sin prisas, a escribir con tiempo, eran días maravillosos. En ese lugar se han cruzado todas mis edades.

3.3 LES AROMES DE LA INFANTESA

El sentit de l'olfacte va unit al fet conscient o inconscient de respirar, inherent amb la vida, ja que qualsevol ésser viu mor en deixar de fer-ho. Les fragàncies desperten en les persones records mitjançant la memòria olfactiva, ja que existeix una connexió directa i intensa entre l'olfacte i les zones del cervell vinculades a les emocions i la memòria, com ara l'amígdala i l'hipocamp. Gràcies l'anomenat «efecte Proust», una olor pot convertir-se en un desencadenant que ens fa reviure amb intensitat situacions del passat, persones, indrets o experiències relacionades amb aquella aroma. Com ha explicat Marta Tafalla (2015: 131) «tales experiencias tienen una importante función en la construcción de la identidad personal, pues, dado que muchas veces se desencadenan de una forma no buscada, refuerzan los vínculos con la propia historia más allá de los esfuerzos conscientes por ordenar la memoria y tejer un relato autobiográfico».

En l'Elca i també en la poesia de Brines tenen una presència especial tres flors: el gesmil, la tarongina i la rosa, que destaquen per ser belles a la vista, però sobre tot per la delicadesa del seu perfum que evoca significats especials.

Els gesmilers estan presents en la casa i per altres indrets dels jardins. En uns versos de «La vieja ley» llegim com els gesmilers que s'enfilen sobre les parets perfumen l'interior: «Trepá el muro el jazmín, / huele la casa a flor, y los caminos / ebrios están de rosas». I en «Nocturno

del joven» es refereix als que hi ha als jardins: «Llegan desde las blancas tapias / del jardín los jazmines, y en el campo / los deja el aire derramados». El seu aroma inspira records del espais i el temps de la infantesa perduda.

Un dels gesmilers que adornen i perfumen els voltants de la casa. Foto: A. Besó, 2021.

A l'inici de la primavera les flors de la tarongina aclareixen amb la seua blancor el verd esmaragda dels tarongers. Per això, en «El extraño habitual» sent el poeta que «el huerto es azahar», que desprén una aroma embriagadora que perfuma tota la vall; una aroma penetrant que en «Reencuentro» el fa reviure la presència dels seus pares ja morts:

He bajado del coche
y el olor de azahar, que tenía olvidado,
me invade suave, denso.
He regresado a Elca
y corro,
no sé en qué año estoy
y han salido mis padres de la casa
con los brazos abiertos,
me besan,
les sonrío,
me miran
—y están muertos—,
y de nuevo les beso.

Plantacions de rosers que acompanyen els marges dels bancals de tarongers.
Foto: A. Besó, 2021.

María Bañó Sendra, mare del poeta, sentia un apreci especial per aquesta flor. Els rosers, per això, a més d'adornar els jardins que envolten la casa, acompanyen els camins interiors que serveixen per a donar accés a les diferents parcel·les plantades de tarongers. D'aquesta manera les referències a les roses són prou freqüents en la seua obra.

En el poema «Elca» expressa que «Ya todo es flor: las rosas / aroman el camino». Segons afirma Brines (2021: 11) «la rosa es símbolo de tanta brevedad, mas la rosa es consuelo porque aroma». Com les persones, la flor es marceix, però el seu aroma, intangible, queda retingut en la memòria, i per això permet connectar amb els records del passat.

Roza el aire una rosa suavemente
y me trae su aliento, y estoy vivo,
y deajo estas palabras en la tarde.
La vida no se salva, y el presente
rescata del pasado sólo sombras.

3.4 UN VERGER D'ARBRES, PLANTES I FLORS

A partir dels anys seixanta del segle xx la propietat de l'Elca i tota la vall que s'obri al davant es converteix en tarongerar. El taronger ha estat un arbre de jardí, apreciat per les seues qualitats estètiques, per la qual cosa, des que es va iniciar el seu cultiu amb una finalitat comercial va rebre una valoració estètica (Besó, 2012). Per això, en l'obra de Brines també estan presents els tarongers com un arbre més dels que conformen els jardins que envolten la casa. Però a diferència d'aquells, el tarongerar traspasa la propietat i s'estenen per tota la vall, convertint-la en un immens verger. En «La tarde imaginada» el poeta la recorda així des de Madrid:

Si ahora pudiera ver las desnudas montañas de Oliva,
la exangüe luz cayendo entre sus piedras,
a sus pies los naranjos sombríos,
el aire azul en torno de la casa
y al frente el mar, muy pálido.

La poesia de Francisco Brines representa també el succeir cíclic de les estacions i dels diferents moments del dia, amb diversitat de matisos de llum i color, aromes, sons, etc. Un conjunt de sensacions que percep fonamentalment a través de la vista, l'olfacte i la oïda. Les plantes amb flor decoraven els jardins dels horts i dels patis de les cases dels pobles mediterranis i per això són un dels seus principals components estètics.

En l'obra poètica estan presents moltes de les espècies vegetals que adornen l'hort, com ara els pins, el llorer, els geranis... Com hem explicat en descriure la finca, just davant de la casa, s'insereix entre els tarongers un passeig en forma de creu, cobert per una pèrgola on s'enfilen «moradas buganvilias / se asoman en el huerto, y el jardín / rompe luz y silencio con el agua», com llegim en els versos del poema «Último encuentro de los tres». En «De geografía» observa un altra que creix sobre les parets de la casa: «un muro rosa, y un geranio mece, / bajo el azul su roja flor sedienta, / y trepa una morada buganvilia».

Sobre el costat de la casa, davant la porta de l'oratori, un vell xiprer s'enfila cap al cel (Gallego, 2022: 31). Possiblement guardi relació amb el caràcter funerari que en origen va tindre aquest espai, que va ser també panteó de la família Avargues fins que es van exhumar els cossos amb la venda de la finca l'any 1944. Aquest arbre solitari també està present en alguns poemes de Brines per a referir-se a la mort, com és el cas del que titula «El reloj y la muerte». Com escriu en aquest fragment, reclinat en l'arbre, contempla el lent moviment de l'ombra que projecta

Pèrgola del jardí coberta de buguenvílies. Foto: A. Besó, 2021.

el gnòmon d'un vell rellotge de sol que hi havia en la façana lateral de la casa, que materializa el pas del temps que necessàriament desemboca en la mort.

Y en el ciprés, que es muerte,
reclino el cuerpo, miro
la superficie blanca
de los muros, y sueño.
El sol da en la varilla
de hierro, y una sombra
señala en la pared,
lentamente la mueve.

En el poema «Elca» torna a referir-se al xiprer, on destaca la seua verticalitat que cerca el cel: «Suben, / por el azul del cielo, / las ramas del ciprés».

3.5 VISITAT PER LES AUS

A més a més, els jardins de la casa, els pins, les palmeres, els tarongers... també són habitats per algunes aus que troben refugi entre les seues plantes i arbres, que Brines mira i escolta amb l'atenció i la curiositat que el caracteritza. Para especial atenció als coloms, que detenen el seu vol sobre el terrat de la casa. Potser evoquen la fascinació que de xiquet havia sentit per aquells exemplars que, des de els colomers de les cases d'Oliva, la sobrevolaven amb les seues ales tintades de colors, com hem llegit abans. En aquests versos del poema «Último encuentro de los tres» contempla «La casa, envuelta en sol, deslumbra blanca, / y caen del tejado las palomas / a la terraza de ella».

O en aquest altre fragment de «La vieja ley» els coloms que arriben des de la mar són portadors de la seua bellesa:

Su último vuelo las palomas ruedan
antes de cobijarse, vienen
de descansar sobre los pinos,
de ver la mar,
y retienen sus alas el rumor
del más hermoso mar creado.

A més a més se'n veuen altres aus. En «Último encuentro de los tres» observa les merles que descansen sobre el llorer. D'altres vegades la seua presència s'identifica pel so, com escriu en «Ante el jardín nublado» o en «Palabras para una despedida», quan «el grito de los pájaros desvanece el oído / al venir de los húmedos huertos».

Els ocells són aus petites, discretes d'aspecte, però nombroses quan es reuneixen per a passar la nit en arbres. La seua presència s'escolta en la piuladissa en fer-se de dia i de manera especial al capvespre. Possiblement el cant dels ocells siga altre dels records referencials de Brines. En el aquesta estrofa de «Salvación en la oscuridad», cobra un protagonisme especial durant el crepuscle, associat al final del dia que representa un pas més en el compte enrere cap al final de la vida.

La tarde, azul, se cansa en su caída;
hay un pájaro vivo, como yo,
que canta, y desconoce ese final
del último silencio,
que no es sino el cantar de un nuevo pájaro,
y un hombre que lo escucha.

La mirada amb sensibilitat i delicadesa cap a aquests éssers vius —plantes i animals— els comprèn com a companys i companyes que cohabitaven aquest espai viscut. Per això, en els seus poemes els fa partícips dels seus sentiments. Potser un dels que millor reflectisca aquesta comunió amb la natura que l'envolta és el que titula «Trastorno en la mañana»:

¿QUÉ sucede en los pinos, las palmeras?
He leído el poema de un amigo
y se han puesto a cantar todos los pájaros.
Lo leía en voz alta
y ellos sonaban con cantos de otros siglos.
Hay también flores que llenan la terraza bajo el azul:
míralas vivas, son rojas y son ácidas.
Un poema que suena como un pájaro
y es también una flor.
Nunca vi una mañana
(que cantara, que oliera)
con tanta luz.

3.6 EL TRANSCURS PLÀCID DEL TEMPS

Francisco Brines es posiciona amb el pas del temps i amb la fugacitat de la vida, no com un drama existencial, sinó amb una acceptació serena (García Montero, 2021). Un temps que viu amb intensitat, amb agraïment, observant de manera conscient tot allò que esdevé al seu voltant, per insignificant que sembla. Un temps que contempla des de l'Elca en el pas dels diferents moments del dia, de les estacions, dels anys..., que es materialitza en la llum, les plantes, les flors, la mar, els olors, els cants de les aus... que el poeta capta amb notable sensibilitat i expressa en els seus versos. En «Posibilidad de otra mirada igual» a primera hora del dia aprecia que «No son estos naranjos los que despiertan siempre / con la luz, después que con la noche oscurecieran». En el poema que dedica a Vicent Andrés Estellés se situa de vesprada, quan «Los naranjos arden fuera / de luz, y el mar de velas blancas, suben / encendidos los pinos por el monte». I uns versos més avall arriba el capvespre, quan:

La tarde entra en la casa
y apaga la madera del balcón,
su llama roja. Ay, se muere todo,
pasa la luz, la flor, los sentimientos
se marchitan, las fuerzas van perdiéndose.

La llum del dia ens permet comprendre tot l'espai que es pot abastar amb la mirada amb certa objectivitat i detall (Venturi, 2008: 121-122). No obstant això, l'obscuritat redueix el detall de la vista i potencia l'oïda i l'olfacte en la percepció espacial. Solia passar moltes nits en vigília, contemplant des de la seua habitació el que esdevenia al seu voltant. En uns versos de «La noche oscura del amanecer» escriu:

No han venido los cuervos al pinar
en busca de la noche,
con sus negros graznidos, la extensión de las alas,
y sus ojos cansados de vivir
bajo un peso de astros.
Hoy tengo que pasar la noche en vela,

y oigo sonar en el jardín la rueda de los vientos,
los jazmines caer desde la reja
a la desierta habitación.

En el poema «Después de la infancia», al que ja hem algunes referències, recorda els primers estius a l'Elca, quan per la nit, llevat en el terra de la pinada que hi ha junt a la casa, contemplava amb una mirada infantil, escrutadora, el cel i les estreles.

Allí se oscurecía la arboleda,
las palomas giraban caudalosas
y muy blancas, el mar
era un país lejano
cada vez más de niebla,
y caído en las hojas de los pinos
miraba hacia el misterio de la noche.
Los ojos, grandes y puros,
se cuajaban de puntos invisibles,
crecían las estrellas
con más luz,
y se turbaba el pecho
por la felicidad.

Altres poemes es fan resó dels canvis que experimenta el camp en cada estació, que es reflecteixen en el seu estat d'ànim. Al seu darrer llibre *Donde muere la muerte*, pertany el poema titulat «Aire en la terraza», que situa en un dia del mes de maig. Escriu en la primera estrofa:

PASEO en la terraza
y es un mayo de sol, de azul
sosiego, de cantos en las ramas
y de súbitos vuelos,
agua que suena en mis oídos
porque cae en el agua,
y hay ancha soledad
en este corazón antes poblado.

Francisco Brines solia perllongar la seua estada a l'Elca fins l'inici de la tardor o les primeries d'octubre. Un temps quan comença a apagar-se tota la vitalitat de l'estiu, com es percep en observar la llum, el cel o en les plantes. Aleshores «Reposa el huerto anclado en el otoño, / y miro el valle en luz que da en el mar», com llegim en el poema titulat «Desaparición de un personaje en el recuerdo». En la primera estrofa de «La fabulosa eternidad», comparteix aquesta bella descripció del capvespre.

Es rosa el monte tras el mudo huerto
del otoño. Los pájaros confunden
ramas, vuelos y trinos; y en el mar
se adormecen las velas solitarias.
Cuelgan de las palmeras los dorados
racimos, y los aires vienen breves
a golpear las ramas del naranjo.
Un aroma de tardíos jazmines
da a mi carne vigor, y juventud.
Los rosales son zarzas y son fuego:
se desnudan de olor. Y son sus flores
sangrientas, blancas, rosas, amarillas.
La casa esplende bajo el sol tardío;
el tiempo es una luz ya muy cansada.

Cambrà de la casa, amb el poeta llegint i contemplant el paisatge des d'una finestra. Foto: Jesús Ciscar.

De la mateixa manera que Brines contempla sobre el mirall les empremtes del pas del temps en el seu rostre i en el cos, la percepció atenta dels canvis i variacions estacionals en la llum, les plantes, les flors... el fan prendre consciència de la seua brevetat i, en conseqüència, de la fugacitat de la vida. En aquest fragment del poema «Los ocios ganados» en fa referència:

En este día de septiembre en Elca
nada ha pasado, salvo el tiempo de oro
que fallece apacible con la tarde.
Poblado con las sombras más queridas
he ocupado mis sueños frente al mar,
y era un olor de rosas, y un tumulto,
los negros aposentos de mis ojos.
Con tanta levedad, como es su olor,
cayeron dulcemente los jazmines.
Y en este día del septiembre lento
todo es ganado, salvo que he perdido
un día de mi vida para siempre.

3.7 UN PAISATGE MEDITERRANI

La poesia de Brines identifica en l'Elca trets essencials del paisatge mediterrani (Gallego, 2022: 10): Per això, els llocs que coneix en altres indrets del Mare Nostrum (Grècia, Marroc...) bé podrien passar per una imatge de la seua vall de no ser per les referències toponímiques concretes que hi fa. En el poema «Desde Bassai y el mar de Oliva» la costa grega li recorda les imatges de la Mediterrània que contempla i es respira des de l'Elca. En els darrers versos el du a evocar els anys de la infantesa perduda, que relaciona amb el perfum del gesmil. També, en «De geografía» estableix relacions visuals entre el Marroc, l'Elca o Dénia, on l'herència islàmica encara perviu en alguns trets de la cultura i del paisatge: «Si estoy en Marrakech, me sueño en Elca. / Si en Denia estoy, me alejo hasta Essauira». Com escriu Carlos Marzal (2023: 12), «Elca está en los poemas de Brines para que el Mediterráneo esté en su poesía, un Mediterráneo que no consiste en un mar tan solo, sino

en una forma de sentir el univers, un Mediterráneo que significa la mediterraneidad [...]. Lo mediterráneo en Brines constituye una vocación física, espiritual y cultural».

4. L'ELCA, DESPRÉS DE MORIR LA MORT

Quan a finals del segle XIX es desenvolupa el cultiu comercial dels cítrics per tota la franja litoral del Golf de València, l'hort de tarongers comença a ser valorat com un jardí en atenció a l'origen ornamental d'aquest arbre, com ho demostren els nombrosos testimoniatges, literaris, pictòrics, fotogràfics o cinematogràfics que es produeixen de manera especial en el període comprès entre 1880 i 1930 (Besó, 2012). La poesia de Francisco Brines reprèn aquesta tradició i contempla l'hort de tarongers com un jardí, com un *locus amoenus*. La relació que s'estableix entre l'Elca, la vida i l'obra de Brines eleva aquest espai a la categoria de lloc, en atribuir-li uns valors i significats especials. Així ho afirma Vicente Gallego (2022: 45) amb un registre més literari, quan afirma que "Elca ha sido doblemente edificada en el exterior por la pureza de la piedra y de la cal, en el interior por un material todavía mucho más puro y más escaso, la palabra poética".

L'obra de Brines exalta a través de la paraula les qualitats estètiques de l'Elca i la seua vall. L'Elca és un jardí de palmeres, roses, buguenvílies, aromat per la densa olor de flor del taronger que envaeix les nits primaverals, perfumat pels gesmilers en les nits estivals, acompanyat pel suau rumor del vent que agita les palmeres, pel vol dels coloms... I enmig de tot això, la casa, l'estatge del poeta, amb delicioses vistes, on es va disposar a contemplar la bellesa del món i la seua pèrdua pel implacable pas del temps.

La vida de l'ésser humà és limitada i s'extingeix amb la mort, quan també desapareix per a la persona aquesta idea, «porque en la vida tiene tan solo su existencia», com manifesta en el poema «Donde muere la muerte». Però les paraules escrites i els llocs perviuen. Per a Brines la poesia pot ser garantia de transcendència, ja que reviu en aquelles persones que llegeixen els seus versos i poden compartir les seues experiències (García Montero, 2021).

De forma coherent amb aquest esperit, a la primavera de 2018 va sol·licitar suport a diverses persones per a materialitzar la Fundació Francisco Brines de la Comunitat Valenciana, que va ser constituïda a Oliva el 4 de gener de 2019, i a la que va llegar tots els seus béns, entre ells la mateixa finca de l'Elca, amb la casa i totes les pertinències. Té com a missió salvaguardar el patrimoni cultural i físic que constitueix el seu llegat, i promoure diferents activitats relacionades amb la poesia

Perspectiva de l'hort entre els marges de pedra que delimiten els bancals. Al fons, les palmeres de l'entrador. Foto: A. Besó, 2021.

i les arts plàstiques, entre les quals destaquen dos premis de poesia anuals: el «Premio Francisco Brines», en llengua castellana, i el «Premi l'Elca», en català, amb el qual el mestre ha volgut expressar la seua gratitud reconeixent l'obra d'altres autors.⁹ D'aquesta manera ha procurat perpetuar el llegat poètic d'Elca i donar-li una dimensió pública, perquè pugua ser conegut i compartit per totes aquelles persones interessades en la literatura i per la societat en general.

La llarga llista de guardons i reconeixements rebuts al llarg de la seua trajectòria culminaria amb la concessió en 2020 del Premi Cervantes de literatura, considerat el màxim guardó de les lletres en llengua castellana. El seu delicat estat de salut el va impossibilitar per a acudir a la cerimònia de lliurament per part del cap de l'Estat al paranimf de la Universitat d'Alcalà d'Henares. Per això els reis d'Espanya es van desplaçar a l'Elca per atorgar-li el guardó el 12 de maig de 2021. Poc després va ingressar a l'Hospital Francisc de Borja de Gandia, on va morir el 20 de maig.

Amb el seu traspàs, la seua vida i la seua obra formen ja part de la història, per la qual cosa el lloc adquireix també una dimensió històrica, necessària per a qualsevol reconeixement patrimonial. Mitjançant resolució de 28 d'octubre de 2021, de la Conselleria d'Educació, Cultura i Esport de la Generalitat Valenciana, es va acordar incoar expedient per a declarar bé d'interès cultural en la categoria de Lloc Històric *Elca, la casa del poeta Francisco Brines*. Una de les característiques que defineixen el Lloc Històric és el valor rellevant dels aspectes immaterials relacionats amb un espai concret, els elements materials del qual poden ser o no rellevants. Per a resoldre la seua declaració es precisa de la sol·licitud de tres informes, dels quals almenys dos d'ells han de ser favorables. Aquests informes, emesos pel Consell Valencià de Cultura¹⁰ i per les universitats d'Alacant i de València,¹¹ van ser unànimes a reconèixer

9 <<https://fundacionbrines.org/>> [Consulta 20 d'octubre de 2024].

10 <<https://cvcultura.es/wp-content/uploads/700-1.pdf>> [Consulta 20 d'octubre de 2024].

11 El dictamen emès per la Universitat de València va ser publicat en forma d'article per l'autor de la seua redacció (Besó, 2022).

els valors que concorren en l'Elca, que justifiquen la seua declaració com a lloc històric, aprovada per Decret del Consell de la Generalitat Valenciana el 27 de gener de 2023.¹²

Si en vida del poeta l'Elca havia estat la seua morada íntima, la declaració com Bé d'Interès Cultural en la categoria de Lloc Històric, obri una porta per al coneixement i difusió social d'aquest espai i del seu llegat.

BIBLIOGRAFIA

- AGUILÓ, Miguel. (1999). *El paisaje construido. Una aproximación a la idea de lugar*. Madrid, Colegio Oficial de Ingenieros de Caminos, Canales y Puertos.
- BESÓ ROS, Adrià. (2012) *Horts de tarongers. Visions culturals d'un paisatge*, València, Universitat de València, Vicerectorat de Cultura i Esport. <http://hdl.handle.net/10550/43526>
- BESÓ ROS, Adrià. (2016) *Horts de tarongers, la formació del verger valencià*, València, Institució Alfons el Magnànim.
- BESÓ ROS, Adrià. (2022) «Evaluación del significado cultural de un sitio histórico: Elca, la casa del poeta Francisco Brines», *Erph. Revista electrónica de patrimonio histórico*. 31, pp.28-58. <https://doi.org/10.30827/erph.vi31.23899>
- BRINES, Francisco. (1984): «La certidumbre de la poesía» dins *Francisco Brines*, Madrid, Cátedra. pp. 17-53.
- BRINES, Francisco. (1988) «El rostro de Oliva», dins VVAA, *Iniciación a la historia de Oliva*. Oliva, Ajuntament d'Oliva, pp 17-32.
- BRINES, Francisco. (1997) *Ensayo de una despedida. Poesía completa (1960-1997)*. Barcelona, Tusquets.
- BRINES, Francisco. (2021). *Donde muere la muerte*. Barcelona, Tusquets.
- GALLEGO, Vicente. (2022) «Francisco Brines: la vocación cumplida», dins Francisco Brines, *Por una ciega ley del corazón. Antología poética*. València, Institució Alfons el Magnànim, pp. 7-60.

12 DECRET 4/2023, del 27 de gener, del Consell, pel qual es declara bé d'interès cultural, amb la categoria de lloc històric, Elca, la casa del poeta Francisco Brines, al terme municipal d'Oliva (València). *DOGV*, 9526 (3/02/2023). Disponible en: https://dogv.gva.es/datos/2023/02/03/pdf/2023_1069.pdf [Consulta 20 d'octubre de 2024].

- GARCÍA MONTERO, Luis. (2021) «La conciencia del tiempo», dins Francisco Brines, *Como si nada hubiera sucedido*. Madrid, Fondo de Cultura Económica-Universidad de Alcalá, pp. 9-13.
- GREGORI PARRA, Àngels. (2021) «Cronología», dins Jesús Cañete Ochoa (dir), *Francisco Brines: la certidumbre de la poesía. Homenaje al Premio Cervantes 2020*, Madrid, Universidad de Alcalá, pp. 131-159. <https://ir.uv.es/nwBi3vr> [Consulta 20 d'octubre de 2025].
- LOSTALÉ, Javier. (2007-2008) «Francisco Brines: La moral del arte es la tolerancia», *Turia: Revista cultural*, 84, pp. 265-276.
- MADERUELO, Javier (2020). *El espectáculo del mundo. Una historia cultural del paisaje*, Madrid, Abada.
- MARÍ, Antoni. (2008) «Paisaje y literatura», dins Joan Nogué (ed), *El paisaje en la cultura contemporània*, Madrid, Biblioteca Nueva, pp. 141-154.
- MARZAL, Carlos. (2021) «Insistencias en Francisco Brines», dins Jesús Cañete Ochoa (dir), *Francisco Brines: la certidumbre de la poesía. Homenaje al Premio Cervantes 2020*, Madrid, Universidad de Alcalá, pp. 29-49. <https://ir.uv.es/nwBi3vr> [Consulta 20 d'octubre de 2024].
- MARZAL, Carlos. (2023) «La casa de la infancia (Francisco Brines y Elca)», dins Francisco Brines, *Tierra nativa. Poemas mediterráneos*, Sevilla, Renacimiento, pp. 7-16.
- MORELL GREGORI, Joan Ramón. (2011) *Solidaritat a Oliva. 1936-1939*, Gandia, CEIC Alfons el Vell.
- ROGER, Alain. (2007) *Breve tratado del paisaje*, Madrid, Biblioteca Nueva.
- TAFALLA, Marta. (2015) «Paisaje y sensorialidad», dins Toni Luna (dir): *Teoría y paisaje*, vol II, Barcelona, Observatori del paisatge de Catalunya / Universitat Pompeu Fabra, pp. 117-135. https://ddd.uab.cat/pub/caplli/2015/188725/Paisaje_y_sensorialidad.pdf [Consulta 20 d'octubre de 2025].
- VENTURI FERRIOLO, Massimo. (2008) «Arte, paisaje y jardín en la construcción del lugar», dins Joan Nogué (ed), *El paisaje en la cultura contemporánea*, Madrid, Biblioteca Nueva, pp. 115-140.

ADRIÀ BESÓ ROS

RECURSOS ELECTRÒNICS

Per a consultar el reportatge fotogràfic complet d'aquest article adreceu-vos a: <https://centellesoliva.es/elca-beso/>

RESUMS/ABSTRACTS

L'arrest de l'alcalde don Carlos Ciscar per descobrir les corrupteles dels regidors

DOMÉNEC-XAVIER CANYAMÀS I VALLCANERA

Dues missives conservades a l'Arxiu Històric de la Noblesa, signades el 1723 per l'alcalde d'Oliva, don Carlos Ciscar Ramírez d'Arellano, revelen un cas de corrupció municipal. Tot començà quan Ciscar descobrí fortuïtament un llibre de comptes apòcrif que implicava diversos regidors en una trama fraudulenta. L'engany consistia a exigir el pagament d'impostos a ciutadans humils que, legalment, n'estaven exempts. Davant aquesta revelació, els implicats reaccionaren teixint un seguit d'acusacions falses contra Ciscar per tal de protegir-se. Finalment, Ciscar fou arrestat, primer al seu domicili i després al palau d'Oliva. En aquest context, escrigué dues cartes —una adreçada al comte-duc Lluís de Borja-Centelles i una altra a la duquessa— en què proclamava la seua innocència i implorava clemència pels efectes de l'empresonament sobre la seua família. L'article també aporta informació quant a la distingida posició social de Ciscar i dels seus avantpassats, els Ramírez d'Arellano, membres de la dinastia Ximena, que regnà a Pamplona i Navarra entre els segles x i xiii, i que s'emparentaren amb una filla del Cid Campeador.

PARAULES CLAU: Ciscar / Ramírez d'Arellano / Oliva / Comte-duc / Dinastia / Ximena / Cid Campeador.

Two letters preserved in the Historical Archive of the Nobility, signed in 1723 by the mayor of Oliva, Don Carlos Ciscar Ramírez de Arellano, reveal a case of municipal corruption. It all began when Ciscar fortuitously discovered an apocryphal account book that implicated several councillors in a fraudulent scheme. The deception consisted in demanding tax payments from humble citizens who were, by law, exempt.

Upon this revelation, those involved reacted by fabricating a series of false accusations against Ciscar in order to protect themselves. Eventually, Ciscar was arrested, first confined to his own home and later transferred to the palace of Oliva. In this context, he wrote two letters, one addressed to the Count-Duke

Lluís de Borja-Centelles and another to the Duchess, in which he proclaimed his innocence and pleaded for clemency, citing the effects of his imprisonment on his family.

The article also provides information on the distinguished social standing of Ciscar and his ancestors, the Ramírez de Arellano, members of the Jimena dynasty, which ruled in Pamplona and Navarre between the 10th and 13th centuries, and which became allied by marriage with a daughter of El Cid Campeador.

KEYWORDS: Ciscar / Ramírez de Arellano / Oliva / Count-Duke / Jimena / Dynasty / El Cid Campeador.

La divisió de termes entre Pego i Oliva a finals del segle XIX

JOAN MIQUEL ALMELA COTS

Els límits dels termes municipals sempre han estat matèria de discussió entre pobles circumveïns. Si als capritxos de l'orografia li afegim la presència de l'aigua, ací en forma de riu, potser que el problema de la divisió dels termes dels pobles es complique encara més.

Oliva i Pego estan dividits pel riu Bullent, i des dels temps medievals han existit conflictes sobre l'ús i transformació de les seues aigües. L'entrada, a finals del segle XV, de la senyoria de Pego dintre de l'estat del comtat d'Oliva no va suposar cap canvi considerable, la línia divisòria va seguir sent el riu Bullent, malgrat les alteracions que hi va provocar la mà de l'home.

La divisió practicada en 1877 és un exemple de la confusió que impera en les particions de termes, augmentada en el nostre cas per tractar-se també de la divisió entre la província d'Alacant i la de València.

Comtat i debatut, queden patents en el present treball dubtes i indecisions, estratègies i pretensions, violències i rezels; en bona mesura avui encara inacabades.

PARAULES CLAU: Divisió / Terme / Pego / Oliva / Molló / Marjal / Muntanya / Riu.

The boundaries of municipal territories have always been a matter of dispute between neighboring towns. When the whims of the terrain are combined with the presence of water, in this case, a river, the problem of dividing municipal terms becomes even more complex.

Oliva and Pego are divided by the Bullent River; and since medieval times there have been conflicts regarding the use and transformation of its waters. The incorporation, at the end of the 15th century, of the lordship of Pego into the county of Oliva did not bring about any significant change: the dividing line continued to be the Bullent River, despite the alterations caused by human intervention.

The division carried out in 1877 is an example of the confusion which prevailed in such territorial partitions, a situation made even more complicated in this case because it also involved the boundary between the provinces of Alicante and Valencia.

In short, the present study highlights the doubts and uncertainties, strategies and ambitions, conflicts and suspicions that characterized these disputes, many of which, to a large extent, remain unresolved even today.

KEYWORDS: Division / Boundaries / Pego / Oliva / Cairn / Marsh / Mountain / River.

Feixisme, esport, i entremig... la fundació de la UD Oliva (1940-1950)

ANTONI JOSEP VERGEL DOS SANTOS

El club de futbol UD Oliva fou fundat en 1946, dintre de la primera dècada de repressió franquista. El seu naixement va estar lligat a la construcció del camp Ramón Laporta, el qual serviria també com a escenari per a la selecció juvenil de Falange: el Frente de Juventudes. De fet, era aquest organisme el que subarrendava el camp a la UD Oliva amb una sèrie de clàusules força restrictives. Sembla que el club es va constituir com un simple instrument jurídic per aconseguir dotar al Frente de Juventudes d'un camp d'esports que demanaven des d'inicis de 1940. No obstant, des de la seua fundació, la UD Oliva va gaudir d'especial projecció i acolliment social. Pel «Frente» van passar futures llegendes futbolístiques oliveres com el Gallet o Manolo Mestre.

La parcel·la per construir el camp fou poc més que una donació de la marquesa Ana Sanchiz Mayans a l'Ajuntament d'Oliva. L'alcalde falangista de l'Ajuntament, José Sostrada Burgalat, era alhora el capità de la UD Oliva. El president, Francesc Falgàs Sendra, comptava amb un germà cap de la Quinta Columna de Gandia i un altre afiliat a Falange. I el major promotor del camp, de qui rep també el nom, Ramón Laporta, era, a més de governador civil de la Província de València, camisa vella de Falange.

Repassem en el següent text la fundació de la UD Oliva i el context en què s'emmarca.

PARAULES CLAU: Oliva / Guerra Civil / Franquisme / Futbol / UD Oliva / Frente de Juventudes / FET-JONS / Postguerra / Ramón Laporta / José Sostrada Burgalat / El Gallet / Manolo Mestre.

The football club UD Oliva was founded in 1946, during the first decade of Francoist repression. Its birth was closely linked to the construction of the Ramón Laporta stadium, which also served as the venue for the Falange youth team: the Frente de Juventudes. In fact, it was this organization that subleased the ground to UD Oliva under a series of highly restrictive clauses. It seems the club was created mainly as a legal instrument to provide the Frente de Juventudes with a sports field, something it had been demanding since the early 1940s. Nevertheless, from the moment of its foundation, UD Oliva enjoyed remarkable social visibility and support. Some future football legends from Oliva, such as “el Gallet” and Manolo Mestre, first played there with the Frente.

The land for the construction of the stadium was little more than a donation from the Marchioness Ana Sanchiz Mayans to the Oliva Town Council. The Falangist mayor of Oliva, José Sostrada Burgalat, was at the same time captain of UD Oliva. The club's president, Francesc Falgàs Sendra, had one brother who was a leader of the Quinta Columna in Gandia and another who was a member of the Falange. The main promoter of the ground, after whom it was named, Ramón Laporta, was not only Civil Governor of the Province of Valencia but also an early Falange militant (camisa vieja).

This article reviews the foundation of UD Oliva and the context in which it emerged.

KEYWORDS: *Oliva / Spanish Civil War /Francoism / Football / UD Oliva / Frente de Juventudes / FET-JONS / Postwar / Ramón Laporta / José Sostrada Burgalat / El Gallet /Manolo Mestre.*

Els bibliotecaris Luis i Maruja Chorro. *Sic vos, non vobis*

RAFAEL CHORRO GASCÓ

ALEJANDRO CARDONA BALLESTER

El món de les biblioteques i arxius igual que la cura de llibres i documents, llegat cultural alhora que font per a la investigació històrica, no era una preocupació habitual en els albors del s. xx lluny dels cercles intel·lectuals de les ciutats; per això resulta singularment curiosa, però també significativa l'aparició en Oliva, una localitat a l'època declaradament rural, i al si d'una família modesta i sense cap tradició prèvia, d'un jove amb vocació pel treball en aquests àmbits de la custòdia, catalogació i investigació bibliogràfica, els quals en les primeres dècades del segle començaven a regular-se en Espanya tant pel que fa a la formació com en el seu vessant laboral. L'objectiu de l'article és rescatar de l'oblit la figura de Luis Chorro Soria, tot destacant la seua activitat com a bibliotecari de la Universitat de València, la participació en una època crítica en el salvament del patrimoni bibliogràfic i documental valencià, així com la repercussió posterior de la seua vocació, l'espurna de la qual es mantingué encesa i trobà continuïtat en la posterior dedicació de la filla, Maruja Chorro Solbes.

PARAULES CLAU: *Arxiu / Biblioteca / Centro Escolar y Mercantil / Col·legi del Patriarca / Cuerpo Facultativo de Archiveros / Guerra Civil / Junta del Tesoro Artístico / Oro de Ley.*

The world of libraries and archives, as well as the care of books and documents (both a cultural legacy and a source for historical research) was not a common concern at the dawn of the 20th century outside

the intellectual circles of the cities. For this reason, the appearance in Oliva, a town at the time openly rural, of a young man from a modest family with no prior tradition, who developed a vocation for the work of preservation, cataloguing, and bibliographic research, is both striking and significant. In the early decades of the century, these fields were beginning to be formally regulated in Spain, both in terms of training and professional practice.

The aim of this article is to rescue from oblivion the figure of Luis Chorro Soria, highlighting his work as librarian at the University of Valencia, his role during a critical period in safeguarding Valencian bibliographic and documentary heritage, and the lasting impact of his vocation, the spark of which remained alive and found continuity in the later dedication of his daughter, Maruja Chorro Solbes.

KEYWORDS: Archive / Library / Centro Escolar y Mercantil / Colegio del Patriarca (Patriarca School) / Official Corps of Archivists / Civil War / Junta del Tesoro Artístico / Fine Gold (Oro de Ley).

Naixement i evolució de l'actual IES Gabriel Ciscar. 50 anys d'història dels estudis de formació professional a Oliva

VICENTE FERNANDO VENGUT BLAY

Aquest article presenta una recopilació de dades referents a l'evolució dels estudis de Formació Professional, que va establir la Llei General d'Educació i Finançament de la Reforma Educativa de 1970. Aquests estudis es van implantar en la comarca de La Safor en setembre de 1975 amb la creació, pel Ministeri d'Educació i Ciència, d'una Secció Estatal de Formació Professional de Primer Grau en Oliva amb dues branques: Metall i Administrativa-Comercial. Al llarg d'aquest article s'analitzen els diferents canvis produïts durant aquests 50 anys en quant a instal·lacions, recursos humans, metodologia i implantació i adaptació a les noves tecnologies, i s'ofereixen referències cronològiques d'esdeveniments destacats d'àmbit polític i social.

PARAULES CLAU: Educació / Formació Professional / Branques / Professió / Grau / Personal / Cicles Formatius / Famílies Professionals / Dual.

This article presents a compilation of data on the development of vocational education established by the General Law on Education and Financing of the Educational Reform of 1970. These studies were introduced in the region of La Safor in September 1975 with the creation, by the Ministry of Education and Science, of a State Section of First-Level Vocational Training in Oliva, offering two branches: Metalwork and Administrative-Commercial.

Throughout the article, the various changes which have taken place over these 50 years are analyzed, including facilities, human resources, methodology, and the implementation and adaptation to new technologies. Chronological references are also provided to highlight significant political and social events during this period.

KEYWORDS: Education / Vocational Training / Branches / Profession / Level / Staff / Training Cycles / Professional Families / Dual System.

Una proposta de millora ambiental del Parc Públic de Santa Anna d'Oliva

EQUIP REDACTOR *

El nucli urbà d'Oliva envolta la muntanya on es troben les restes del Castell de Santa Anna. Aquest espai es situa en una localització estratègica des del punt de vista de qualificació urbanística de la ciutat. La seua condició de zona verda li confereix un alt grau de potencialitat que amb aquesta proposta s'intenta materialitzar a partir dels treballs de l'equip de la UPV, els tècnics municipals i els representants polítics del consistori. A partir del diagnòstic previ es plantegen una sèrie d'actuacions que poden dur-se a terme en distintes fases donada la grandària de l'espai que ens ocupa: repoblació forestal, millora de la xarxa de senders, creació de dotacions (zones d'aparcament, mirador i creació de noves zones d'esbargiment (laberint, zona d'escalada, parc per a gos-sos, etc...).

PARAULES CLAU: Urbanisme / Planificació / Sociologia Urbana / Projectes / Parcs / Muntanya / Oliva.

The urban core of Oliva surrounds the mountain where the remains of the Santa Anna Castle are located. This space is located in a strategic location from the point of view of the city's urban classification. Its condition as a green area gives it a high degree of potential that this proposal attempts to materialize based on the work of the UPV team, municipal technicians and political representatives of the consistory. Based on the previous diagnosis, a series of actions are proposed that can be carried out in different phases given the size of the space we are occupying: forest reforestation, improvement of the network of trails, creation of facilities (parking areas, viewpoint and creation of new recreation areas (labyrinth, climbing area, dog park, etc.).

Keywords: Urbanism / Plannig / Urban Sociology / Park / Project / Mountain / Oliva.

El fons documental de Lorenzo Gil y Braco, un prevere inversor immobiliari

JOAN FRANCESC PI I APARICI

Els documents de mossén Gil són escriptures notariales de compra-venta de propietats rústiques i urbanes a l'Oliva del segle XIX. Visqué l'implantació de legislació econòmica generada pels parlaments liberals. Les inversions del prevere començaren en 1840, en comprar el carreró la Goleta a l'ajuntament, i continuà invertint en propietats urbanes i rústiques. N'hi ha un Gil comptable i constructor, fins l'any 1867 Gil fou l'encarregat dels comptes de la Junta de Fàbrica de la parròquia de St. Roc per onze anys. El carrer del Fossar corria paral·lel a la frontera principal de la nova església fins prop de la torre del campanar, per a donar espai urbanístic a la plaça de St. Roc i vista a la façana, s'alienaren i enderrocaren dues casetes seues. També pensava en edificar una arquitectura espiritual pròpia, demanà a les autoritats eclesiàstiques l'erecció d'una capella pública dedicada al doctor de l'Església catòlica, St. Jeroni, es va erigir i beneir en 1858, a la seua finca de l'Elca. Membre

actiu de les finances també ho fou en l'administració municipal, el nomenaren majordom de la Casa de la Beneficència d'Oliva. El Gil íntim atén les seues necessitats pròpies d'home terrenal cèlibe, condicions alimentàries i de salut, redactades en un conveni per la seua cura.

PARAULES CLAU: Documents / Prevere / Inversor immobiliari / Lorenzo Gil Braco.

Mossén Gil's documents are notarial deeds of purchase and sale of rural and urban properties in the Oliva tree of the 19th century, when he saw the implementation of economic legislation generated by the Liberal parliaments. The investments of the presbyter began in 1840 when he bought the alley known as the ballot at the town hall and he continued to invest in urban and rural properties. There is a Gil, accountant and builder until 1867, he was the account manager of the factory board of the parish of Sant Roc for eleven years. Carrer del Fossar ran parallel to the main border of the new church until near the bell tower to give urban space to the Plaça de Sant Roc and a view of the facade, they sold and demolished two of his houses. He also thought about building his own spiritual architecture, he asked the ecclesiastical authorities to erect a public chapel dedicated to the doctor of Catholic church, St. Jerome, it was erected and blessed in 1858 in his estate in the Elca. Active member of the finances was also in the municipal administration and was appointed steward of the Oliva Charity House. Gil intimate attends to his own needs as a celibate earthly man, as well as his dietary and health conditions, which are set out in an agreement for his care.

Keywords: Collection / Priest / Real Estate / Lorenzo Gil Braco.

L'Elca. Un paisatge cultural construït, viscut i representat per la paraula

ADRIÀ BESÓ ROS

Les característiques físiques del lloc, envoltat de muntanyes i amb vis-tes al mar, van facilitar que, a mitjan segle XIX, s'hi construís una masia burgesa amb una casa d'esbarjo i jardins, aprofitant aquestes possibilitats de gaudi estètic. El 1944, José Brines Benavent, pare del poeta, va adquirir la propietat. Una dècada més tard, va substituir els cultius de secà per tarongers. En pocs anys es va consolidar un paisatge d'horts de tarongers, des d'on Brines evoca els records de la infantesa viscuts a la casa materna. La mirada del poeta es va centrar en els valors estètics de l'Elca i de la seua conca visual, que va representar de manera literària en l'obra poètica. Aquest treball té com a objectiu identificar les imatges espacials assimilades durant la infantesa del poeta, analitzar l'Elca com a paisatge construït in situ des de la materialitat física i aproximar-se a algunes imatges representades a partir de les vivències personals en la seua obra literària. Aquest indret, convertit en lloc a través dels valors i significats atribuïts per la poesia, conforma un llegat que ha estat reconegut com a Bé d'Interès Cultural en la categoria de Lloc Històric. Paraules clau: Francisco Brines, paisatge cultural, paisatge literari, lloc històric, patrimoni cultural, Elca.

PARAULES CLAU: Francisco Brines / Paisatge Cultural / Paisatge Literari / Lloc Històric / Patrimoni Cultural / Elca.

The physical characteristics of the place, surrounded by mountains and overlooking the sea, facilitated the construction of a bourgeois farmhouse with a recreational house and gardens in the mid-19th century, taking advantage of these possibilities for aesthetic enjoyment. In 1944, José Brines Benavent, the poet's father, acquired the property and a decade later replaced the dry crops with orange trees. In a few years, a landscape of orange groves was established, from which Brines evokes memories of his childhood spent in his mother's house. The poet's gaze focused on the aesthetic values of Elca and its visual basin, which he represented in a literary way in his poetic work. This work aims to

identify the spatial images assimilated during the poet's childhood, analyse Elca as a landscape constructed in situ from its physical materiality, and approach some of the images represented in his literary work based on his personal experiences. This place, transformed into a place through the values and meanings attributed to it by poetry, forms a legacy that has been recognised as a Cultural Heritage Site in the category of Historic Site.

Keywords: Francisco Brines / Cultural Landscape / Literary Landscape / Historic Site / Cultural Heritage / Elca.

ÍNDEXS DE LES REVISTES CABDELLS

CABDELLS I

- A. ESTEVE BLAY, «Certificat de naixement», pp. 11-12.
M. MARTÍ I ASCÓ, «Presentació», pp. 13-14.
CONSELL DE REDACCIÓ, «Els quatre aniversaris», pp. 15-20.
P. E. MULLER, «A la recerca del palau», pp. 21-28.
J. SENDRA I MOLIÓ, «L'abús de poder als feus sards del comte d'Oli-
va en un decret del virrei Madrigal sobre el Senyoriu del Màrguine
(1561)», pp. 29-40.
J. CASTELL BOMBOÍ (†), «Les religioses clarisses i els Borja-Centelles»,
pp. 41-50.
F. GIL PERICÁS, «El sistema benefical de l'església de Santa Maria la
Major d'Oliva, del segle XIV al XIX», pp. 51-78.
J. SANCHIS COSTA, «L'economia de Santa Maria en el trànsit del segle
XVIII al XIX», pp. 79-100.
M. MARTÍ I ASCÓ, «Sobre l'antiga confraria de la Sang d'Oliva», pp.
101-122.
A. MESTRE SANCHIS, «Apuntamientos de Oliva, tres volums en el fons
documental mayansià», pp. 123-128.
E. CASANOVA, «La variació lingüística del valencià al segle XVIII a través
de Joan Antoni Mayans (1718-1801)», pp. 129-150.
J. F. PI I APARICI, «El classicisme italià a la capella del Santíssim Crist
de Sant Roc d'Oliva i la vessant social de la mateixa», pp. 153-168.
RECULL DOCUMENTAL, pp. 169-179.

CABDELLS II

- M. MARTÍ I ASCÓ, «Un distingit matrimoni en l'Oliva del segle XVII:
Alonso de Celada i Clara de la Cerda», pp. 47-74.
G. TORE, «El feu d'Oliva: família, poder i xarxes clientelars a l'època
del comte-duc d'Olivares», pp. 75-84.
G. MURGIA, «El Regne de Sardenya i els feus d'Oliva durant la Guerra
dels Trenta Anys (1618-1648)», pp. 85-90.

- A. MESTRE SANCHIS, «Aspectes de la vida dels olivans del segle XVIII recollits per Gregori Mayans», pp. 91-112.
- E. CEBRIÁN, «La restauració de la Mare de Déu del Rebollet», pp. 113-126.
- P. INEBA TAMARIT, «Estudi analític de la Mare de Déu del Rebollet», pp. 127-132.
- V. F. LLOPIS CARDONA, «La Capella del Crist de Sant Roc: sistemes constructius i patologies», pp. 133-150.
- E. GIL MUÑOZ, «Dos tractadistes de la geologia humana: Enric Sòria i Joan Fuster», pp. 151-165.
- RECULL DOCUMENTAL, pp. 167-170.

CABDELLS III

- J. BORDES GARCÍA, «Mercat de la terra i producció agrària a Oliva en el primer terç del segle XV», pp. 11-28.
- F. CARBONI, «Segimon Arquer i Gaspar de Centelles en la tempesta política del segle XVI», pp. 29-60.
- B. ANATRA, «Reflexos de la crisi Camarassa en l'estat sard d'Oliva», pp. 61-70.
- J. SENDRA I MOLIÓ, «El llenguatge administratiu valencià a principis del segle XVIII», pp. 71-94.
- F. PONS FUSTER, «Sobre la peste de Oliva de 1785», pp. 95-118.
- M. DEL REY AYNAT, «Les cases del carrer Tamarit en Oliva», pp. 119-140. Miscel·lània d'estudis, «Monumentos de Oliva: XI.- El carrer de les Moreres», pp. 143-145.
- F. MESTRE PONS, «Donació de taulellets gòtics del Palau d'Oliva», pp. 146-151.

CABDELLS IV

- A. ESTEVE BLAY, «Presentació», pp. 11-13.
- V. FELIP SEMPÈRE, «Antecedents de la conquesta», pp. 17-26.
- V. FELIP SEMPÈRE, «Enfeudació del castell de Nules i el seu territori. Fundació de Nules i Moncofa. Els Montcada», pp. 27-36.
- V. FELIP SEMPÈRE, «Els Centelles, senyors de Nules», pp. 37-46.

- V. FELIP SEMPÈRE, «Recull d'imatges», pp. 47-64.
 V. FELIP SEMPÈRE, «Els Centelles, senyors de Nules, Rebollet i Oliva», pp. 65-72.
 V. Felip Sempere, «Els Centelles, senyors de Nules i Comtes d'Oliva», pp. 73-92.
 V. FELIP SEMPÈRE, «La successió de Pere de Centelles», pp. 93-100.
 V. FELIP SEMPÈRE, «L'inventari del Palau d'Oliva», pp. 101-108.
 APÈNDIX DOCUMENTAL, pp. 109-179.

CABDELLS V

- A. ESTEVE BLAY, «Presentació», pp. 9-10. «2007, cent anys de la concessió del títol de Ciutat a Oliva», pp. 11-14.
 J. SENDRA I MOLIÓ, «La toponímia urbana d'Oliva», pp. 15-52.
 C. LLOPIS BAUSET, «Antonio Cortina, pintor dels evangelistes del temple parroquial de Sant Roc», pp. 53-80.
 F. SENDRA BAÑULS, «Plafons ceràmics i imatges devocionals a Oliva», pp. 81-104.
 J. F. PI I APARICI, «José Maria Vidal Pastor i el món organístic a Oliva entre 1537-2005», pp. 105-166.
 J. SENDRA I MOLIÓ, «Homenatge a Francesc Ferrer Pastor durant les II Jornades Internacionals d'Història dels Centelles i del Comtat d'Oliva (18 d'abril de 1999)», pp. 167-170.
 F. FERRER PASTOR (†), «La família Carròs i Violant Carròs i de Centelles», pp. 171-196.
 A. ESTEVE BLAY, «Visita dels conservadors de The Hispanic Society of America a Oliva», pp. 197-204.
 «Normes d'edició de Cabdells», p. 205.
 «Índex del I Congrés Centelles-Comtat i dels Cabdells publicats anteriorment», pp. 207-212.

CABDELLS VI

- V. CANET I LLIDÓ, «Presentació», pp. 7-8.
 I. BUSSA, «La documentació sobre els Estats Sards d'Oliva», pp. 9-81.
 F. MESTRE PONS, «Breu estudi de dues imatges de la Mare de Déu de la parròquia de Santa Maria la Major d'Oliva», pp. 83-96.

- I. GARATE LLOMBART i J. L. REGIDOR ROS, «Redescobrint la Glòria de la Capella del Santíssim Crist de l'església de Sant Roc d'Oliva», pp. 97-114.
- V. C. NAVARRO OLTRA, «Sobre el topònim awr.ba del districte de Dénia islàmica», pp. 115-132.
- F. PONS MONCHO (†) [amb pròleg de J. A. Gisbert Santonja], «Erudició esparsa: recull d'articles breus de temàtica local», pp. 133-202.
- «Normes d'edició de Cabdells», pp. 203-204.

CABDELLS VII

- V. CANET I LLIDÓ, «Presentació», pp. 7-8.
- M. HERRANZ LÓPEZ, I. MARTÍNEZ GIL, P. PORTA GARCIA, B. MARTÍ MORANT, R. TERCERO LOZANO i F. GULINO, «La casa del Rellotge d'Oliva: projecte de restauració», pp. 9-68.
- V. GIRAU MESTRE, V. ESTRUCH SANTACATALINA, V. MALONDA MESTRE, C. MIÑANA ESCRIVÀ, J. R. MORELL GREGORI, P. PEIRÓ BERTOMEU, J. SENDRA MOLIO i V. BARRERES MARTÍNEZ, «Els 'xiquets de Rússia' d'Oliva», pp. 69-82.
- M. ARCOS I MARTÍNEZ, «Aproximació als aspectes socials del bandolerisme vuitcentista valencià: el cas d'Oliva», pp. 83-96.
- V. F. LLOPIS CARDONA, «Restauració d'una xemeneia de fàbrica ceràmica. Intervenció en el patrimoni industrial protegit», pp. 97-116.
- J. F. PI I APARICI, «Els emblemes heràldics dels Centelles en la gènesi medieval de l'heràldica», pp. 117-132.
- E. ORQUÍN LLORCA, «Ressenya de l'Exposició d'Art Religios celebrada a la Cripta de l'església de Santa Maria en maig de 2008», pp. 133-150.
- A. CARDONA BALLESTER [amb pròleg de F. Brines Bañó], «Salvador Cardona Miralles, mig segle de memòria», pp. 151-184.
- S. CARDONA MIRALLES (†), «Erudició esparsa: Recull d'articles breus de temàtica local», pp. 185-221.

CABDELLS VIII

- J. JUBERÍAS, M. IBÁÑEZ, M. DEVESA, P. VILLALBA, M. ROMERO i C. MORALES, «L'ermita de Sant Antoni d'Oliva: projecte de restauració», pp. 7-76.

- J. SENDRA I MOLIO, «Sobre una carta de franquesa atorgada pel duc de Gandia al prevere Josep de Celada (1611)», pp. 77-100.
- E. MOSCARDÓ SABATER, «Netejar pedres i traure ossos? La necessitat de la difusió de l'arqueologia i del patrimoni als ciutadans de la Safor-Valldigna», 101-126.
- J. E. ALONSO I LÓPEZ, «Centelles i Borges als arxius: breu notícia sobre les seues relacions amb la casa Íxer», pp. 127-150.
- A. FERRANDO MENA, «Els olivers a Bufarik i a la Plana de Mitidja (l'Algèria francesa) en la segona meitat del segle XIX», pp. 151-176.
- R. M. GIRAU BORRÁS I J. ESCRIVÁ ENGUIX, «La fotografia com a font històrica: la galeria d'alcaldes d'Oliva», pp. 177-198.

CABDELLS IX

- A. ESTEVE BLAY, «Presentació», pp. 7-8.
- A. ESTEVE BLAY, «L'Associació Cultural Centelles i Riusech sol·licita a l'Ajuntament d'Oliva la declaració de l'any 2010 com a any Ciscar», pp. 9-10.
- A. ESTEVE BLAY, «El projecte pren forma», pp. 11-14.
- R. M. GIRAU BORRÁS, «El Monument a Gabriel Ciscar Ciscar. Memòria de la seua construcció», pp. 15-23.
- J. MARTÍNEZ IBÁÑEZ, «Arrancada de l'any Ciscar. 27 de març de 2010», pp. 25-28.
- J. MARTÍNEZ IBÁÑEZ, «Visita del veler-escola Pelegrina a la costa d'Oli-va», pp. 29-34.
- J. MARTÍNEZ IBÁÑEZ, «Concert homenatge de l'Armada Espanyola a Gabriel Ciscar Ciscar», pp. 35-37.
- A. ESTEVE BLAY, «Conferència homenatge del Centre d'Història i Cul-tura Militar a Gabriel Ciscar Ciscar», pp. 39-40.
- A. ESTEVE BLAY, «L'Exposició: Gabriel Ciscar Ciscar. L'home, el marí, el polític», pp. 41-56.
- A. ESTEVE BLAY, «Les Jornades d'Història. Gabriel Ciscar Ciscar. L'ho-me, el marí, el polític», pp. 57-64.
- A. ESTEVE BLAY, «Homenatge de l'Associació Cultural Centelles i Riusech a Gabriel Ciscar Ciscar al Panteó de Marins Il·lustres. San Fer-nando, Cadis», pp. 65-78.

J. MARTÍNEZ IBÁÑEZ, «Lliurament d'agraïments», pp. 79-80.

A. ESTEVE BLAY, «Acte de restitució de la làpida commemorativa de Gabriel Ciscar Ciscar de la plaça de l'Església a la plaça Raconada d'Alonso. Oliva, 19 de desembre de 2010», pp. 81-83.

FE D'ERRATES

En aquest número, les fotos de les pàgines 139, 140, 141, 142 i 143 són obra de J. Sendra, mentre que la foto de la pàgina 16 s'ha d'atribuir a J. C. Fuster.

CABDELLS X

A. SOLER, «Un document inèdit d'Ausiàs March, relacionat amb el comte d'Oliva i el molí de Beniflà (Palerm, 1453)», pp. 5-14.

J. SENDRA I MOLIÓ, «El català a Sardenya a través de la documentació dels comtes d'Oliva (segles XVI-XVII) (1a part)», pp. 15-76.

J. MAS I MARTÍ i J. NOGUERA I MENGUAL, «L'empremta morisca a la vila d'Oliva després del 1609», pp. 77-87.

A. MESTRE SANCHIS, «Del camí Vell de Dénia i les ermites», pp. 89-98.

A. CARDONA BALLESTER, «Casa del Marxucal, lloc de pau», pp. 99-160.

R. M. GIRAU BORRÁS i J. ESCRIVÀ ENGUIX, «L'ajuntament en guerra (1936-1939)», pp. 161-193.

P. PÉREZ LEDO i G. BELTRÁN LÓPEZ, «La senyalització dels recursos turístics del centre històric d'Oliva: Diversificació i complementarietat en els productes turístics», pp. 195-212.

CABDELLS XI

J. IVARS PÉREZ, «Intervenció a la torre de la Comare: Palau dels Centelles», pp. 5-17.

J. SENDRA I MOLIÓ, «El català a Sardenya a través de la documentació dels comtes d'Oliva (segles XVI-XVII) (2a part)», pp. 19-65.

D. X. CANYAMÀS I VALLCANERA, «L'enigma Sanxis Maïans i dues concessions nobiliàries de la Casa d'Àustria», pp. 67-90.

G. BARGUES GUZMÁN, M. J. COMPANY IBÁÑEZ, P. DE LA PIEDRA CUBELLS, V. GUILLEM BARBER, A. LLECHES CARDONA i M. A. MORANT RAMIRO, «La casa del Marxucal d'Oliva: Projecte de restauració», pp. 91-138.

CABDELLS XII

- M. ARCOS I MARTÍNEZ, «Un tren, una foto i uns quants records», pp. 5-7.
 F. DEvesa i JORDÀ, «Els Centelles a la col·lecció Monumenta Borgia», pp. 9-29.
 F. BARBER CASTELLÀ, «Els Miranda, una família burgesa de l'Oliva del segle XVII», pp. 31-43.
 L. BOLO MARTÍNEZ, «L'últim forn de calç d'Oliva», pp. 45-65.
 V. MORERA BERTOMEU i A. Cardona Ballester, «Història del culte a la Mare de Déu del Rebollet», pp. 67-102.

CABDELLS XIII

- R. GALERA HERNÁNDEZ, «Aproximació biogràfica del cavaller i mariner Francesc-Gilabert de Centelles, comte d'Oliva, sota el regnat d'Alfons el Magnànim (1408-1458)», pp. 5-40.
 V. OLASO I SENDRA (†), «Oliva en Valencia, puerto mediterráneo en el siglo xv (1410-1525), de Jacqueline Guiral», pp. 41-45.
 J. SENDRA I MOLIÓ, «El ducat d'Osuna», pp. 47-69.
 D. Caldes Sánchez, «Aproximació al paisatge històric d'Oliva: l'espai urbà (I)», pp. 71-94.

CABDELLS XIV

- D. CALDES SÁNCHEZ, «Aproximació al paisatge històric d'Oliva: l'espai rural (II)», pp. 5-43.
 R. GALERA HERNÁNDEZ, «El comte d'Oliva, Francesc-Gilabert de Centelles i Queralt, durant el regnat de Joan II (1458-1478)», pp. 45-88.
 V. OLASO I SENDRA (†), «Els Centelles al servei de la Corona espanyola», pp. 89-95.
 F. BARBER CASTELLÀ, «Conflictes entre les elits: la disputa per un benefici eclesiàstic a Santa Maria. Els Maïans contra la família Sala (1727-1766)», pp. 97-118.
 A. MESTRE SANCHIS i S. FERRANDO PALOMARES, «Los descubrimientos de los restos de los Carròs, señores de Rebollet, en el siglo XVIII», pp. 119-158.

- V. BARRERES MARTÍNEZ, V. ESTRUCH SANTACATALINA, V. GIRAU MESTRE, V. MALONDA MESTRE, V. MAYANS i PEIRÓ, X. MIÑANA ESCRIVÀ, P. MOLL TORRES, J. R. MORELL GREGORI, P. PEIRÓ BERTOMEU i J. SENDRA i MOLIÓ, «Paisatges de guerra: La Guerra Civil i la Postguerra a Oliva», pp. 159-205.

CABDELLS XV

- J. F. GIBAJA, X. TERRADAS, B. MORELL, F. ALLIÈSE i M. E. SUBIRÀ, «El yacimiento prehistórico de El Collado (Oliva, Valencia): una necrópolis de los últimos cazadores de la Península Ibérica», pp. 5-24.
- A. SOLER, «Notícia de Carroccio da Costa (Carròs): pirata, cavaller, almirall, senyor de Rebollet i fundador d'Oliva», pp. 25-51.
- A. CARDONA BALLESTER, «Un genovés a Oliva en el segle XVIII», pp. 53-81.
- J. F. PI i APARICI, «Nuclis dispersos singulars d'hàbitats urbans al municipi d'Oliva des de les acaballes del segle XIX fins a l'any 1940», pp. 83-92.
- E. CANTO MUÑOZ, «La història del palau dels Centelles al segle XX a través de la figura d'Egil Fischer i el seu llegat», pp. 93-135.
- F. DEVESEA i JORDÀ, «Un valencianista de postguerra a Oliva: Alfons Verdeguer», pp. 137-173.

CABDELLS XVI

- J. E. ALONSO i LÓPEZ, «Pròleg», pp. 5-7.
- J. R. MORELL GREGORI, «La guerra i la grip», pp. 9-41.
- J. BERNABEU-MESTRE, «L'impacte demogràfic i les conseqüències sanitàries de l'epidèmia de grip de 1918 al País Valencià», pp. 43-56.
- F. DEVESEA i JORDÀ i A. ARLANDIS, «Oliva i la grip de 1918», pp. 57-167.

CABDELLS XVII

- R. GALERA HERNÁNDEZ, «Tres poemes de Francesc-Gilabert de Centelles: atribució, estudi de les fonts i edició», pp. 5-34.
- A. CARDONA BALLESTER, «La butlla Minerva d'Oliva», pp. 35-90.

- J. F. PI I APARICI, «La Confraria del Sant Sagrament de Santa Maria la Major d'Oliva», pp. 91-127.
- F. ESCRIVÀ LLORCA, «Algunes consideracions sobre la música de banda a Oliva fins a la primera meitat del segle xx», pp. 129-142.
- D. X. CANYAMÀS I VALLCANERA, «Soldats olivers a la guerra de Cuba (1895-1898)», pp. 143-160.
- A. CARDONA BALLESTER, «La plaça de l'Església de Santa Maria d'Oliva», pp. 161-172.

CABDELLS XVIII

- F. SARRIÓ MARTÍN i L. BERTOMEU CONTRERAS, «Virgen con Niño. Una restauración arqueológica», pp. 5-22.
- F. MESTRE PONS, «Dues imatges restaurades de la benaventurada Verge Maria», pp. 23-42.
- D. X. CANYAMÀS I VALLCANERA, «Oliva i l'epidèmia de còlera de 1885», pp. 43-66.
- J. SENDRA I MOLIÓ, «Activitats culturals valencianistes a Oliva durant la dècada de 1970», pp. 67-128.
- A. CARDONA BALLESTER, «El plafó ceràmic de l'enginy, concreció material d'un projecte incomplet», pp. 129-152.
- T. LLOPIS GUIXOT, «Naix ARFO, l'Associació de Represaliats i Represaliades pel Franquisme d'Oliva», pp. 153-160.
- J. BERTOMEU CASTELLÓ i P. PÉREZ LEDO, «Un museu per a la festa de Moros i Cristians a Oliva. Una proposta de dinamització del centre històric d'Oliva», pp. 161-174.

CABDELLS XIX

- C. PARDO NÀCHER, «Els senyors de Rebollet i comtes d'Oliva com a exemple dels registres d'autoritat arxivístics sobre la noblesa valenciana», pp. 5-22.
- J. BORDES GARCÍA, «Una sentència de la Inquisició valenciana contra la vila d'Oliva en l'any 1500», pp. 23-34.
- F. ESCRIVÀ LLORCA, «El Palau d'Oliva i la música als temps dels Centelles», pp. 35-48.

- F. J. HERNÁNDEZ, «Els senyors d'Oliva en el soterrament del virrei Joan (1525)», pp. 49-54.
- A. FERRANDO MENA, «La història familiar d'Alonso de Mena i d'Oliva, originari de Llorca, i dels seus descendents nascuts a Oliva», pp. 55-65.
- P. COSTA CHOLBI, «Intervenció arqueològica realitzada en la façana sud de l'església de Nostra Senyora del Rebollet d'Oliva», pp. 67-84.
- I. SEGUÍ I PÉREZ, «Evolució urbana del centre històric d'Oliva: dels orígens fins al segle XX», pp. 85-112.
- A. J. VERGEL DOS SANTOS, «Primera investigació sobre els nius de metralladores a Oliva», pp. 113-145.

CABDELLS XX

- A. J. VERGEL DOS SANTOS, «El Castellar (Oliva): Una aproximació i algunes perspectives de futur», pp. 5-43.
- E. PELLICER LLOPIS, «L'enginy d'Oliva. Procés de recuperació», 45-93.
- V. MALONDA MESTRE, «Tres olivers als camps de concentració nazis», pp. 95-139.
- A. CARDONA BALLESTER, «La Mare de Déu del Rebollet, patrona d'Oliva (primer centenari, 1922-2022)», pp. 141-196.
- RESUMS/ABSTRACTS, pp. 199-203.
- ÍNDEX DELS CABDELLS ANTERIORS, pp. 205-213.

CABDELLS XXI

- D.X. CANYAMÀS I VAICANERA, «Cronologia de fets i esdeveniments al voltant del Palau Comtal d'Oliva», pp. 5-32.
- M. PITARCH ROIG, «L'antiga fortalesa gòtica del Palau Comtal d'Oliva a través de la seua lectura mètrica-constructiva», pp. 33-59.
- A. CARDONA BALLESTER, «Juan Chorro Solbes, dibuixant i gravador», pp. 61-152.
- G. GARCIA FRASQUET, «Àlvar Marzal, músic i folklorista», pp. 153-172.
- P. CASAÑ MUÑOZ, «El Calze de València i la relació amb Oliva», pp. 173-184.
- J. MALONDA SANCHIS, «Coral Santa Cecília 50 aniversari», pp. 185-190.

V.A. MORENO GIMÉNEZ, «Oliva, Maians i Fuster: el triangle immortal del dubte», pp. 191-202.

PURA PEIRÓ BERTOMEU «L'espoli franquista del Palau Centelles d'Oli-va», pp. 203-253.

CABDELLS XXII

J. SENDRA I MOLIÓ, «Rectificació sobre el lloc de la mort de Francesc Gilabert de Centelles, primer comte d'Oliva», pp. 5-16.

A. María LÓPEZ, A. LAFUENTE, C. PARDO, El proyecto «El documento en su contexto» de los archivos estatales: la concordia de 1511 visita Potries. pp. 17-58.

P. HERRERO VICENT, F. NAVARRO CARMONA, L. MANTECÓN TAGARRO, M. PITARCH ROIG, A. MORRO PEÑA, S. ESTRUCH GONZÁLEZ, F. PIÑÓ ALCAIDE, E. GARCÍA CAPILLA, S. JUANES HERRERA J. A. GISBERT SANTONJA, A. SOLER MOLINA, «La recuperació del Castell de Santa Anna a través del seu pla director», pp. 59-84.

V. LLORET LLOPIS, «Rere l'estel dels Centelles al Palau dels Borja de Gandia», pp. 85-116.

D. X. CANYAMÀS I VALLCANERA «Consideracions sobre un cognom vinculat històricament a Oliva: Siscar», pp. 117-134.

J. F. PI I APARICI «L'arxiu musical, biblioteca, fons d'escriptures notarials i personals de José María Vidal Pastor, prevere organista», pp. 135-178.

A. CARDONA BALLESTER «Les alcaldies d'Oliva entre 1834 i 1936», pp. 179-254.

Tots aquests articles els podeu consultar en format PDF a:

www.raco.cat/index.php/Cabdells

<https://centellesoliva.es/cabdells/>

